

छात्र
प्रबोधन

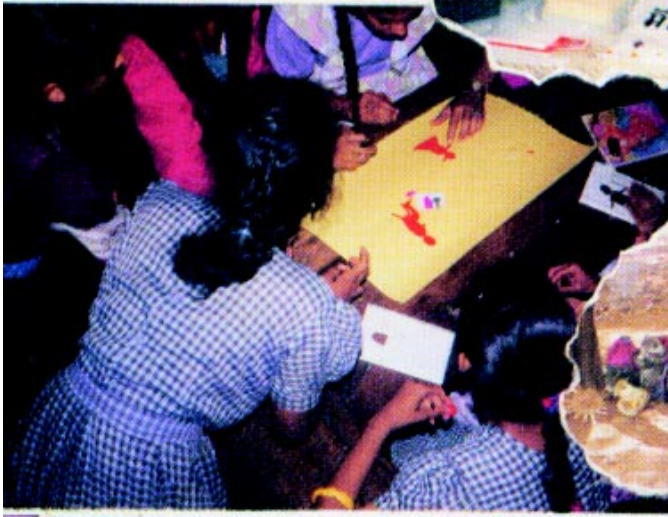
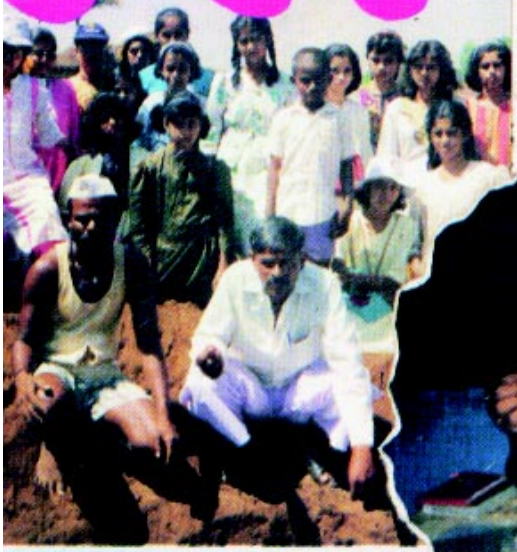
वर्ष ४ अंक १०

सौर वैशाख, शके १९१८

**वासंतिक
विशेषांक**

अशी होतील या वर्षीची
महाराष्ट्रातील १८ शिबिरे

ॐ

पुस्तक

प्रबोधन

वर्ष ४ अंक १०

सौर वैशाख, शके १९१८

वासंततिक विशेषांक

इवली शल्ये रुपती खुपती, मात करू दे त्यांच्यावरती
प्रगल्भतेचे पंख लेऊनी ने ज्योतिर्जगतात.

संपादक, प्रकाशक

महेन्द्र सेठिया

संपादक मंडळ

महेन्द्र सेठिया B.E., M.Ed.

विवेक पोंक्षे M.Sc., B.Ed.

अनघा लवळेकर M.A., B.Ed.

शैलजा देशमुख M.A., M.Ed.

मुखपृष्ठ आतील चित्रे

उर्मिला मुनशी

आतील चित्रे

खलील खान

अक्षर जुळवणी

अक्षय एंटरप्राइजेस अँड सर्व्हिसेस

५१६ ब, नारायण पेठ, पुणे-३०

संपर्क

‘छात्र प्रबोधन’

ज्ञान प्रबोधिनी

५१० सदाशिव पेठ

पुणे-४११०३०

☐ ४७७६९१

मुद्रक

प्रबोध संपदा, पुणे - २.

वार्षिक वर्गणी

रु. १००/-

नोंदणी क्रमांक

PHM/153/VIII

प्रकाशन दिनांक

सौर १ वैशाख, शके १९१८

२१ एप्रिल १९९६

या अंकात दडलंय काय?

- संवाद २
 - कथा - रानडुक्कराशी झुंजणारा बालवीर ३
 - मज आस्था देशस्थितीची - वादळ निवडणुकांचे ७
 - छंद आकाश दर्शनाचा - धूमकेतू ११
 - कातळारोहण : भवानी कडा १५
 - गंध मोहवी काव्याचा - मंगेश पाडगावकर १९
 - नवरचनेचा आनंद घेऊ या - शुभेच्छापत्रे २५
 - विज्ञान प्रयोग - करून तर पाहा २७
 - असे होते प्राध्यापक रुचिराम साहनी २९
 - खेळ खेळून पाहा - दहा झेलांची साखळी ३५
 - वाचलेच पाहिजे - उपेक्षितांचे अंतरंग ३७
 - शिवरायांचे आठवावे रूप... ४०
 - जाती पाती जुनाट भिंती ४१
 - उत्सुक अस्वस्थ मनांसाठी ४३
 - गणितातील गमती जमती ४६
 - जीवन त्यांना कळले हो - ४७
 - डाॅ. अभय बंग व राणी बंग
 - बहुरूपी घोसाळे ५१
 - सफर कवितांच्या दुनियेत ५४
 - डोळस भटकंती - षट्पादांची दुनिया ५५
 - स्वातंत्र्योत्तर भारताचा इतिहास - ६१
 - पूर्वेकडचा स्वातंत्र्यसूर्य
 - कथा - बाळ परतून आला ६५
 - विज्ञान कथा - गोष्ट लिहून तर पाहा ७१
 - व्यक्तिमत्त्वाचा बहुदिश विकास ७३
- (या व्यतिरिक्त कविता, कोडी, सामान्यज्ञान, विविध स्पर्धा, खेळ इ.)

गाईन तुझी नवी गाणी, जागवीन ही धरा । पिऊन काळोखाचा रस, उभा राहिलो संगरा ।

प्रिय प्रबोधक मित्रमैत्रिणींनो,

संवाद

सुट्टीच्या आनंदात भर घालणाऱ्या ह्या वासंतिक विशेषांकाची तुम्ही नक्कीच वाट बघत असाल, याची मला खात्री आहे.

लवकरच वार्षिक परीक्षेचा निकाल लागेल. निकालाच्या आदल्या दिवसापासून आपल्यापैकी अनेकांच्या छातीत धडधडायला लागतं. किती टक्के गुण मिळणार? शाब्बासकी मिळणार की धपाटा? अशा प्रश्नांनी अन् त्याच्या संभाव्य उत्तरांनी आपण अस्वस्थ असतो. आणि एकदाचे प्रगती पुस्तक मिळते. टक्के कळतात अन् हसण्या-खिदळण्यापेक्षा निराश होण्याचीच पाळी अनेकांवर येते. ९०% गुण मिळविणारेही पहिला क्रमांक २ मार्कांनी हुकला म्हणून निराशच असतात.

जिंकण्याची-प्रथम क्रमांक मिळविण्याची-प्रगती करण्याची ईर्ष्या मनामध्ये जरूर असायला हवी. त्यासाठी खरोखरीच मनापासून प्रयत्न केले असतील अन् अपेक्षित यश मिळाले नसेल तर थोडे वाईट वाटणेही मी स्वाभाविक समजतो. पण अपेक्षित गुण मिळाले नाही तर नाउमेद, निराश होण्याचे काहीच कारण नाही.

शेवटी प्रगती पुस्तकातले तुमचे गुण फक्त पुस्तकांवरील अभ्यासामधलेच आहेत. वर्षभर तुम्ही खेळामध्ये, वक्तृत्व-निबंध-नाट्य स्पर्धांमध्ये घेतलेला सहभाग, शारीरिक क्षमता वाढविण्यासाठी केलेला व्यायाम, विविध प्रकारची वाचलेली पुस्तके, शिबिरे-सहली त्यांमध्ये घेतलेले अनुभव, केलेला प्रवास यासारख्या कितीतरी गोष्टींचा समावेश तुमच्या प्रगती पुस्तकात असतो का? अभ्यासातील गुणांइतकेच यालाही महत्त्व आहे. असे तुम्हाला वाटत नाही का?

कदाचित शाळेमध्ये प्रगती पुस्तकात हे सर्व लिहिण्याची पद्धत नसेल, कदाचित व्यावहारिक दृष्ट्या शक्य नसेल, पण निदान तुम्ही तरी या निमित्ताने हे सर्व लिहून, प्रगती पुस्तकाला जोडा. कोणत्या बाबतीत गेल्या वर्षीपेक्षा तुम्ही प्रगती केली याचा आलेखही मांडा. ह्या विविध बाबतीतील आलेख जर समाधानकारक प्रगती दाखवणारा असेल तर परीक्षेत २-५ टक्के गुण कमी मिळाल्याने हिःमुसले व्हायचे कारण नाही. गुणांमध्येही प्रगती करू असा निश्चय करा.

मात्र कशातच प्रगती केली नसेल अन् वेळ नुसताच टी.व्ही., आऊस, गप्पा, झोप, हुल्लडपणा यामध्येच घालवला असेल तर, मात्र तुम्ही वर्ष वाया घालवले असंच म्हणावं लागेल. हे जर निकालाच्या निमित्ताने तुम्हाला स्वतःला मनापासून जाणवलं तर खरोखरच “ही सुट्टी अन् येणारे वर्ष असे काही वापरीन की वर्षाच्या शेवटी कौतुकाची थाप पाठीवर पडलीच पाहिजे” असा निश्चय करा.

मारून-रागावून घेण्याइतके तुम्ही आता लहान नाही. स्वतःच्या प्रगतीचा विचार तुम्ही स्वतःच करायला हवा. तसं झालं तर प्रगती करण्यासाठी करावे लागणारे कष्ट त्रासदायक होणार नाहीत. ते कष्ट आपण आनंदाने करू अन् अर्थातच त्याचे मिळणारे फळही निश्चित आनंददायक असेल.

तुमचा परीक्षेचा निर्णय-वर्षभरातील विविध क्षेत्रांमधील तुमची प्रगती आमच्या सन्नेह तुमचा पर्यंत जरूर पाठवा. आम्हाला त्याचा निश्चयच आनंद होईल. सुट्टीत काही विशेष अनुभव टिपून-लिहून ठेवायला अन् आमच्याकडेही पाठवायचे विसरू नका. सुट्टीतील विविध शिबिरांमध्ये सहभागी होताय ना!

(महेन्द्र सेठिया)

काजळाच्या कोषांतून उडे पाखरू तेजाचे, अशा वेळी काळोखाला येती कोंब नक्षत्रांचे.

आल्फ्रेड कॉलिन्स, ऑस्ट्रेलियामधल्या मोरानबाह परिसरात असलेल्या कोळशाच्या खाणीवर नोकरीला होता. त्याचं कुटुंब मोठं असल्यामुळे त्याला खूप परिश्रम करावे

कथा

रानडुक्कराशी झुंजणारा बालवीर!

विजय वि. देवधर

लागत. त्याला तीन मुली आणि तीन मुलगे होते. सर्वांत मोठ्या मुलाचं नाव आल्फ असं होतं. तो नऊ वर्षांचा होता.

मोरानबाहपासून सुमारे ४०० कि.मी अंतरावर 'बेलाह' च्या डोंगराळ प्रदेशात आल्फ्रेडचा एक मोठा मळा होता. खाणकामातून सुट्टी मिळाल्यावर कुटुंबासह तो मळ्याची देखभाल करित असे.

आल्फ्रेड स्वतः स्वावलंबी अन् कष्टाळू होताच. तो त्याच्या मुलांवरही तसेच संस्कार करित होता. सर्व मुलांनी स्वतःच्या पायावर उभे राहावे, कुटुंबातील लहानमोठ्या सर्व सदस्यांनी कामामध्ये कदत करावी, असे त्याला वाटे. आल्फ्रेड मुलांविषयी बोलताना म्हणे, 'त्या सगळ्यांमध्ये आपापसात प्रेम, जिवाळा आणि एकमेकाबद्दल अतूट विश्वास निर्माण व्हायला हवा.'

मोठा मुलगा आल्फ हा आठ वर्षांचा झाला तेव्हाच इतका उंच झाला की त्याचा पाय ट्रकच्या अॅक्सलरेटरवर अगदी सहजी पोहोचू लागला. तेव्हा आल्फ्रेड त्याला म्हणाला, "बेटा! आपल्या मळ्यावर क्वचित केव्हातरी तुझ्यावर ट्रक चालविण्याची वेळ येईल म्हणून तो चालवायला तू शिकून घे."

आणि खरोखरच त्यानं एवढ्या लहान

गरुडाहून झेपावणारा प्रत्येकाला प्राण आहे, विश्वास ठेवा, तुमच्या पायात न संपणारं त्राण आहे.

वयात आल्फला ट्रक चालवायला शिकवलं. आल्फ तसा जात्याच हुशार होता. आपल्या वडिलांचा सात टनी ट्रक तो थोड्याच अवधीत उत्तम प्रकारे चालवू लागला !!

आल्फ लहानपणापासूनच अतिशय धीट होता. भीती जणू ठाऊकच नव्हती त्याला. आपल्या मुलाच्या अंगी असलेल्या धैर्याचा प्रत्यय आल्फ्रेडला एका विलक्षण घटनेने आला.

एकदा सप्टेंबर महिन्याच्या अखेरीस आठवड्याभराची सुट्टी घेऊन आल्फ्रेड आपली बायको वेंडी आणि सहा मुलांसह 'बेलाह' मधल्या आपल्या मळ्यावर दाखल झाला. त्या सुट्टीत मळ्यावर आल्फ्रेडला बरीच कामं उरकायची होती. त्या दिवशी संध्याकाळी मळ्यातील काम उरकून तो ट्रकमधून फार्महाऊसकडे निघाला.

तेव्हा वाटेमध्ये एका ठिकाणी दाट झाडीमध्ये काहीतरी जोराची खस्फस् चालू असलेली त्याला दिसली. आल्फ्रेडनं आपला ट्रक थांबवला. त्या झाडीमध्ये एखादं रानटी जनावर असावं अशा विचारानं आपली बंदूक घेऊन तो खाली उतरला. त्या झाडीच्या निकट तो पोहोचला तेव्हा झाडीमध्ये काळसर रंगाचा एक मोठा आकार दंगामस्ती करत असलेला त्याला दिसला. तो बघून आल्फ्रेड जागच्या जागी पटकन थांबला. भल्या मोठ्या आकाराचं ते एक रानडुक्कर होतं.

आपलं लांबुळकं तोंड झाडीमध्ये खुपसून खस्फस् खस्फस् असा जोराचा आवाज करत ते डुक्कर तिथे काहीतरी हुंगत होतं रानडुक्करं

ही अतिशय उपद्रवकारक असतात. ती शेतीचा, बागायतीचा सत्यानाश करतात. अशा डुक्करांचा नायनाट करणं फार आवश्यक असतं. आल्फ्रेडला याची जाणीव होताच त्यानं आपली बंदूक उचलून नेम धरला. त्या डुक्करावर तो गोळी झाडणार, इतक्यात कशी कुणास ठाऊक त्या डुक्कराला त्याची चाहूल लागली. मोठ्यानं डुरकत ते एकदम गर्कन मागे फिरलं आणि वेगानं मुसंडी मारत त्या झाडीतून बाहेर पडलं. आल्फ्रेड विद्युत्गतीनं त्याच्या मार्गातून एकदम बाजूला झाला. फुफाटत बाहेर पडलेलं ते रानडुक्कर रस्ता ओलांडून पलीकडच्या दाट झाडीत घुसलं आणि तिथल्या वृक्षराजीत गडप होत पाहता पाहता दिसेनासं झालं.

अवघ्या काही सेकंदामध्ये हा सगळा प्रकार घडून गेला. ते डुक्कर जिथे हुंगत होतं तिथे जाऊन आल्फ्रेडनं पाहणी केली. तिथे एक गाय मरून पडली आहे असं त्याला दिसून आलं. काही दिवसांपूर्वी त्याच्या मळ्यावरून नाहीशी झालेली ती त्याचीच गाय होती ! ती त्या झाडीत कशी आली आणि कशी मरण पावली याबद्दल मनाशी नवल करत आल्फ्रेड आपल्या ट्रककडे परतला. ते रानडुक्कर आपल्या हातून निसटलं याबद्दल त्याला हळहळ वाटली.

दुसऱ्या दिवशी झाडं तोडण्याचं उर्वरित काम करण्यासाठी तो जंगलाकडे निघाला तेव्हा नऊ वर्षांचा आल्फ आणि त्याची इतर भावंडंही त्याच्या समवेत जंगलच्या

नौबत आता झडू दे, उंच उंच स्वर चडू दे, जय जय भारत विजयघोष हा, या गगनाला भिडू दे !

सहलीसाठी गेली. नियोजित स्थळी पोहोचल्यानंतर त्या दिवशी आल्फ्रेडनं लाकूडफाटा फोडण्याचं राहिलेलं काम संपवलं. आल्फनं आणि त्याच्या धाकट्या भावानं त्याला त्या कामी मदत केली. काम संपल्यावर फोडलेल्या लाकडांचा ढीग आपल्या दोघा मुलांच्या मदतीनं आल्फ्रेडनं आपल्या ट्रकच्या पाठीमागच्या भागात भरला. मग मुलांना घेऊन ट्रकमधून तो आपल्या फार्महाऊसकडे परत निघाला. हसत खेळत त्यांचा परतीचा प्रवास सुरू झाला. त्या दरम्यान आल्फ्रेडनं आदल्या दिवशी पाहिलेल्या रानडुक्कराविषयी आल्फला सांगितलं आणि तो म्हणाला, “त्या रानडुक्कराचा नायनाट आपल्याला करायलाच हवा.”

“का डॅड ?” आल्फनं त्याला विचारलं.

“अरे ! ही रानडुकरं फार वाईट असतात. ती रोगराई पसरवतात, पिण्याचं पाणी दूषित करतात, पिकांचा नाश करतात, रस्त्यांवर उकराउकर करून रस्ते खराब करून ठेवतात, जलाशयाचं नुकसान करतात. म्हणून ते डुक्कर कुठे आहे हे शोधून काढून त्याला गोळी घातलीच पाहिजे !” आल्फ्रेड त्याला म्हणाला. आपल्या मळ्याच्या आसपासच्या प्रदेशात त्यानं त्यापूर्वी कधी रानडुक्कर पाहिलं नव्हतं म्हणून तो मनातून बराच अस्वस्थ झाला होता. दुसऱ्या दिवशी बंदूक घेऊन विवक्षित ठिकाणच्या त्या झाडीत जायचं नि त्या रानडुक्कराचा समाचार घ्यायचा असं त्यानं

मनोमन ठरवलं.

आदल्या दिवशी ज्या ठिकाणी ते डुक्कर आढळलं होतं त्या, ठिकाणी पोहोचताच आल्फ्रेडनं ब्रेक लावून ट्रक थांबवला आणि तो आल्फला म्हणाला, “या इथेच झाडीमध्ये आपल्या गाईची एक पाडी मरून पडलेली मला काल आढळली होती. तिला त्या रानडुक्करानंच मारलं असावं. ते आत्ता याक्षणीसुद्धा कदाचित तिथं मांस ओरबाडत असेल ! चल ! आपण जाऊन बघायचं का ?”

“पण डॅड ! तुमची बंदूक तुम्ही आणली नाहीये !” आल्फ म्हणाला.

“ते रानडुक्कर अजून याच भागात आहे का ? याच्या काही खुणा दिसतात का ? एवढेच आपण फक्त बघून येऊ. तसं आढळलं तर उद्या माझी बंदूक आणून मी त्याचा निकाल लावेन !” आल्फ्रेड म्हणाला. इतर तिघा मुलांना ट्रकच्या केबिनमध्येच सोडून ते दोघं खाली उतरले आणि काही अंतरावरल्या त्या दाट झाडीकडे चालू लागले.

त्या नेमक्या ठिकाणावर पोहोचल्यावर आल्फला आपल्या मागे घेऊन आल्फ्रेड तिथल्या दाट झाडीत शिरला. त्यावेळेला दुपार कलली होती. झाडाझुडुपांमधून चालत काही पावलं पुढे गेल्यावर मेलेल्या गायीची पाडी त्यांना आढळली. तिचा मृतदेह आता तर छिन्न-विछिन्न झाला होता. ते पाहून आल्फ्रेड आल्फला म्हणाला, “बघ ! मी तुला म्हटलं नव्हतं ? हे त्या रानडुक्कराचं काम आहे ! त्यानंच आपल्या पाडीची ही दुर्दशा

मातीच्याच आधारेने जगू या, नांदू या. मातीवर प्रेम करत, आभाळाचे स्वप्न पाहू या !

केलीय. कालच्यापेक्षा तिची अवस्था आज जास्त वाईट झालीय त्याअर्थी ते डुक्कर अजूनही याच भागात घोटाळत असलं पाहिजे.” आल्फनं संमतीदर्शक मान हलवली.

त्या रानात चोहिकडे एक नीरव शांतता पसरली होती. “ठीक आहे ! उद्या मी बंदूक घेऊन येईन तेव्हा यावरून मला त्या रानडुक्कराचा माग मिळू शकेल !” आल्फ्रेड म्हणाला. त्याच क्षणी-

बाजूच्या झाडीमध्ये जोराचा खसफसाट झाला. नीरव शांतता भेदणारा तो आवाज ऐकताच आल्फ्रेड आणि आल्फ हे दोघं पिता-पुत्र एकदम चपापले. ज्या दिशेनं तो आवाज आला होता त्या दिशेकडे आल्फ्रेड डोळ्यांना ताण देऊन पाहू लागला. उंच झाडांच्या बुंध्याशी असलेल्या दाट झुडुपांमध्ये काही अंतरावर एक अस्पष्टसा काळपट आकार हालचाल करीत असलेला त्याला दिसला. आणि-

डोळ्यांचं पातं लवतं न लवतं तोच तो आकार वेगानं घुसारा करत, दाट झुडुपांमधून जोराचा खसफसाट करत, त्या दोघांच्या दिशेनं आला आणि अकस्मात त्यांच्यासमोर प्रगट झाला. भल्या मोठ्या आकाराचं पूर्ण वाढ झालेलं रानडुक्कर होतं ते ! त्याचे तांबडेलाल डोळे जणू आग ओकत होते. तोंडाच्या दोन्ही बाजूला दर्शनी भागी असलेले त्याचे वक्राकार सुळे फारच भयंकर दिसत होते. ध्यानीमनीही नसताना ते काळंकभिन्न रानडुक्कर एकाएकी असं चालून आलेलं पाहून आल्फ्रेड आणि त्याच्यामागे काही हातांवर

असलेला आल्फ हे दोघं एकदम स्तंभित झाले. क्षणार्धात त्या रानडुक्करानं आपला मोर्चा सरळ त्यांच्याकडेच वळविला. दीडशे किलो वजनाच्या त्या धुडानं एक वेगवान मुसंडी मारत आल्फला जबरदस्त धडक दिली. आल्फच्या उजव्या पायाच्या नडगीत त्याचे सुळे घुसले. रानडुक्कराच्या त्या जोरदार धडकेनं आल्फ्रेड एकदम मागे कोसळला आणि जमिनीवर चारीमुंड्या चित झाला. उताण्या पडलेल्या आल्फ्रेडवर त्या रानडुक्करानं एकदम हल्ला चढविला. त्याबरोबर आल्फ्रेड मोठ्यांदा ओरडला. आपण प्रसंगावधान राखून धैर्यानं वागलो तर ‘हा माणूस मागे हटणारा नाही’ अशी जाणीव डुक्कराला होईल नि ते पळ काढेल असं त्याच्या मनात आलं. कारण रानडुकरं भित्री असतात, ती माणसाला फार घाबरतात हे त्याला ठाऊक होतं. पण पळून जाण्याऐवजी त्या डुक्करानं मोठ्यांदा गुरगुराट करत त्याच्या डाव्या पायाचा चावा घेतला. त्याबरोबर आल्फ्रेड वेदनेनं कळवळला आणि मोठ्यानं किंचाळला. प्रतिकार करण्यासाठी त्या रानडुक्कराच्या नाकाडावर त्यानं जखमी पायानं लाथ हाणली. क्षणभर मागे होऊन त्या डुक्करानं आल्फ्रेडवर पुन्हा हल्ला चढविला. यावेळी त्याचे तीक्ष्ण सुळे आल्फ्रेडच्या उताण्या पसरलेल्या डाव्या हाताच्या मांसात रुतले आल्फ्रेडनं उजव्या हाताची मूठ वळून डुक्कराच्या तोंडावर एक जबरदस्त ठोसा

(पान क्रमांक ५८ वर पुढे चालू)

मंदिरात माणुसकीच्या तुझा नित्य वास; सत्य, प्रेम, करुणा आहे तिथे तुझा श्वास.

वादळ निवडणुकांचे

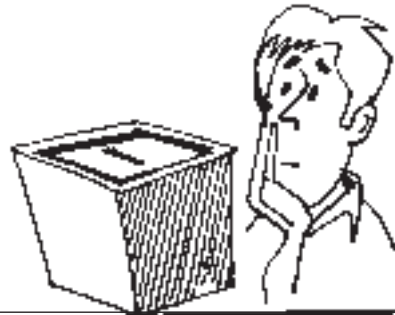
विक्रम वाळिंबे

जेव्हा सोसाट्याचा वारा सुटलेला असतो, वादळी पावसाची चिन्हं दिसत असतात. तेव्हा इतर महत्त्वाची कामे चालू असली तरी आपलं लक्ष प्रामुख्याने त्या वादळाकडेच जातं. हा नेहमीचाच अनुभव आहे. तसं झालं नाही तरच नवल म्हणावं लागेल.

पुढील महिन्यात जगातील सर्वात मोठी लोकशाही निवडणुकीला सामोरी जाणार आहे. जगातील या अत्यंत महत्त्वाच्या घटनेचे आपण साक्षीदार असणार आहोत. आपल्या देशातील बहुसंख्य मतदार हा अशिक्षित, खेडवळ असला तरी सूज समजला जातो. मतपेटीतून परिवर्तन करण्याचा प्रयत्न मतदारांनी पूर्वी केलेला आहे. पण सध्या हळूहळू वातावरण हताश बनत चालले आहे. दिल्लीतील 'हवाला' प्रकरणानंतर मतदारांना कोणत्याच पक्षाचा विश्वास वाटेनासा झाला आहे. सगळेच पर्याय वाईट आणि जास्त वाईट यातले आहेत असे वातावरण निर्माण होत आहे. त्यामुळे लोकशाहीप्रक्रियेबाबतची उदासीनता वाढून मतदान कमी होईल असे तर्क-वितर्क मांडले जाऊ लागले आहेत. या पार्श्वभूमीवर देशभर राजकारणाची धूळ उडत आहे. प्रचार, सभा, बैठकी, पक्षांतरं ह्या सगळ्याच प्रकारांना ऊत आलेला आहे आणि म्हणूनच आपल्या सगळ्यांचंच लक्ष आता निवडणुकांकडे लागले आहे. तसं ते लागायला हवं. हे वादळ आपण नीट निरखून पहायलाच हवं.

मज आस्था देशस्थितीची....

तशा निवडणुका काही आपल्याला नवीन नाहीत. ग्रामपंचायतीपासून ते लोकसभेपर्यंत कुठली ना कुठली निवडणूक आपण दर वर्षा दोन वर्षातून एकदातरी पाहात आहोत. नीट पाहिले तर ह्यातल्या वेगवेगळ्या पातळीवर होणाऱ्या निवडणुकांचे वेगवेगळे स्वरूप तुमच्या लक्षात येईल. त्यातल्या विधानपरिषद किंवा राज्यसभेसारख्या निवडणुकीत प्रत्येक नागरिकाला मताधिकार नसतो. तेव्हा त्या सध्या आपण बाजुला ठेऊ. इतर सर्व निवडणुकांमध्ये अठरा वर्षांवरील प्रत्येक जण आपलं मत देऊ शकतो; नव्हे त्याचं ते कर्तव्यच आहे. ग्रामपंचायतीच्या पातळीवर भावकी, आळी यातील लोकांशी असलेले तुमचे संबंध, आर्थिक किंवा राजकीय दरबारी असलेले वजन यावर बऱ्याचवेळा मतदान होते. नगरपालिका, महानगर- पालिकेच्या निवडणुकांमध्ये तुलनेने मतदारांची संख्या अधिक असते. स्थानिक पातळीवरील तुमचे काम अन् लोकसंपर्क यावरच उमेदवाराच मत बऱ्याचवेळा अवलंबून असते. तर विधानसभा अन् लोकसभेच्या निवडणुकांमध्ये प्रामुख्याने

जात पात ना आम्ही मानत, धर्मभेद ना आम्ही जाणत, तेज आमुच्या हृदयामधले काळोखावर पडू दे.

पक्षीय राजकारणाचा जोर वाढतो. लोकसभेच्या निवडणुकांमध्ये एके का मतदारसंघात काही लाखांमध्ये मतदारांची संख्या असते. भूक्षेत्रातही ते जिल्ह्यापर्यंत पसरलेले असते. या निवडणुकांमध्ये वेगवेगळे राष्ट्रीय पक्ष आपलं सरकार बनवण्यासाठी देशभर आपले उमेदवार उभे करतात. काही वेळा स्थानिक पक्ष अन् अपक्षही स्थानिक प्रश्नांसाठी या निवडणुकांच्या रिंगणात उतरतात. राष्ट्रीय पक्ष समविचारी प्रादेशिक पक्षांशी निवडणूक समझोता करून जागा वाटपाबाबत करतात.

वेगवेगळ्या पक्षातल्या माणसांची मतं, धोरणं वेगवेगळी असतात आणि आपली भूमिका अन् धोरणं लोकांपर्यंत ठळकपणे पोहोचावीत यासाठी प्रत्येक पक्ष आपला 'निवडणूक जाहिरनामा' तयार करतो. 'आम्हाला जर निवडून दिले अन् आम्ही सत्तेवर आलो तर आम्ही या या गोष्टी करू' असे आश्वासन (वर्षानुवर्षे अशी आश्वासने क्वचितच पाळली गेली, असे असले तरी.....) देतात. राष्ट्रीय

पातळीवरील जाहिरनाम्याबरोबरच प्रादेशिक स्तरावर त्यांना जोड दिली जाते.

आपल्या पक्षाच्या धोरणांप्रमाणे देशाचा कारभार करता यावा म्हणून हे सगळे पक्ष जिंकून येण्यासाठी शिकस्त करतात. पण एवढं एकच कारण निवडणुका लढवण्यामागे आणि जिंकण्यामागे नसतं हे कुणीही सांगू शकेल. सरकार आपलं असलं की हातात सत्ता येते. आपल्या स्वार्थाप्रमाणे धोरणं आखता व राबवता येतात. भ्रष्टाचाराला कुरण मिळतं. पैसा अन् तथाकथित प्रतिष्ठा -मानसन्मान मिळतो.

अशा भ्रष्ट हेतूंनी निवडणुका लढवणाऱ्यांची संख्या दिवसेंदिवस वाढत आहे. त्यामुळे निवडणुकांमध्ये निवडून येण्यासाठी मतदारांना लालूच दाखवणे, धाकदपटशा किंवा गुंडगिरी करणे, फसवा - खोटानाटा, भावना भडकवणारा प्रचार करणे, जात-धर्म यांना आवाहन करून फुटीरतेच्या प्रचारातून मते मिळवणे, केंद्रातील अथवा राज्यातील सत्तेवर असणाऱ्या पक्षांनी शासकीय यंत्रणा निवडणुकीसाठी वापरणे, अनेकविध घोषणा जाहीर करून मतदारांवरील तात्पुरता प्रभाव वाढवून अधिक मते मिळवणे, भिंती रंगवणे, मोठ मोठ्या फलकांची आतशबाजी करणे, यासाठी मोठ्या प्रमाणावर पैसा खर्च करणे इ. गोष्टींचा आधार बहुतेक सर्व उमेदवार मोठ्या प्रमाणावर घेऊ लागले. त्यामुळे मतदारांवरील दडपण वाढू लागले. त्यातून 'खुल्या वातावरणातील निवडणुका' हे शब्द फक्त कागदावरच राहू लागले.

या सर्वांना आळा घालण्यासाठी

श्रमातूनी जो घाम निखळतो तोच देव हे विसरू नको, भ्रष्ट पुढाऱ्यांपुढे कधीही हात आपुले पसरू नको.

निवडणुका जाहीर झाल्या दिवसापासून निवडणूक आयोग 'आचारसंहिता' लागू करते. गेली दोन वर्षे श्री. शेषन यांनी ह्या आचारसंहितेची अंमलबजावणी खूपच काटेकोरपणे सुरू केली आहे. याचा अनुभव विधानसभेच्या निवडणुकीत आपणा सर्वांना आलाच. तसा तो याही निवडणुकीत प्रत्ययास येत आहे. ही आचारसंहिता म्हणजे निवडणुकीसाठी उभे राहिलेल्या उमेदवारांनी व त्यांच्या पक्षांनी निवडणूक प्रचारामध्ये काही नियम पाळणं बंधनकारक असतं. मतदारांना पैसे किंवा अन्य लालूच दाखवणं, सरकारी वाहनांचा वा यंत्रणांचा प्रचारासाठी वापर करणं, धर्म किंवा जातीच्या आधारावर लोकांच्या भावना भडकावणं, सार्वजनिक भिंतीचा प्रचारार्थ वापर करणं, फिरते कर्णे वापरणं, रात्री-मध्यरात्री उशीरापर्यंत प्रचारसभा घेणं, अशा प्रकारांवर बंदी घातली जाते. निवडणुकीत प्रत्येक उमेदवाराने करण्याच्या कमाल खर्चावरही मर्यादा घालण्यात येत.

अशा बंधनांमुळे खुल्या वातावरणात निवडणुका व्हायला मदत निश्चितच होते पण छुप्या पद्धतीने नियमांना धाब्यावर बसवणारेही अनेकजण आहेत. याचं नेमकं मूळ कशात आहे? ते आहे भ्रष्ट मार्गांचा अवलंब करण्याच्या प्रवृत्तीत आणि तितकंच त्यांना बळी पडणाऱ्या सामान्य नागरिकांच्या दुबळ्या मनोवृत्तीत. राजकारण्यांनी काय करावं हे थोडं बाजूला ठेवं तरी आपण सामान्य जनतेनं काय केलं पाहिजे हा प्रश्न नजरेआड करून चालणार नाही. कारण हा

एकप्रकारे आपल्या सर्वांच्या आचार-विचार संहितेचा प्रश्न आहे

आपल्या सभासदांपैकी बहुतांशी प्रबोधक अजून वयाने लहान आहेत. त्यामुळे त्यांना प्रत्यक्ष मतदान करण्याची संधी या निवडणुकांमध्ये असणार नाही. पण सामान्य मतदाराने लालूच धाक किंवा भावनिक क्षोभाला बळी पडून चुकीच्या उमेदवारास मत देण्याची चूक करू नये यासाठी तुम्ही तुमच्या आसपासच्या परिसरात प्रचार करू शकता. आपल्या एकट्याच्या मतानं काय होणार आहे आणि मुळात राजकारणात एकतरी चांगला उमेदवार आहे कुठे? अशा उदासीनतेतून काही जण मतदानच करत नाहीत. अशा सर्वांना मतदानाचा हक्क अन् कर्तव्यही बजावण्यास तुम्ही सांगू शकाल.

या सगळ्यांबरोबरच सभोवतालच्या घडत असलेल्या अनेक गोष्टी तुम्ही लक्षपूर्वक समजून घ्याव्यात. विविध राजकीय पक्षांच्या चौका-चौकात होणाऱ्यां अन् एखाद्या प्रचंड जाहीर सभेतही आवर्जून जावे. त्यातील भाषणे, त्यातला खरे-खोटेपणा जरूर समजावून घ्यावा. वृत्तपत्रांमध्ये येणाऱ्या विविध बातम्या, लेख आवर्जून वाचावेत. आपल्या भागात काही गैरप्रकार घडत नाहीत ना? याबाबत जागरूक रहावे. मित्रमंडळींमध्ये, घरातल्या वडिलाधाऱ्यांबरोबर गप्पा-चर्चा कराव्यात. दूरदर्शनवरील निवडणूक विश्लेषणही लक्षपूर्वक पाहावे व ऐकावे.

परीक्षा संपल्याने पुस्तकी अभ्यास बाजूला ठेवण्याची अधिकृत परवानगीच जणू तुम्हाला मिळाली आहे. तिचा उपयोग करून

देशस्थितीचा अभ्यास करण्यासाठी तुम्ही जरूर वेळ काढायला हवा. 'मला काय त्याचे...' असा प्रश्न आपल्या मनातही येऊ नये. ज्या देशात आपण राहातो अन् ज्या देशाचे उज्ज्वल भविष्य आपल्या हातून साकारणार आहे त्या देशाच्या वर्तमानाकडे आपण डोळेझाक करून कसे चालेल? वर्तमानाचे अवलोकन करत करत भविष्याचा

अचूक वेध आपल्याला घेता येण्यासाठी देशस्थितीबद्दल आस्था अन् अभ्यास वाढायला हवा.

जगातलं सर्वांत मोठं, 'लोकांचं... लोकांसाठीचं... आणि लोकांनी चालविलेलं सरकार बनत असताना आपण लोकांनीच त्याकडे दुर्लक्ष करून कसं बरं चालेल?

* * *

'जीवन'

जीवन म्हणजे काय पुसता,
संपते ते हसता हसता.
आपणांस वाटते ते हवे हवे,
असते ते नेहमी नवे नवे.
जीवन मरणात अंतर खूपच,
तरीही आयुष्यात येते रोजच.
जाता जाता देते चटका,
त्यातून करुया आपण सुटका.
जे जे दिसते ते ते पाहावे,
मात्र नेहमी हसत जगावे.
वरचा 'तो' आहे खूप हुशार
त्यानेच मांडला हा बाजार.

गुरुप्रसाद इनामदार. १० वी

कविता पानोपानी

पाश.....

हा सागरी किनारा
अन् मस्त धुंद वारा,
आज आसमंत सारा
उन्मुक्त जाहला...
अन् आज नाही रौद्र
अथांग हा समुद्र,
चैतन्य देतसे हा
शांतीत नाहला...
पाण्यावरी निळ्या त्या
क्षितिजी अनेक होड्या,
झाला सूर्य पाठमोरा
अन् चांद उगवला
रेती तटावरी ती
दिसते करुण काळी
तिथे खळखळे मधूनि
लाटांची श्रृंखला...
इकडे अथांग पाणी
तिकडे तो धवल चंद्र
पाहूनि काव्य उमटे
तो मौन पाश तुटला...

तृप्ती थेटे, ८वी

गाणं गायला नवं नवं, निळं, मोकळं आभाळ हवं !

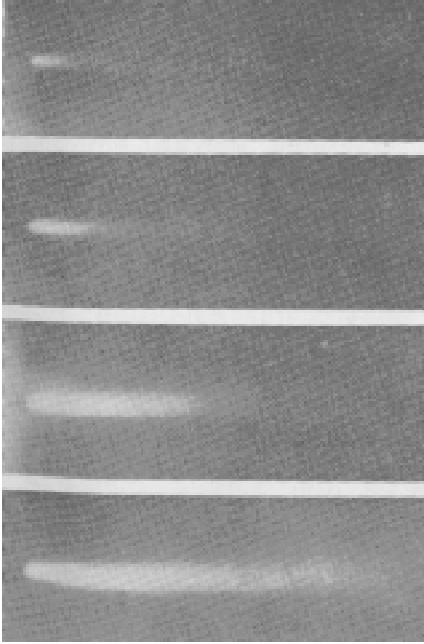
छंद आकाश दर्शनाचा

धूमकेतू

डॉ. प्रकाश तुपे

आकाशात क्वचितच दिसणारी अतिशय सुंदर व आकर्षक अशी खगोलीय वस्तू म्हणजे धूमकेतू. पहाटेच्या किंवा संध्याकाळच्या आकाशात आपल्या लांबलचक पिसाऱ्याने जगाचे लक्ष वेधून घेणारा धूमकेतू पुरातन काळापासून भीतियुक्त औत्सुक्याने पाहिला जातो.

धूमकेतू हे गोठलेला कर्बद्वीप्रणील वायू (CO₂) बर्फ, धूळ व छोट्या-मोठ्या कणांपासून बनलेले असतात. सूर्यापासून दूर असताना धूमकेतू गोठलेल्या अवस्थेमुळे,

पृथ्वीवरून पाहिले असता ते बिंदूवत दिसतात. मात्र सूर्याजवळ आल्यावर तापल्यामुळे त्यांना प्रचंड मोठी शोपटी फुटल्याचे दिसू लागते. यावेळी धूमकेतूचे तीन भाग स्पष्ट दिसू लागतात. अगदी पुढे असणारा, धूमकेतूचा केंद्रभाग किंवा घनभाग म्हणजे न्युक्लिअस. या कोम्यातूनच एक लांबलचक शोपटी फुटलेली दिसते. धूमकेतूच्या घनभागाला 'डर्टी स्नो बॉल' या नावानेही ओळखले जाते. कारण त्यामध्ये धूळ, काही वायू, गोठलेला बर्फ व कर्बद्वीप्रणील वायू असतो. हा घनभाग वेड्यावाकड्या आकाराचा असून त्याचा आकार काही मीटर पासून दहा-वीस किलोमीटर पर्यंतचा असू शकतो. हॅलेच्या धूमकेतूचा केंद्रभाग १६ ७.५ कि.मी.रुंदीचा आढळून आला होता. या घनभागाभोवती धुराप्रमाणे वायूचे आवरण असते. त्याला कोमा असे म्हणतात. कोमा व शोपटी अतिशय विरळ असून, सूर्याच्या उष्णतेमुळे घनभागातील वायू व धूळ तापून बाहेर फेकली गेल्याने ते दिसू लागते. कोमा हा लाखभर कि.मी. व्यासाचा असू शकतो तर त्यातून बाहेर पडलेली धूमकेतूची शोपटी कोट्यावधी कि.मी. लांबीची असू शकते. सौर वाऱ्यामुळे धूमकेतूची शोपटी सूर्याच्या विरुद्ध बाजूस दिसते.

शोपटीचे नीट निरीक्षण केल्यास दोन प्रकारच्या शोपट्या धूमकेतूला फुटलेल्या दिसतात. एक शोपटी सरळ दुसरी किंचित वक्र दिसते. सरळ शोपटी ही विद्युतभारीत कणांनी बनलेली असून सौरवाऱ्यामुळे ती सूर्यापासून

बिकट वाट वहिवाट असावी, धोपट मार्ग धरू नको, मिळमिळीत बेचव जगण्याच्या उपदेशांना स्मरू नको!

दूर जात असलेली दिसते. किंचित वक्र असलेली दुसरी शोपटी ही धूळ व सूक्ष्म-कणांनी बनलेली असते. प्रत्येक सूर्य भेटीत धूमकेतू आपले द्रव्य गमावीत असल्याने, काही काळानंतर त्याचा क्षय होतो व तो दिसनासा होतो. हॅलेचा धूमकेतू दर सेकंदाला २५ ते ३० टन द्रव्य बाहेर फेकतो असे शास्त्रज्ञांना दिसून आले आहे.

आपल्याला दिसणारे धूमकेतू हे अवकाशाच्या पोकळीत असलेल्या 'उर्ट क्लावूड' भागातून येत असावेत असे शास्त्रज्ञांना वाटते. या भागात सुमारे शंभर अब्ज धूमकेतू असून, काही कारणाने ते आपल्या जागेपासून हल्ल्यास व सूर्याच्या गुरुत्वाकर्षणात सापडल्यास ते सूर्याकडे खेचले जातात. सूर्याला काही ठराविक अंतरावरून फेरी मारून पुन्हा ते सूर्यापासून दूर जातात. त्यांचे हे जाणे-येणे सतत चालू राहते व शेवटी त्यांच्यातील द्रव्य संपून किंवा काही ग्रहांवर अथवा प्रत्यक्ष सूर्यावर कोसळून ते नाहीसे होत असावेत असा शास्त्रज्ञांचा कयास आहे.

काही धूमकेतूंच्या कक्षा परवलयी म्हणजे पॅराबोला प्रकारच्या असल्याने हे धूमकेतू एकदा सूर्याजवळ आले की पुन्हा ते सूर्याकडे येऊ शकत नाहीत, मात्र लंबवर्तुळाकार कक्षांचे धूमकेतू ठराविक काळाने सूर्याजवळ येऊन आपले अस्तित्व दाखवतात. याच मुळे हॅलेचा धूमकेतू दर ७५-७६ वर्षाने आपल्याला दिसतो.

या वर्षी अचानकपणे हाकुताके नावाचा नुसत्या डोळ्याने दिसू शकणारा धूमकेतू आकाशात दाखल झाला. जानेवारी महिन्यात

आकाश धुंडाळत असताना हाकुताके नावाच्या जपानी आकाश निरीक्षकाला हा नवीन धूमकेतू सापडला. त्याने सहा इंची द्विनेत्रीच्या (बॉयनॉक्युलर) साहाय्याने या धूमकेतूचा वेध घेतला. मंगळाच्या कक्षेपलीकडे असणाऱ्या धूमकेतूची तेजस्विता जानेवारी महिन्यात दहा होती. शास्त्रज्ञांना त्याचा अभ्यास केल्यावर दिसू आले की हा धूमकेतू तेजस्वी होऊन नुसत्या डोळ्याने दिसू शकेल. गेल्या दहा वर्षांत नुसत्या डोळ्याने दिसू शकणारा एकही धूमकेतू दिसू न शकल्याने हाकुताके धूमकेतूविषयी प्रचंड औत्सुक्य निर्माण झाले. धूमकेतू त्याच्या शोधाच्या वेळी तूळ, कन्या व वासुकी तारकासमूहांच्या किनाऱ्यावर होता. तेथून तो चित्रा, स्वाती व सप्तर्षीच्या शोपटीखालून प्रवास करून ध्रुवाजवळ गेला. २४ मार्च रोजी तो पृथ्वीच्या सर्वात जवळ म्हणजे दीड कोटी किलोमीटर्स अंतरावरून प्रवास करीत, ध्रुव ताऱ्यापासून ५° अंतरावरून, ययाती नक्षत्राकडे प्रवास करू लागला. पृथ्वीजवळ आला असताना त्याला खूप मोठी शोपटी फुटलेली स्पष्टपणे दिसत होती. मात्र शहरातील विद्युत प्रदूषणाने ही शोपटी दिसू शकली नाही. अंधाऱ्या ठिकाणाहून हाकुताकेचे सुंदर दर्शन घडले. एप्रिल महिन्यात हा धूमकेतू ययातीच्या परिसरातून प्रवास करीत पश्चिम क्षितिजाकडे जाताना दिसला. १ मे रोजी तो सूर्याजवळ जाऊन, त्याला फेरी मारून पुन्हा आपल्या मूळ स्थानाकडे परत जाईल. सूर्याजवळ गेल्यावर तो सूर्यप्रकाशामुळे आपल्याला दिसू शकणार नाही. मे च्या दुसऱ्या आठवड्यात मात्र तो

लाज न आम्हा मुळी श्रमाची, हाक ऐकतो पराक्रमाची, नव्या जगाची नवीन मूर्ती या हातांनी घडू दे!

पुन्हा पृथ्वीवासीयांना दिसू लागेल. मात्र त्याचे हे दर्शन गोलाधात होईल. त्यावेळी त्याला सुंदर, लांबलचक शेपटी फुटलेली दिसेल. या धूमकेतूची कक्षा तपासल्यावर शास्त्रज्ञांना असे वाटते की हा धूमकेतू दर दहा हजार वर्षांनंतर सूर्यभेटीस येत असावा.

२२ जुलै १५ मध्ये शोधला गेलेला हेलबॉप धूमकेतू पृथ्वीकडे येत असून तो आपल्या आकाशात १७ सालच्या सुरुवातीला अतिशय तेजस्वी दिसू शकेल असे शास्त्रज्ञांना वाटते. अमेरिकन हौशी आकाश निरीक्षक अॅलन हेल व थॉमस बॉप यांना हा धूमकेतू धनु राशीत अमे. ७० या तारकागुच्छाजवळ दिसला. त्यावेळी तो पृथ्वी व सूर्य या अंतराच्या सातपट दूर अंतरावर होता. सूर्यापासून इतके दूर असूनदेखील तो तेजस्वी दिसत असल्याने या धूमकेतूने शास्त्रज्ञांत खळबळ उडवून दिली. हा नवीन धूमकेतू मोठा असून तो पुढील वर्षी, फेब्रुवारी-मार्च १७ मध्ये

सूर्याच्या जवळ जात असताना वाढत गेलेली शेपटी

आपल्याला अत्यंत तेजस्वी दिसेल असे अनेकांना वाटते. कित्येकांनी तर हेलबॉप धूमकेतूची तुलना १८११ साली दिसलेल्या राक्षसी धूमकेतूशी केली आहे. हेलबॉप हा धूमकेतू ऑगस्ट १६ मध्ये गरुड तारकासमूहातून हंस तारकासमूहाकडे वाटचाल करताना दिसू शकेल. तो मार्च-एप्रिल १७ मध्ये संध्याकाळी ययाती, वृषभ व मृगाकडे जाताना दिसेल. जून १७ मध्ये पृथ्वी व सूर्यापासून दूर गेल्याने हेलबॉप मंदप्रभ होऊन दिसेनासा होईल. धूमकेतूची तेजस्विता ही अनिश्चित असल्याने खरोखरच हेलबॉप तेजस्वी होईल की नाही याचे ठाम उत्तर कोणीच देऊ शकत नाही. मात्र जर तो तेजस्वी झाला तर ती आपल्या आयुष्यातील एक पर्वणीच ठरेल.

पृथ्वीवर जीवसृष्टी व पाणी कसे निर्माण झाले असावे याचे अनेक सिद्धांत शास्त्रज्ञांनी मांडले आहेत. यापैकी एका सिद्धांतानुसार पृथ्वीवर धूमकेतू आपटल्याने पाणी व जीवसृष्टी निर्माण झाली असावी. प्रसिद्ध खगोलशास्त्रज्ञ फ्रेड हॉयेल व विक्रमसिंघे यांच्या मते 'धूमकेतूंच्या धुळीतून पृथ्वीचा प्रवास होताना काही विषाणू पृथ्वीवर येतात व रोगराई पसरते. अवकाशयाने धूमकेतूवर उतरवून धूमकेतू-विषयीचे अधिक ज्ञान मिळविण्याचे स्वप्न शास्त्रज्ञ पाहत आहेत. ***

ताठ मान हे भाग्य समज तू, लाचारी कधी शिकू नको. न्यायासाठी लढणारा हो, इमान आपले विकू नको.

तुम्हाला माहीत आहे का?

१. आंब्याला फक्त वसंतातच मोहर का येतो? इतर कोणकोणत्या झाडांना फक्त वसंतातच फुले येतात? वसंतात फुलण्यामध्ये झाडांना काय फायदा आहे?
२. जगातील कोणत्या गावात सर्वात जास्त मूलद्रव्यांचे शोध लागले? ती मलूद्रव्ये कोणती?
३. आळूची भाजी खाताना काही वेळा घसा खवखवतो, असे का होते? घसा खवखवू नये म्हणून या भाजीत काय घालतात? त्याचा नेमका काय परिणाम होतो?
४. उष्माघात म्हणजे काय? तो होण्याची कारणे काय तो कशामुळे टाळता येईल?
५. ज्ञानपीठ पुरस्कार कोणाला दिला जातो? तो केव्हा व कोणी सुरु केला? त्या पुरस्काराचे स्वरूप काय? आतापर्यंत महाराष्ट्रातील कोणकोणत्या व्यक्तींना हा पुरस्कार मिळाला? केव्हा?

१० मे १६ पर्यंत याची अचूक उत्तरे पाठविणाऱ्या पहिल्या तीन क्रमांकांना विशेष बक्षीस ! उत्तरे पुढील अंकात !

अनुप्रासातील परिच्छेद तयार करा

एक अर्थपूर्ण परिच्छेद तयार करा की प्रत्येक शब्दाची सुरुवात एकाच अक्षराच्या बाराखडी पासून व्हायला हवी. उदाहरणादाखल 'स' पासून तयार झालेला परिच्छेद खाली दिला आहे. असे ह,ख,न,च,व पासून परिच्छेद तयार करून पाठवा. उत्तम परिच्छेदांना अंकात प्रसिध्दी दिली जाईल.

संदीपची सुटका

सोलापूरच्या संदीप सानेची सासुरवाडी सांगवीची. सांगवीचे सुरवसे सावकार संदीपचे सासरे. संक्रांतीच्या सकाळी सांगवीच्या सुभाष सानेच्या सापळ्यात सात सरपटणारे साप, सोळा सरडे सापडले. सकाळी सकाळी सोलापूरच्या सदोबा सुदामेच्या साहाय्याने संदीपने सहा सापांना सावधानतेने सापळ्यातून सोडवले.

संध्याकाळी संदीप, सापांच्या सुटकेबाबत सर्वांना सांगत सुटला. सुभाषने सांगवीच्या सरदारांना सर्व सांगितले. सरदार संतापले. सरदार संदीपकडे सरसावले. संदीपच्या सफाईने सरदारांची सोशिकता संपली. संदीपच्या सुशील, सौभाग्यवती सुनंदाने सरदारांना समजावले. संदीपच्या सासऱ्यांनीही सरदारांना समजावले. सरदारांनी संदीपला सोमवारी सोडले.

गाणं नसतं बंद घरात एकटं गाण्यासाठी; गाणं असतं एकटेपण विसरून जाण्यासाठी !

भवानी कडा

चि. साईप्रकाश बेलसरे, १० वी

समोर होते त्या कड्याचे ताशीव कातळटप्पे, मध्येच एखादा गवताचा भुरा पट्टा, आणि घसारा - एक आव्हान ! जवळ जवळ ३५० वर्षांपूर्वी 'म्या ह्यो कडा यंगनार' हाच निश्चय एका मराठमोळ्या जवानानं केला होता-सर्जानं. रायगडाचा भवानी कडा ! आम्ही सर्वजण रायगडाच्या पायथ्याशी भवानी कड्याच्या कुशीत होतो. सोबत होते चिंचवडच्या 'मोरया गिरीभ्रमण' चे ५५ आरोहक...त्यांनी नुकतीच एक यशस्वी हिमपर्वतयात्रा पार पाडून, 'रुदुगैरा' हे शिखर सर केले होते. त्यांनी वरंधा घाटातील, कावळ्या गडालगतच्या दरीतून वधवानीचं प्रेत बाहेर काढल्याचे प्रकरण तर सर्वज्ञात आहेच. अशा या मोरया गिरीभ्रमणतर्फे ही 'भवानी कडा कातळारोहण मोहीम' आयोजित करण्यात आली होती.....

...रायगडवाडीतील भैरोबाचं मंदिर, इथंच आम्ही उतरलो होतो. रायगडाचं लोभस रूप काही वेगळंच खुलून दिसत होतं. समोर टकमक व हिरकणी टोकांमध्ये मराठमोळा बेडरपणा दिसत होता.

आम्हाला केवळ भवानी कड्याच्या पायथ्याजवळ जाण्यासाठी रायगडाला अर्धी प्रदक्षिणा घालावी लागणार होती. रायगडवाडीतून आम्ही पूर्वेकडे चालायला सुरुवात केली आणि गर्द झाडीतून टकमक टोकाच्या पायथ्याशी येऊन विसावलो. येथेच रायनाकाचे स्मारक आहे. टकमक टोकाचा उत्तुंग कडा, हे निसर्गाचं एक रांगडं पण लोभस रूप आहे. त्याला वळसा घालून आम्ही चालू

लागलो. चालत चालत एका सपाटीवर आलो नि समोर दिसला आकाशात घुसलेला भवानी कडा ! काही वाटचाल करून आम्ही सरळ वर डोंगररांगेवर चढलो. वाटेत घनदाट जंगल होतं.पण अखेर आम्ही या डोंगरमाथ्यावर पोहोचलो. तिथे बरीच सपाटी होती. येथपर्यंतदेखील जवळजवळ ५ कि.मी. अंतर कापावे लागले होते.ते पार करण्यास ३ तास लागले होते. समोर भवानी कडा दिसत होता.

समोरच दिसत असला तरी भवानी कड्याच्या पायथ्याशी पोहोचण्यासाठी ४ कि.मी. अत्यंत खडतर प्रवास करायचा होता. पहिली चढाई करणाऱ्याने (first Climber) सीट हार्नेस बेल्ट, कॅरॅबिनर्स, रोप, रॉक पिटान्स, लोखंडी पेग, हॅमर, एक्स्पांशन बोल्ट्स आणि घसाऱ्यामध्ये छोट्या पावट्या बनवण्यासाठी चक्क आईस अॅक्स सोबत घेतली. आरोहणाचा सर्वच भाग हा घसाऱ्याचा, अरुंद आणि धोकादायक असल्यामुळे हा भाग पेगच्या साहाय्याने आणि वाटेतील मजबूत झाडांच्या साहाय्याने रोप अॅकर करीत आम्ही जाणार होतो. केवळ सुरक्षिततेसाठी हा रोप अॅकर केला होता. प्रत्येक आरोहक हा कॅरॅबिनरच्या साहाय्याने स्वतःला रोपशी जखडणार होता. त्यामुळे संपूर्ण सुरक्षितता होती.

आणि हळूहळू सर्व आरोहक वाटचाल करू लागले. वाट अत्यंत घसान्याची होती. वाट कसली ? प्रचंड घसारा, अतिअरुंद वाटा, जिवघेण्या, कर्दनकाळ आणि आ वासलेल्या दऱ्या, तळपणारा सूर्य-नारायण, जवळच पाणी संपलंय.... मात्र कोणत्यातरी जबरदस्त इच्छेनं पावलं उचलली जात होती. समोरचा कातळ कसाही असो, हात, पाय सपासप उचलले जात होते. आमचं लक्ष्य असलेला भवानी कडा अधिकाधिक जवळ येत चालला होता. प्रत्यक्षात आम्ही भवानी कड्यावरच उभे असलो तरी कड्याच्या मुख्य आव्हानात्मक भाग दूर होता.

आमची घसान्यावरची वाटचाल सुरू झाली. काही वेळानं समोर एक टेकडी आली.

ती चढण्यात अधिक श्रम पडले असते म्हणून टॅव्हर्स मारून, घसान्यातून पुढे चढत चढत, घनदाट झाडीच्या भागात पोहोचलो. समोर भवानी कडा तर डावीकडे खुबलढ्या बुरूजाची खिंड दिसत होती. आता उजवीकडे एकदम १० मी. चढून, टेकडीपुढील रांगेवर पोहोचलो. लिंगाणा, कोकणदिवा, राजगड, तोरणा दिसत होता. समोर अरुंद अशी धार होती. ती थेट कड्याच्या पायथ्याशी भिडली होती. ५०० मी. अतिअरुंद वाटेवरून चालत गेलो. त्यात भन्नाट वारा नि खोल दऱ्या, यामुळे दृष्टीभय निर्माण होता होते. तो टप्पा पार करून, अखेरीस आम्ही भवानी कड्याच्या पायथ्याशी पोहोचलो.

आता प्रत्यक्ष आव्हानात्मक असे कातळारोहण होते. भवानी कड्याचा माथा जवळ जवळ २०० मी. उंचीवर होता. त्यातील १५० मी. भाग आव्हानात्मक होता. भवानीकडा जवळ जवळ ७५° ते ९०° मध्ये उभा ठाकला होता. कातळ कठीण असोत वा सोपे, सर होत होते. अखेरीस ३० मी. च्या सर्वात अवघड टप्प्यात येऊन पोहोचलो.

या टप्प्यात दोन अवघड कातळांचे उत्तम खाचा असलेले टप्पे पार केल्यावर एका आणखी अवघड टप्प्यापाशी येऊन पोहोचलो. या टप्प्यातील कातळावर कोणत्याही प्रकारचे होल्ड्स नसल्यामुळे, जुमारिंग करावे लागणार होते. कातळ केवळ १० मी. उंचीचा असल्याने प्रत्येकालाच जुमारिंग येत नसल्यामुळे आणि पर्यायाने वेळेची बचत करण्याकरता वेगळ्या पध्दतीचा वापर केला. जुमारास एट्रिअर

शब्द वाऱ्यासाठी, वाऱ्यावर विरून जाण्यासाठीही, शब्द दवाच्या थेंबातल्या चिमुकल्या आकाशासाठी.

(पायऱ्यासदृश शिडी)जोडण्यात आली. आता या एट्रिअरमध्ये हात-पाय अडकवून मग चढायचे असा एकंदर बेत होता. वर चढायला लागल्यावर मस्त झोका मिळतो. उजवीकडे उंच कातळ, समोर कातए. आपण वर चढतोय, डावीकडे अन् मागे खोल दऱ्या..... झोका मिळाला की एकदम दरीतच जातोय की काय, असं थरारक दरीचं दर्शन व्हायचं. अखेर तो टप्पा पार झाला. त्या पुढील दोन टप्प्यात कातळ अत्यंत ढीले होते. त्यामुळे आरुहण अत्यंत धोकादायक होते.

त्यापुढील ५० मी. आरुहण अत्यंत सोपे होते. अखेर आम्ही पोहोचलो भवानी कड्याच्या माथ्यावर ! अतिशय आनंदाचा क्षण होता तो ! सकाळी ७-३० पासून संध्याकाळी ७-०० पर्यंत, शरीर अविरत झगडत होतं !! आणि विजयाची मजाही काही औरच !!! सूर्य मावळत होता. समोर लिंगाणा, राजगड, तोरणा ताठ मानेने उभे होते.....

रात्रीच ताबडतोब खाली उतरून रायगडवाडीत दाखल झालो. उतरताना वाटेत अर्धवट झोपेत धडपडत होतो ! पायांशी दुर्दशा झालेली. त्यामुळे पाऊल कुठं टाकतोय हेच कळत नव्हतं. धडपडत एकमेकांना सावरत अखेर कॅम्पवर परतलो.

दुसऱ्या दिवशी रायगडदर्शनाला गेलो. रायगड तसा वसला आहे कोकणात. चहुबाजूंनी तो डोंगरांनी वेढलेलो आहे. याची समुद्रसपाटीपासूनची उंची आहे ८६० मी. रायगडाचा उपयोग होत असे, मढेघाट, शेवत्याघाट, कावळ्याघाट यांवर लक्ष

ठेवण्यासाठी ! रायगड काळ व गांधारी नद्यांच्या खोऱ्यांनी वेढलेला आहे. पाचाड व रायगडवाडी ही पायथ्याशी गावे. रायगडवरून फार दूरवरचं विहंगम दृश्य दिसतं. उत्तरेला तेलबैला. कोकण-दिव्यापासून प्रतापगड, मकरंदगडापर्यंतचा अफाट प्रदेश दिसतो. राजगड, तोरणा व शिवलिंगाकृती लिंगाणा लक्ष वेधतात. टकमक टोक, हिरकणी बुरुज, राजवाडा, स्तंभ, शिवस्मारक आदी पवित्र वास्तूंचे दर्शन घेऊन आम्ही परतलो.

मात्र रायगडावर एक गोष्ट खटकली आणि ती म्हणजे रायगडावरील प्रचंड कचरा ! त्यात प्लॅस्टिकचा मोठा समावेश आहे ! ज्याप्रमाणे आपण डोंगरावर निखळ सौंदर्याची अपेक्षा करतो तशी आपल्या नंतरच्याही डोंगरयात्रींची असते. तेथील वातावरणात कोणताही अनावश्यक बदल घडवून आणणे, हे संपूर्ण वर्ज्य मानावे.

म्हणूनच 'तीन टोकांवर पेलली जाणारी ही क्रीडा' निश्चितच आव्हानात्मक आहे. यात साहस आहे. आणि यातून मिळणारा आनंद हा अवर्णनीय असतो. कातळारुहणाच्या लोकप्रियतेचे हेच तर गमक आहे. कातळारुहण हा क्रीडाप्रकार अधिकाधिक लोकांपर्यंत पोहोचावा अन् गिर्यारोहकांना खुणावणारे अनेक सुळके, कडे हे पादाक्रांत व्हावेत, असे मनापासून वाटते

* * *

ओळखा हे काव्यमय उखाणे

१. देह गोल पत्रि पोट मोकळे
बंजन करितो, खूषही सगळे
लोक मारिती त्रिही लाथा
सांगा, कोणाची ही गाथा?
 २. थंडीमध्ये हवे हवेसे -
उन्हाळ्यांत पत्रि होई नकोसे !
सदैव मोकळ्या जागी दिसते
परी न हे कधी हाती येते !
 ३. नाही वीट, चुना, माती,
नाही माडी, नाही शिंती
यापरी छोटे घर हे कच्चे
त्यांत नांदती छोटे बच्चे
उंचावरती हे घर कोणाचे?
 ४. पाय नसुनि चालते दिवसभर
पत्रि, मागे न हटे कधीही पलभर
कोण अशी ही नार चिटुकली,
दिसते ज्याच्या त्याच्या जवळी
 ५. एका कोठडीत पन्नास चोर
डोकी त्यांची काळी भोर
शिपाई त्यांची डोकी घासती शिंतीवरती !
काय हे नवल? क्षणात उजेड पडे सभोवती
- * खलील खान

उ. १ फूट बॉल २) ऊन ३) पक्ष्याचे घरे ४) जीभ ५) आगपेटी व त्यातील काड्या

मंगेश पाडगावकर

प्रा. शैलजा देशमुख

शब्द, जिवंत शब्द,
भिजले पंख फडफडवणाऱ्या
पाखरांसारखे शब्द,
अन्यायाच्या पहाडाच्या
ठिकऱ्या ठिकऱ्या करणारे
सुरुंगासारखे शब्द,
ओल्या मातीच्या वासाचे शब्द,
प्रकाशाने झळाळणारे शब्द,
अंधसत्तेचा थरकाप उडवणारे शब्द,
गांधी आणि मार्टिन ल्युथर किंग
यांच्या छातीतली जखम
व्यक्त करणारे शब्द,
म्हाताऱ्या आजीसारखे अनुभवी, शहाणे शब्द,
अपार निःशब्दतेशी एकाकार होणारे शब्द!

“अनुभवाच्या प्रत्येक वळणावर अनेक रूपांनी हे शब्द मला भेटत असतात. शब्द हे माझ्या कवितेचं माध्यम आहे. मी शब्दब्रह्माचा उपासक आहे. शब्दाचे रहस्य मी शोधत आहे. मला माणूस समजून घ्यायचा आहे आणि माणसावर प्रेम करित माणसाचे गाणे मला गायचे आहे.” कवी मंगेश पाडगावकरांचा काव्यप्रवास अनुभवायचा असेल तर त्यांचे हे आत्मकथन समजून घ्यायला हवे. मग कवितेतील सौंदर्य उलगडून आपल्यासमोर मांडण्याचं काम त्यांचे शब्द नकळत करतात.

‘धारानृत्य’, ‘जिप्सी’, ‘छोरी’ हे १९६० पूर्वीचे कविता संग्रह त्यांच्या सौंदर्यप्रेमी मनाचे, हळुवार भावविश्वाचे, मनाला मोहवणाऱ्या निसर्गाचे चित्र आपल्या डोळ्यांसमोर उभे करतात. तर ‘सलाम’, ‘विदुषक’, ‘उदासबोध’ मध्ये समाजातील व्यंगावर, दंभावर,

गंध मोहवी काव्याचा

भ्रष्टाचारावर ते शब्दशस्त्र उगारताना दिसतात. ‘उत्सव’, ‘भटके पक्षी’, ‘बोलगाणी’, ‘नवा दिवस’ या सारख्या कविता संग्रहातून त्यांच्या कवितेने वेगळे वळण घेतलेले दिसते. जीवनाकडे पाहण्याचा आशावादी दृष्टिकोन जपण्याचा आग्रह ते ठायींठायी व्यक्त करतात. निसर्गातील, जीवनातील सौंदर्याचा भरभरून आस्वाद घ्यावा असा संदेश ते आपल्या कवितेतून देतात.

कवी स्वतः अशी मुक्त धून छेडतोच पण त्याचबरोबर वाचकांनाही भुलवत नेत या सौंदर्यसोहळ्यात सामील करून घेतो. मोकळ्या कंठानं गायला लावतो.

आतून आतून फुलत फुलत
विश्वासानं चालायचं

मन मोकळं अगदी मोकळं करायचं,
पाखरू होऊन पाखराशी बोलायचं !
आपण असतो आपली धून; गात राहा,
आपण असतो आपला पाऊस; न्हात राहा !

झुळझुळणाऱ्या झऱ्याला
मनापासून ताल द्या;
मुका घ्यायला फूल आलं;
त्याला आपले गाल द्या.

पाडगावकरांना जीवनाची प्रचंड ओढ आहे. ती ठायींठायी व्यक्त होताना दिसते. उत्कट भावनांनी ओथंबलेली जीवनाची गाणी ते गातात. शब्दांच्या गतीतून आपल्या मनाची पकड घेतात. शब्दांमधून, व्यक्त होणाऱ्या

ये फुलाफळांतून विकसत रे, ये ऋतुऋतुनू रंगत तू, ये पवनासंगे वाहत तू, अन् जलधारातून नाहत तू !

भावनांच्या आवेगात आपले मन वाहून जाते. जीवनाविषयीच्या ओढीमुळेच ते 'पार्थिवतेचा जयजयकार' करतात.

अफाट आकाश
हिरवी धरती
पुनवेची रात
सागर भरती
पाचूंची लकेर
कुरणांच्या ओठी
प्रकाशाचा गर्भ
जलवंती पोटी

अखंड नूतन मला ही धरित्री
आनंदयात्री मी आनंदयात्री !

असा आत्मसाक्षात्कार त्यांच्या मनाला होतो. मग आयुष्याविषयी एक तत्त्वज्ञान त्यांचं मन पाहायला लागतं.

आयुष्य ही वासरी आहे;
जवळ झेता आली पाहिजे;
आपलेच ओठ, आपलेच श्वास,
सुरात लावता आले पाहिजे !

जीवनातील, निसर्गातील सौंदर्याचा आस्वाद घेताना त्या सौंदर्याला प्रेरणा देणाऱ्या एका दिव्य शक्तीशी त्यांचे मन संवाद साधते.

अरे, अणूत अणूत,
परमाणूत हवेच्या आहेस तू
रोमारोमांत भूमीच्या,
कोंबाकोंबात बीजाच्या आहेस तू !
असा सश्रद्ध हुंकार त्यांचे मन देते.

'धारानृत्य' या कवितासंग्रहात निसर्गदर्शनात पाडगावकरांची प्रतिभा आत्मीयतेने रमलेली दिसते. वर्षाऋतूचे, जलधारांचे त्यांच्या मनाला असलेले आकर्षण सर्वत्र व्यक्त होते. उषेला ते 'भगवती' म्हणून संबोधतात; पहाट त्यांना कांचनाचे उमलेले स्वप्न वाटते. वादळवारा, क्षुब्ध वीजपखवाज वाजयित येतो. नभातून वळवळत आनंदाने पळणारे अतिशुभ्र खग गंधर्वांनी हसत उधळून दिलेल्या अक्षतांप्रमाणे वाटतात.

जगण्याची ओढ अशी, उडण्याचे वेड असे; घट्याच्या लोभांतही गगनाचे भव्य पिसे !

‘जिप्सी’ मध्ये मात्र निसर्गप्रेमातून अनुभवाला येणाऱ्या भावजीवनालाही महत्त्व प्राप्त होते. आपली विशुद्ध प्रेमभावना ते निसर्ग प्रतिमांच्या साहाय्याने व्यक्त करतात.

जर पहाटेच येणार तरी;
ये धुके होऊनी गहन निळे !
रे नकळत तव करुणोपरि जे;
दव होऊनि हरित तृणी निथळे !

निसर्गाची बदलती रूपे, रंग-रस-गंधाच्या सूक्ष्म छटा, छाया-प्रकाशाचे हेलकावे या सर्वांतील सौंदर्य टिपून घेणे हा त्यांच्या मनाचा सहजधर्म आहे. निसर्गाशी त्यांना हृदयसंवाद सहज साधता येतो. निसर्गाच्या विभ्रमाच्या प्रतिमा व भावजीवी व सौंदर्यपिपासू कवीमनाच्या प्रतिमा या एकरूप होतात. त्यामुळे त्यांच्या कवितेत निसर्ग खऱ्या अर्थाने सजीव होतो. ते स्वतः म्हणतात त्याप्रमाणे,

दवबिंदूतिल हळवे स्पंदन
जाणिवेत कधि टिपून घेतो,
गडद निराकाराची किमया
कधि शब्दांतून फुलवित बसतो !

किंवा

ते किती लपवले तरिही
मज नकळत कळते कळते
पाकळ्यात दडले तरिही
गंधातून गूढ उकलते.

विविध भाववृत्तीचे दर्शन घडवतानाही प्रतिमा निसर्गदृश्यांच्याच येतात. मग कधी संध्याकाळ उदास बनते, दूरचा माळ ‘खिन्नपणा पांघरून’ झुरत बसतो. चांदण्यारात्री नदीकाठचा एकांत अनुभवताना कवी म्हणतो,

हळुच चांदणे ओले
ठिबके पानांमधुनी
कसला क्षण सोनरी
उमले प्राणांमधुनी !
संथ निळे हे पाणी
वर शुक्राचा तारा
दरवळा गंधाने
मौनाचा गाभारा

त्यांच्या कवितेतील प्रियकर आपल्या प्रियेला म्हणतो,

तू उधळावे
पाकळ्यांतले निर्मळ मार्दव
सदाफुलीपरि
सदा तुझे फुलणारे लाघव
तुझी गूढता
मध्यरात्रीच्या आकाशापरि
पटवित ओळख
पसरत यावी स्निग्ध अंतरी

भावनांचा तरलपणा इतक्या समर्थपणे व्यक्त करणारे पाडगावकर भावनांचा ओलावा संपून रूक्षपणा आला की बनवणाऱ्या वृत्तीचेही नेमक्या शब्दात वर्णन करतात.

डोळ्यांवर गंज चढतो
झाडे ‘नेहमीची’ होतात;
आणि पाखरे ‘रोजचीच’
पंखामुळे उडू लागतात.

पण कवीचं आशावादी मन वास्तवाच्या रूक्ष कोड्यात अडकून पडत नाही. तालसुराची मस्ती, शब्दांवरची जबरदस्त पकड, मनोवेधक प्रतिमा, जगण्याचं साधंसोपं तत्त्वज्ञान सांगणारी त्यांची बोलगाणी मनाला विलक्षण मोहिनी घालतात.

मातीतून वाहणारा स्वर्गात सुद्धा वारा नसतो, आभाळाच्या करुणेला मातीशिवाय थारा नसतो.

सांगा कसं जगायचं ?

असा खुला प्रश्न वाचकांसमोर टाकत
जीवनाकडे पाहण्याचे दोन दृष्टिकोन ते मांडतात,

सांगा कसं जगायचं ?

कणहत, कणहत

की गाणं म्हणत ?

तुम्हीच ठरवा !

पेला अर्धा सरला आहे

असंसुध्दा म्हणता येतं;

पेला अर्धा भरला आहे

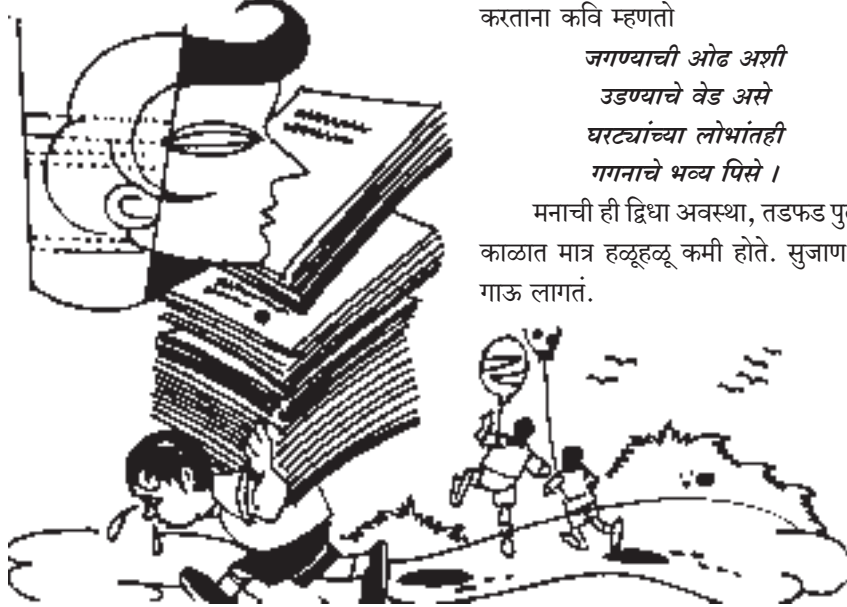
असंसुध्दा म्हणता येतं.

सरला आहे म्हणायचं

की भरला आहे म्हणायचं ?

तुम्हीच ठरवा !

एकदा आनंदानं, समाधानानं जगायचं,
जीवनातलं सौंदर्य अनुभवायचं असं ठरवलं की
त्यानंतर येणाऱ्या मरणाची तरी भीती कशाला
बाळगायची?

येणार असेल मरण तेव्हा

येऊ द्यावं,

जमलंच तर लाडाने

जवळ घ्यावं !

वर्तमानातील स्थितीगतीचं भान कवीला
आहे. त्यातील अपरिहार्यतेची जाणीव आहे.
तरीही माणसाच्या माणुसकीवरचा त्याचा
विश्वास अढळ आहे.

पुस्तकांच्या ओझ्याखाली

बाळपण सगळं चिरडून जातं;

अक्राळविक्राळ स्पर्धेखाली

कोवळेपण भरडून जातं !

असं असलं तरी मुलं,

फुगे घेऊन बागेत अजून धावू शकतात शीळ

घालीत माणसं अजून गाऊ शकतात हातात

हात गुंफून अजून जाऊ शकतात !

सुरुवातीच्या काळातील 'दुःख' या
कवितेत एक उत्कट विचारानुभव व्यक्त
करताना कवि म्हणतो

जगण्याची ओढ अशी

उडण्याचे वेड असे

घरट्यांच्या लोभांतही

गगनाचे भव्य पिसे ।

मनाची ही द्विधा अवस्था, तडफड पुढील
काळात मात्र हळूहळू कमी होते. सुजाण मन
गाऊ लागतं.

एक दिवस सगळे भेद गाडून टाकू, माणसा माणसांमधल्या भिंती पाडून टाकू

मातीचं मातीपण कळण्यासाठी
आभाळावर प्रेम हे केलंच पाहिजे
अस्तित्वाला तुमच्यासारखे पंख फुटून
निळ्या निळ्या अपारात गेलंच पाहिजे.

‘बोलगाणी’ मधील सर्वच कविता अतिशय चटकदार आहेत पण तरीही त्यांना एक मर्यादा आहे. एकच विचार कवी आळवून सांगतो. त्यामुळे थोडासा एकसूरीपणाही आहे. परंतु त्यातील आशादायी सूर अतिशय मोहक आहे, त्यातील अभिजात लय वाचकाला गुंग करणारी आहे. सामान्य वाचकाच्या हृदयाला स्पर्श करण्याचं सामर्थ्य या कवितांमध्ये आहे.

‘बोलगाणी’ नंतरचा ‘नवा दिवस’ हा तर खास कुमारांसाठी लिहिलेल्या कवितांचा संग्रह ! एकेकाळी आपणही या वयाचे होतो. ना धड लहान ना धड प्रौढ ! पण तेव्हा स्वतःचे असे खास विश्व असते. तेव्हाच्या मनात दडलेल्या आठवणींनी कधी कवितांचे रूप घेतले, कधी निरीक्षणातून कविता जन्माला आली. ‘शब्दांचा सुगंध मनाला जाणवला की काव्याचा आनंद आपण अनुभवू शकतो, ‘हा खास अनुभव ते कुमारांना सांगतात. तुम्ही हा कवितासंग्रह वाचावा आणि आपल्या प्रतिक्रिया कळवाव्या, कवीशी संवाद साधावा अशी अपेक्षा ते प्रस्तावनेत व्यक्त करतात. ‘नवा दिवस’ या कवितेत ते म्हणतात

भिऊन पावलं टाकू नका
भिऊन डोळे झाकू नका !
गरुडाहून झोपावणारा
प्रत्येकाला प्राण आहे;

विश्वास ठेवा, तुमच्या पायांत
न संपणारं त्राण आहे !

नवा दिवस प्रकाश घेऊन येतो आहे,
नवा दिवस विकास घेऊन येतो आहे.

मुक्त मनानं धो धो पावसांत न्हावं,
फुलपाखरामागे धावावं, आपलं गाणं गावं असं
करता करता तुम्हाला

मी झुळझुळणारा झरा
मी सुंदर मोरपिसारा
निळ्या निळ्या या आभाळातिल
तारा लुकलुकणारा !

हा साक्षात्कार होईल.

सौंदर्यानुभव घेणाऱ्या त्यांच्या कवितेतील मुलाला उघड्या डोळ्यांनी सभोवती पाहताना काही प्रश्नही पडतात.

ते अंतर्मुख करणारे असतात. रस्त्यावर भर उन्हात अनवाणी चालणारा म्हातारा हमाल पाहून त्याला प्रश्न पडतो-

माझे म्हातारे आजोबा
दुपारी जेवून छान झोपतात झोपळ्यावर !
म्हातारा हमाल रस्त्यावर का ?
पाय भाजत का चालावे लागते त्याला ?
कोणी दिले त्याच्या डोक्यावर एवढे जड ओझे ?
कोणी ठेवले त्याला असे उपाशीपोटी ?

वृद्ध आजोबांची व्यक्तिरेखा रेखाटताना कवीचा सूर हळवा बनतो. आपल्या नातवासाठी आजोबा ‘झुला’ बांधतात- सुखाचा, सुंदर भविष्याचा !

‘तुझ्यासाठी गाणे त्यांचे अजूनही नवे
गाण्यातून उडतात पाखरांचे थवे !
नाही त्यांनी सोसल्याचा हिशोब मांडला
तुझ्यासाठी चांदण्यांचा चूरा हा मांडला !
बालकवीप्रमाणे पाडगावकरही

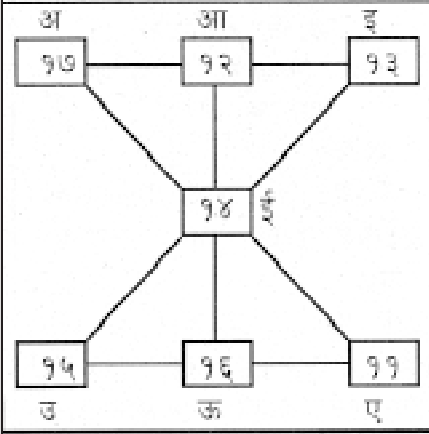
(पान क्र. ३३ वर पुढे चालू)

मन जेव्हा मोरासारखं आनंदाने नाचत नाचत झुलू लागतं, गाणं तेव्हा आपोआप फुलू लागतं.

जरा डोके चालवा

देविका पुरंदरे, सांगली

पुढील आकृतीत ११ ते १७ पर्यंतचे आकडे चौकोनात अशा रितीने लिहा की सरळ रेषांनी जोडलेल्या प्रत्येक तीन

चौकोनातल्या आकड्यांची बेरीज सारखीच येईल. प्रत्येक संख्या फक्त एकदाच वापराची.

याच कोड्यामध्ये थोडे अजून डोके जालवू या.

१) ११ ते १७ ऐवजी क्रमाने येणाऱ्या कोणत्याही सात संख्या घेऊन त्यातून वरील

नियमांप्रमाणे चौकोनांमध्ये संख्या बसवता येतील का ? २२ ते २८, ५ ते १२ किंवा तुम्ही स्वतः कोणत्याही ७ क्रमित संख्या घेऊन करून बघा.

२) या संख्या लिहिताना काही विशिष्ट नियम-क्रम सापडतो का ? आपण निवडलेल्या ७ क्रमित संख्यांपैकी सर्वात लहान संख्या अ ते ऊ पैकी कोणत्या चौकोनात लिहायची. त्यापेक्षा मोठी कोठे? सर्वात मोठी कोठे? करून तर पाहा. हा नियम संख्यांनाही लागू पडतो का पाहा?

३) एका रेषेतील तीन संख्यांची बेरीज आणि निवडलेल्या क्रमित संख्या यांच्यामध्ये काही संबंध सापडतो का ?

एका कोड्याबाबत असे काही प्रश्न विचारले आहेत. या प्रश्नांचा आधार घेऊन नवीन प्रकारची गणिती कोडी तयार करता येतील का? प्रयत्न करून पाहा. अशी नवीन कोडी आमच्याकडे पाठवा.

(वरील प्रश्नांची उत्तरे पान क्र. ७० वर पाहावीत)

विनोद

एकदा एक मुलगा विहिरीत पडला. एका शूर धाडसी तरुणाने त्याला वाचवले. त्या मुलाची आई गर्दीतून वाट काढत पुढे आली आणि तिने, “कोणी वाचवले माझ्या मुलाला ?” असा प्रश्न केला. वाचवणारा तरुण अभिमानाने पुढे आला. त्याला वाटले शाबासकी मिळेल, काही बक्षीस मिळेल. आईने प्रश्न केला, “विहिरीत पडण्यापूर्वी माझ्या मुलाच्या डोक्यावर टोपी होती. ती कुठेय ?”

नवरचनेचा आनंद घेऊ या

विंग कमांडर प्रताप मराठे

डोळ्यांना सुखावणारे सुंदर रंग, मनाला मोह घालणारा मोहक गंध, पाकळ्यांचा मखमली स्पर्श या सगळ्यांनी वेड लावणारी सुंदर फुलं, तर हिरव्या रंगाच्या विविध छटा दाखवणारी, वेगवेगळ्या आकाराची हिरवीगार पानं मनाला वेड लावत असतात. वेधक पुष्परचना फुलदाणीत करून आपल्या घराची शोभा आपण वाढवत असतो. खूप आवडलेलं एखादं फूल, पान आपण पुस्तकात ठेवून स्मृती जपत असतो. पुस्तकात जपून ठेवलेलं एखादं मोरपिस, जाळीदार नाजूक पिंपळपान आठवतं ना ! या सुट्टीमध्ये अशाच दाब देऊन सुकवलेल्या फुला-पानांपासून द्विमितीतील पुष्परचना कशी करायची हे शिकू या.

त्यासाठी महत्त्वाच्या काही सूचना आधी लक्षात ठेवा.

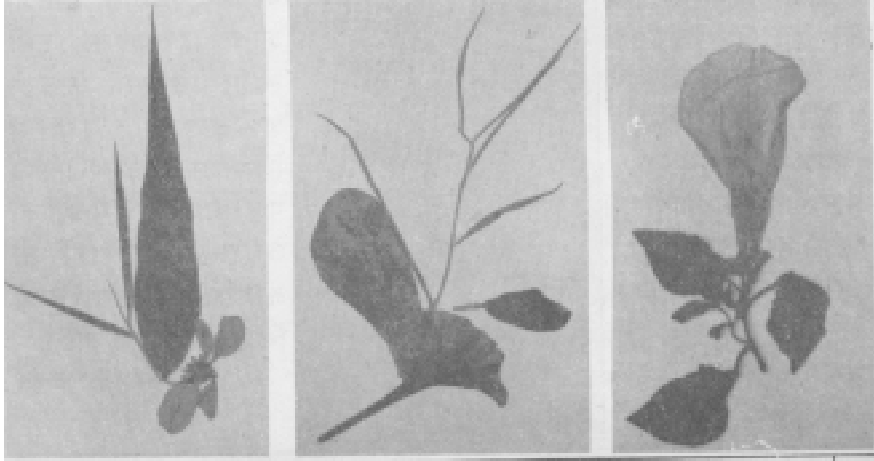
१) फुलांची व पानांची निवड करताना खूप

मोठ्या आकाराची व जाड पाकळ्यांची फुले निवडू नका. कारण ती दाब देऊन सुकवणं अवघड जातं.

२) बोगनवेल, कणहेर, झिनिया, पळस या सारख्या लाल-पिवळ्या फुलांचे रंग बरेचसे जसेच्या तसे राहतात. निळ्या रंगाच्या फुलांचा रंग तसाच राहू शकत नाही. (अपवाद निळी गोकर्ण)

३) फुले दाब देऊन सुकवताना पुस्तक खराब होऊ नये म्हणून फुले दोन टिप कागदांच्यामध्ये किंवा वृत्तपत्राच्या पानांमध्ये ठेवून नंतर पुस्तकात ठेवावी. फुलापानांना बुरशी येवू नये म्हणून ३-४ दिवसांतून एकदा पुस्तक उघडून त्यांना हवा द्यावी.

४) झेंडू, गुलाब वगैरे सारखी फुले संबंध प्रेस करणे जमत नाही. अशा फुलांच्या पाकळ्या हळुवारपणे अलग करून

ग्रंथ सुखाने फिरू लागतात हिरव्या कुरणावरून, हाक घालतात लहान मुलांसारखे उचलून घेण्यासाठी.

- वेगळ्या प्रेस कराव्यात.
- ५) प्रेस केलेली फुले-पाने चिकटवण्यासाठी टोकदार ब्रश व रंगहीन गोंद वापरावा. एक छोटी कात्री, बारीक चिमटा (Tweezers) आणि हाताला लागलेला डिक पुसण्यासाठी एक कपडा ह्या गोष्टी हाताशी ठेवाव्यात.
- ६) सुरुवातीला प्रेस केलेली फुले चिकटविण्यासाठी साधा शुभ्र कार्ड पेपर वापरावा. कौशल्य प्राप्त झाल्यावर आयव्हरी कार्ड पेपर वापरावा.

कृती – प्रत्यक्ष रचना सुरू करताना तुमच्या संग्रहातील प्रेस केलेली फुले व पाने यांची योग्य निवड करून शुभेच्छा पत्राच्या आकाराच्या कोऱ्या कागदावर त्यांची रचना करून पाहा. वेगवेगळे आकारबंध जुळवून पाहा. त्यातील सर्वात सुंदर वाटणारी रचना निश्चित ठरवा. मगच चिकटवण्याच्या कामाला सुरुवात करा. नंतर एक-एक फूल, पान ब्रश वापरून, काळजीपूर्वक, गोंदाच्या साहाय्याने चिकटवा. एक फूल चिकटवून झाल्यावर दुसऱ्याला गोंद लावण्याच्या कालावधीत त्यावर जड पुस्तक दाबून ठेवा. (पुस्तकाला घोटीव कागदाचे वेष्टन असणे चांगले. त्यामुळे गोंद लागून पुस्तक खराब होणार नाही व फूलही चुरगळणार नाही.)

गोंद लावताना एखाद्या जाड्या पुठ्यावर फूल उलटी बाजू वर करून ठेवावे. एका टोकाला बोटाने हळूच दाबून

धरावे आणि ब्रशने गोंद लावावा. बोटाने हळुवार उचलून हव्या त्याठिकाणी चिकटवावे.

आकृतिबंध तयार करताना रंगसंगती वा विरुद्ध रंगसंगती याचा विचार करावा. वाळत असताना काही वेळा काही भागांचा रंग बदलू शकतो हे आधीच गृहीत धरावे.

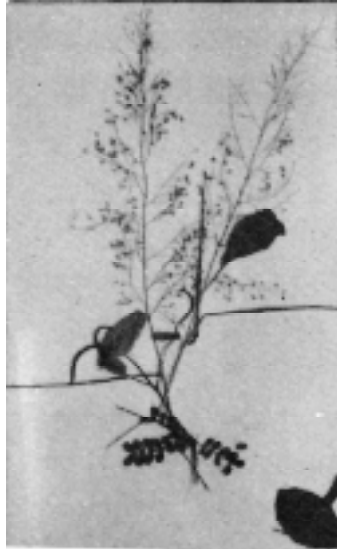
अशा प्रकारचे आकृतिबंध वापरून शुभेच्छा पत्रे तयार करण्याचा अधिक सराव तुम्हाला होईल त्यावेळी काही गोष्टी तुमच्या आपोआप ध्यानात येऊ लागतील.

उदाहरणार्थ अति नाजूक असलेली फुले चिकटवताना खूपच अडचण येत. अशावेळी मध्यभागी छोटा गोंदाचा ठिपका देऊन तो भाग आधी चिकटवावा व नंतर पाकळ्यांची टोके हळुवारपणे उचलून त्याला गोंद लावून त्या चिकटवाव्यात. त्यासाठी लहान चिमटा उपयोगी पडतो.

मलपृष्ठावर कवितेचं सौंदर्य वाढवणारा

फुलापानांचा आकृतीबंध पाहिलात ना ! या सुट्टीत कल्पनाशक्ती वापरून अशीच छानशी शुभेच्छापत्रे तयार करा. तुम्ही स्वतः तयार केलेली शुभेच्छापत्रे तुम्हाला निर्मितीचा आनंद तर देतीलच पण तुमच्या मित्र-मैत्रिणींना, आप्त-स्वकीयांनाही ती आवडतील; त्यांना तुमचे निश्चितच कौतुक वाटेल.

* * *

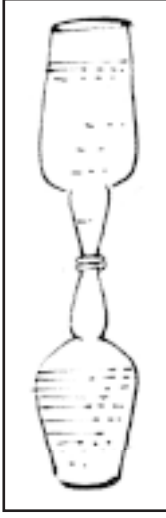
आनंदात पारिजात उधळील बरसात, गोड कोवळा गारवा सुगंधात थरारेल, आतां उजाडेल

विज्ञान प्रयोग

१) रंगीत पाणी वर चढवा

श्रीमती शीला पत्की, सोलापूर.

साहित्य : ज्यांची तोंडे एकमेकांवर उलटी ठेवली असता बसतील अशा कोणत्याही २ बाटल्या, पाण्यात विरघळणारा रंग, गरम पाणी.

कृती : खालच्या बाटलीत गरम पाणी भरा. त्यात रंग टाकून ते रंगीत करा. आता त्यावर गच्च भरलेली थंड पाण्याची बाटली उलटी ठेवा. काय घडले? असे का होते? कारण शोधा. आता गरम अन् गरम पाण्यांची अदलाबदल करा. म्हणजे गरम पाणी

खालच्या बाटलीत तर गरम रंगीत पाणी वरच्या बाटलीत. तुम्हाला काय दिसले? दोन्ही बाटल्यांमध्ये गरम पाणी भरा व एका

करून तर पाहा!

बाटलीतील पाणी रंगीत करा. काय होतंय याचं निरीक्षण करा. खालच्या बाटलीत साधे नळाचे पाणी घेऊन रंगीत करा, तर वरील बाटलीत शीत कपाटातील (फ्रीजमधील) थंडगार पाणी घ्या. या प्रत्येक वेळी बारकाईने निरीक्षण करून ते लिहून काढा. या सर्वातून काही नियम तुम्हाला सापडतो का? पाण्याऐवजी अन्य द्रव्ये वापरता येतील का? दोन वेगवेगळ्या बाटल्यांमध्ये एकाच तापमानाची वेगवेगळी द्रव्ये वापरली, त्यांच्या जागेची अदलाबदल केली तर काय होईल?

अगदी साधा प्रयोग, पण कितीतरी निरीक्षणे आपण नोंदवून त्यातून स्वतःच काही निष्कर्ष काढू शकाल. या निष्कर्षांना शास्त्रीय आधार शोधायचा प्रयत्न करा.

या तत्तवावर आधारित एखादे उपकरण आस्तित्वात आहे का हे शोधा व त्याची माहिती मिळवा.

तुम्ही केलेले प्रयोग, निरीक्षणे, तुम्ही काढलेले निष्कर्ष, शास्त्रीय तत्त्व अन् उपकरणाबाबत मिळविलेली माहिती जरूर लिहून पाठवा.

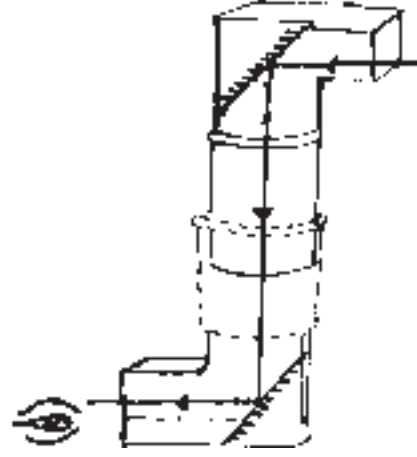
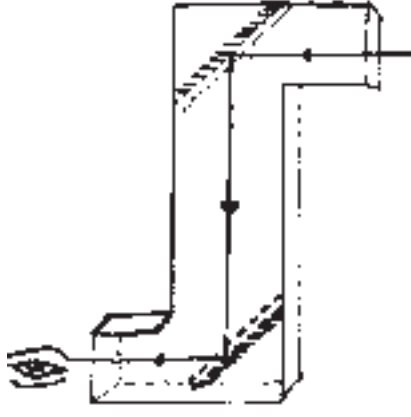
२) फिरता पेरिस्कोप

प्रज्ञा कोकाटे, ८ वी ज्ञा.प्र.प्र., पुणे.

नेहमी बनविण्यात येणारा पेरिस्कोप एव्हाना सर्वांनाच परिचित असेल. उंचीवरील एखादी वस्तू सहज बघता यावी म्हणून याचा उपयोग निश्चितच होतो. सोबताच्या आकृतीत

दाखवल्याप्रमाणे नेहमीच्या पेरिस्कोप मधील आरशांची व्यवस्थित रचना करून तो सहज तयार करू शकाल. आता त्यातच थोडा बदल करून फिरता व कमी अधिक उंची करता येणारा पेरिस्कोप आपल्याला तयार करता येईल का? असा फिरता पेरिस्कोप करून पाहा.

विज्ञानावर अमुची भक्ती, माणुसकी ही अमुची शक्ती, भिऊन दडली सर्व पाखरे, निर्भय होऊन उडू दे !

साहित्य : आयताकार खोकी (औषधी, दात घासण्याच्या ट्यूबची मोठ्या आकाराची खोकी किंवा कार्डशीट घेऊन तयार करावीत) २ आरसे, पुठ्ठा, खोक्यांवर घट्ट बसेल अशा बांगड्या, फेव्हीकॉल, कात्री, इ.

कृती : आयताकृती खोक्याचे २ समान भाग करून कापा. 'अ' भागाच्या वरच्या बाजूस एक आरसा 45° चा कोन करून खाचेत बसवा. 'ब' भागाच्या खालच्या बाजूला दुसरा आरसा 45° चा कोन करून असा बसवा की दोन्ही आरशांचा चकाकणारा पृष्ठभाग एकमेकांसमोर येईल. आता वरच्या व खालच्या खोक्यांवर आरशांच्या समोर चौकोनी खिडकी कापा. तेथे कार्डबोर्डला नळकांडे चिकटवा.

आता वरच्या खोक्याच्या मध्यावर घट्ट बसेल अशी बांगडी बसवा. गरज पडली तर आधाराला पुठ्ठे चिकटवा. पुठ्ठा ओला करून तो या बांगडी भोवती गोलाकार फिरवा व खोक्याच्या बांगडी खालील भागापेक्षा १०

से.मी. अधिक उंची घेऊन त्याचा गोलाकार तयार करा (पुठ्ठ्याची कड चिकटवा व ऊन्हामध्ये वाळवा) दुसऱ्या खोक्यावर मध्यभागी चारही बाजूंनी पुठ्ठा चिकटवा. त्यावर घट्ट बसेल अशी बांगडी बसवा. त्यावर वर सांगितल्याप्रमाणे दुसरा गोलाकार तयार करा. हे गोलाकार एकात एक घट्ट बसले पाहिजेत त्यासाठी थोडे प्रयोग करावे लागतील. मग दोन्ही गोलाकार संबंधित खोक्याच्या बांगड्यांना चिकटवा व एकात एक घाला. गोल एकात एक पुरेसे घट्ट बसण्यासाठी एकाला आतील अथवा बाहेरील बाजूने पुठ्ठे चिकटवा. हा झाला फिरता पेरिस्कोप तयार ! **एका डोळ्याऐवजी दोन्ही डोळ्यांनी बघता येईल किंवा दोन व्यक्तींना एकदम एकदम बघता येईल यासाठी या पेरिस्कोप मध्ये काय बदल करावा लागेल ?** करून पाहा व आम्हाला कळवा.

* * *

ग्रंथ आमुचे साथी, ग्रंथ आमुच्या हाती, ग्रंथ उजळती अज्ञानाच्या, अंधाराच्या राती ।

‘आंधळा मागतो एक डोळा आणि देव देतो दोन’ अशी म्हण असली तरी प्रत्यक्षात तसा अनुभव क्वचितच येतो. एकदा असे घडले-

विख्यात पुरावनस्पती शास्त्रज्ञ डॉ. बिरबल साहनींचे जन्मशताब्दी वर्ष होते. त्यांच्या जीवन व कार्यावर लघुपट काढण्याचे घाटत होते. त्यासंबंधातील संशोधन करीत असताना चित्रपट निर्माता नंदन कुधियाडी यांना एक वेगळेच बाड सापडले. डॉ. बिरबल साहनींचे वडील प्राध्यापक रुचिराम साहनी यांच्या आत्मरित्रात्मक लिखाणाचा तो अमोल ठेवा होता. त्या लिखाणातून त्यांच्या व्यक्तिमत्त्वाचे व जीवनाचे विशेष दर्शन घडत होते. त्यांचा तुम्हाला थोडक्यात परिचय करून द्यावा, ह्यासाठी प्रस्तुत लेखाचा प्रपंच.

असे होते प्राध्यापक रुचिराम साहनी

सौ.सुधा गोवारीकर

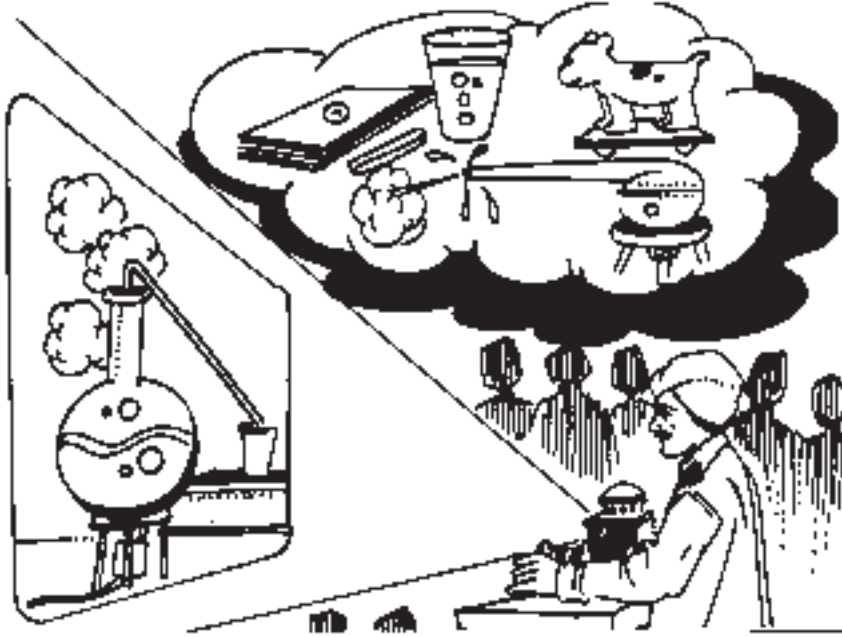
रुचिरामांचा जन्म ५ एप्रिल १८६३ रोजी झाला. त्यावेळी त्यांच्या घरची परिस्थिती चांगली होती. त्यांचे वडील व्यापारी होते. ती परिस्थिती हळूहळू खालवत गेली. वडील वारले तेव्हा अगदीच हलाखीची परिस्थिती झाली होती. ज्या गावात मानाने दिवस काढले तिथे अशा परिस्थितीत राहणे प्रशस्त न वाटून त्या कुटुंबाने गाव सोडले. रुचिराम त्यावेळी पंधरा वर्षांचे असतील. माध्यमिक शालांत परीक्षा ते पहिल्या क्रमांकाने उत्तीर्ण झाले होते. त्यांनीही गाव सोडले. पण ते मात्र कुटुंब सोडून पुस्तके पाटुंगळी घेऊन चालत चालत सुमारे २०० किलोमीटरवर असलेल्या अडिवाल या गावी पोहोचले. तिथे काही दिवस राहून ते लाहोरला गेले. त्यानंतर रुचिरामांचे शिक्षण यथाक्रम सुरळीत पार पडले. ते ६ व्या क्रमांकाने कलकत्ता बोर्डाची परीक्षा पास झाले. त्यानंतर विज्ञान विषयात त्यांनी इंटरमिजिएट, बी.ए., एम.ए. केले. त्यातही त्यांनी उज्ज्वल यश मिळवले. पित्याचे छत्र तर नव्हतेच. आपल्या पायावर उभे राहून त्यांनी आपले शिक्षण पूर्ण केले. ते करताना लाहोरसारख्या शहरात त्यांची एका नव्याच जगाशी गाठ पडली. ते म्हणतात,

“माणूस केवळ शाळा-कॉलेजच्या शिक्षणामुळे घडत नसतो. त्याच्या सभोवतालची परिस्थिती त्याच्या

जडणघडणीला कारणीभूत होत असते. माझ्याबाबतीत हे विशेष करून झाले. कारण लहानपणापासून मला स्वावलंबी व्हावे लागेल होते आणि आपल्या हिंमतीवर वाटचाल करताना मी सर्वस्वी नव्या आणि अनोळखी वातावरणात येऊन दाखल झालो. त्या वातावरणात मला भारून टाकण्याची जबरदस्त शक्ती होती.”

पहिली दोन वर्षे सोडली तर नंतरची निवृत्त होईपर्यंतची वर्षे ते लाहोरच्या सरकारी महविद्यालयात अध्यापनाचे काम कळकळीने करीत असत. विज्ञान शिकवताना विद्यार्थ्यांना शक्य तितकी प्रात्यक्षिके दाखवण्यावर त्यांचा भर असे. व्याख्यानांची व प्रयोगांची ते कसून तयारी करीत. विज्ञान लोकांपर्यंत पोहोचवावे असे त्यांना वाटे. ते

विद्यार्थी असताना प्रा. ओमान त्यांना शिकवीत असत. या प्राध्यापकांचा रुचिरामांवर खूपच प्रभाव होता. पुढे स्वतः प्राध्यापक झाल्यावर रुचिरामांनी प्रा. ओमान यांच्या साहाय्याने “पंजाब विज्ञान संस्था” सुरु केली. या संस्थेमार्फत जनसामान्यांन्यार्थत विज्ञान नेण्याचा त्यांनी प्रयत्न केला. त्या कामात रुचिरामांनी अनेक महाविद्यालयीन प्राध्यापकांना सहभागी करून घेतले. संस्थेतर्फे विविध विषयांवर व्याख्याने दिली जात असत. ही व्याख्याने इंग्रजी, पंजाबी व क्वचित उर्दू या भाषांतून दिली जात. व्याख्यानांच्या जोडीने प्रात्यक्षिके दाखवली जात. “साबण बनविण्याची कृती”, “१८८८ पूर्वी लाहोरवासी कोणत्या प्रकाराचे पाणी पीत असत”, “शुध्द व अशुध्द

खिन्न काळा अंधार, आतां ओसरेल पार, लहरीत किरणांची कलावूत मोहरेल, आतां उजाडेल।

हवा”, “काच कशी बनवतात?” “खेळणी व त्यातून मिळणारे धडे”, “पंजाब व पंजाबच्या नदद्या”, “इलेक्ट्रोप्लेटिंग”, “टेलिग्राफची तार कशी बोलते?”, असे विषय ते व्याख्यानांकरता घेत व व्याख्यानांबरोबर भरपूर स्लाइडस दाखवत असत. ही व्याख्याने पुढे खूप लोकप्रिय होत गेली. खरं तर जनसामान्यांकरता विज्ञानावरची व्याख्याने ही कल्पना त्यावेळी पंजाबमध्ये अगदीच अनोळखी होती, पण एकदा सुरू झाल्यावर ती चांगलीच रुजली. खेड्यातून व्याख्याने देण्याकरता आमंत्रणे येत. तिकीटे विकत घेऊन श्रोत्यांनी व्याख्यानांना जमणे ही गोष्ट विशेष नमूद करण्यासारखी आहे. कारण काळ होता १८८७ च्या जवळपासचा.

‘पंजाब विज्ञान संस्थे’ तर्फे व्याख्याने देऊन विज्ञान प्रसार पूर्ण होत नाही, असे वाटून रुचिरामांनी संस्थेच्या जोडीला एक कार्यशाळा उघडली. ती यशस्वी रीतीने चालवलीही ! पुढे पुढे या कार्यशाळेत अधिक गुंतागुंतीच्या व जटील वस्तूही बनू लागल्या या कार्यशाळेचे आणखी एक वैशिष्ट्य म्हणजे, ‘वस्तूंचा दर्जा कायम ठेवणे.’ इथे बनलेल्या वस्तू परदेशी वस्तूंची बरोबरी करित असत. या संदर्भात एक मजेदार प्रसंग घडला.

१८९३ साली पुण्यात एक औद्योगिक अधिवेशन भरले होते. अधिवेशनाच्या मानद सचिवांनी म्हणजे श्री. माधवराव नामजोशींनी प्रा. रुचिरामांना आपल्या वस्तू प्रदर्शनात ठेवण्याचे आमंत्रण दिले होते. त्याप्रमाणे

आपल्या कार्यशाळेत तयार झालेल्या निवडक वस्तू व आपल्या मिस्त्रीला घेऊन ते पुण्याला आले. त्या वस्तू पाहून कुणी काही विचारेल, म्हणेल अशी अपेक्षा असणे अगदी स्वाभाविक होते. पण अधिवेशनातील लोकांचा त्यांच्या वस्तूविषयी अगदी चुकीचा ग्रह झाला होता. त्यामुळे प्रतिसाद अगदी थंड मिळाला. ते पाहून रुचिराम अस्वस्थ झाले व त्यांना समजले की त्यांच्या वस्तू पाहून त्या वस्तू हिंदुस्थानात बनवल्या आहेत यावर अधिवेशनाच्या सभासदांचा विश्वास बसला नव्हता. एवढेच नाही तर, त्याबद्दल त्यांची खात्रीच होती. त्या परदेशातून आणून त्यावरचे चांगले व्हॉर्निश खरवडून टाकले व त्यावर इथले व्हॉर्निश लावून त्यांना देशी रूप दिले आहे. हे कळल्यावर रुचिरामांच्या मनाची काय अवस्था झाली असेल? आपण अलीकडे सकारात्मक विचार करण्याविषयी खूप काही वाचतो ना, तसाच विचार प्रा. रुचिरामांनी केला. ते अधिवेशनाच्या सभासदांना उद्देशून म्हणाले,

“तुमच्या कमिटीचा रिपोर्ट मी वाचला, माझी इतकी प्रशंसा आणखी कुणी केली नसेल असे मला वाटते. त्या रिपोर्टवरून दोन गोष्टी स्पष्ट होतात. एक म्हणजे खडबडीत पॉलिशमुळे आलेले बाह्य स्वरूप सोडले तर माझ्या वस्तू कार्यक्षमतेबाबत परदेशी मालाशी बरोबर करित आहेत. आणि दुसरे म्हणजे मुंबई इलाखा इतका पुढारलेला असला तरी इथे अशा वस्तू कुणी बनवू शकत नाही, त्या बनविण्यात मी यशस्वी झालो आहे.”

हे सांगून आपल्या मालाची सच्चाई पटविण्यासाठी त्यांनी तीन आव्हाने सभासदांसमोर ठेवली.

‘एक तर सभासदांनी लाहोरला येऊन माझ्या कार्यशाळेला भेट द्यावी आणि प्रत्यक्ष तेथील काम पाहून खात्री करून घ्यावी.’ किंवा ह्या वस्तू परदेशी आहेत तर त्यांच्या किंमती परदेशी वस्तूंच्या निम्म्याने आहेत. अशावेळी त्या वस्तू मोठ्या प्रमाणावर विकत घेऊन अधिवेशनाच्या सभासदांनी आपला वारेमाप फायदा करून घ्यावा.’ त्याहीपेक्षा, ‘माझ्या मिस्त्रीला येथे ठेवून घ्या. त्याला आवश्यक तो कच्चा माल व सुविधा पुरवा. त्याच्याकडून प्रदर्शनात आम्ही ठेवलेल्या वस्तूंपैकी कोणतीही वस्तू करवून घ्या.’ तेव्हा कुठे लोकांची खात्री पटली. अर्थात हा एक अपवादात्मक अनुभव आहे. एरवी रुचिरामांच्या कार्यशाळेत बनलेल्या मालाला औद्योगिक प्रदर्शनांतून बरीच पारितोषिकेही मिळाली होती.

तो काळ पारतंत्र्याचा होता. राजकीय, सामाजिक, शैक्षणिक अशा सर्वत्र क्षेत्रात इंग्रजांची दंडेली अनुभवास येत असे. प्रा. रुचिरामही अशा प्रसंगातून सुटले नाहीत. एकदा अनपेक्षितपणे एका इंग्रजाने त्यांना अकारण जखम केली. अशाप्रकाराचा पहिलाच प्रसंग असल्याने ते गोंधळून गेले, त्यामुळे त्यांनी काहीच केले नाही. पण त्यानंतर चार महिने ते तळमलत राहिले. आत्मसन्मान गमावल्याच्या वेदना त्यांना होत राहिल्या. शेवटी झाल्या गोष्टीपासून धडा शिकून त्यांनी तो प्रसंग मागे टाकला. ते

म्हणतात,

“कडक पण तरीही प्रेमळ असा जीवनासारख्या दुसरा शिक्षक नाही.” अशा प्रसंगांना तोंड देण्याकरता सावधगिरी राखून, सभ्यता व कायद्याला न सोडता आपला मान राखण्याचे त्यांनी एक तंत्र ठेवून टाकले. मग तिथे ठोशास ठोसा द्यावा लागला तरी मागेपुढे पाहायचे नाही. त्यासाठी त्यांच्याकडे होता आत्मविश्वास !

मन व शरीराने प्रा. रुचिराम स्वावलंबी, शिस्तशीर व निरोगी होते. त्यांचे दीर्घायुष्य फार चांगल्या रीतीने गेले. कोणतेही काम करून झाले की आत्मतृप्त होऊन बसण्याचा त्यांचा स्वभाव नव्हता. एक झालं की त्यापुढे आणखी एक काम ही त्यांची रीत होती. अध्यापन, कार्यशाळा, विज्ञानसंस्था यांखेरीज त्यांनी एक सल्फ्युरिक ॲसिडचा कारखानाही चालवला होता. संशोधन करण्याची त्यांची महत्त्वाचे काम सुरू केले होते. धर्माबद्दल त्यांच्या कल्पना स्पष्ट होत्या. स्वातंत्र्य चळवळीविषयी त्यांना आस्था होती. सरकारी नोकरीतून निवृत्त झाल्यानंतर त्यांनी त्या चळवळीत सहभाग घेतला. जालियनवाला बाग हत्याकांडाची चौकशी होत असतानाच्या सर्व घटना त्यांनी प्रत्यक्ष टिपल्या आहेत. आत्मचरित्रात त्यांनी ठिकठिकाणी अनेक पुढाऱ्यांचे, थोर व्यक्तींचे परिचय दिले आहेत. असे पैलुदार व गौरवास्पद व्यक्तिमत्त्व भारतीय होते हे आपले सुदैव आहे.

* * *

निळे आकाश भरून, दाही दिशा उजळून, प्रकाशाचे महादान कणाकणांत स्फुरेल, आता उजाडेल !

(पान क्रमांक २३ वरून पुढे चालू)

आनंदाचे गाणे गातात. ग्रंथाच प्रवास सुंदर नव्या
नव्या ज्ञानाचा,

इतिहासाचा, साहित्याचा आणि विज्ञानाचा !

नव्या जगाचे, नव्या युगाचे प्रकाशगाणे गाती !

ग्रंथ आमचे साथी, ग्रंथ आमच्या हाती,

ग्रंथ उजळती अज्ञानाच्या, अंधाराच्या राती !

‘तुझे गीत गाण्यासाठी’ या कवितासंग्रहात
पाडगावकरांची गायली गेलेली सुंदर गीते एकत्र
केलेली आहेत.

शुभ्र फुले माळून आल्या निळ्या निळ्या लाटा

आणि फुले लेऊन सजल्या

या हिरव्या वाटा...

त्या सुंदर यात्रेसाठी

मला जाऊ दे

तुझे गीत गाण्यासाठी

सूर लावू दे !

यासारख्या गीतांतून परश्वररूपाचा
निसर्गात होणारा साक्षात्कार कवी अनुभवताना
दिसतो. रंग, रूप, रस, गंधाच्या, सौंदर्याच्या
सोहळ्यात नाहण्याची इच्छा तो व्यक्त करतो.
तर,

अशी पाखरे येती आणिक,

स्मृती ठेवूनि जाती.

दोन दिसांची रंगत संगत,

दोन दिसांची नाती.

यासारख्या गीतात बालपण, तारुण्य,
वृद्धावस्था या विविध अवस्थांतून जाताना
येणारे अनुभव कवी हळुवारपणे व्यक्त करतो.

‘सलाम’ आणि ‘उदासबोध’ या दोन
संग्रहातील कवितांची प्रेरणा, आशय,
अभिव्यक्ती, भाषा ही एकदम वेगळे वळण

गंध मोहवी काव्याचा

घेताना दिसते. स्वातंत्र्यावर आक्रमण करणाऱ्या
दादागिरीविरुद्ध निर्भयपणे आवाज उठवणे ही
या कवितांमागची प्रबळ प्रेरणा आहे.
कुठल्याही सत्तेपुढे वाकू नये ही कवीच्या
मनाची तळमळ आहे. सामान्य माणसाच्या
मर्यादा, पडखाऊ-नमण्याची वृत्ती यावर कवी
उपहासाने कोरडे ओढतो.

या माझ्या परमपवित्र इत्यादि देशाला सलाम,

सर्व बिलंदर घोषणांना सलाम,

जातिभेदाच्या ऊकिरड्यांना सलाम,

या ऊकिरड्यातून सत्तेचे पीक

काढणाऱ्यांना सलाम

निवडणुकांना सलाम,

निवडणूक फंडाला सलाम,

मतांच्या आंधळ्या शिक्क्यांना सलाम,

ससा हाती असलेल्या पारध्यांना सलाम,

त्यांच्या तैनातीतील गारद्यांना सलाम,

दलितांवर अत्याचार करणाऱ्यांना सलाम,

या बातम्या वाचणाऱ्या सर्व षंडांना सलाम

सलाम, भाईयो और भैनो, सबको सलाम!

‘देव’ या कवितेत सुरुवातीला आज
अध्यात्माच्या नावावर अवडंबर माजवणाऱ्या
बुवाबाजीवर कवी टीका करतो. मात्र
कवितेच्या शेवटी त्याला एकदम कलाटणी
मिळते व त्यातील आशय अंतःकरणाला
भिडतो.

लहान असताना मी

विचारीत असे आजीला

“आज्ये, देव म्हणजे काय?”

सामर्थ्यावर थोर महात्मे कार्य जगी करती । कालगतीवर विसंबूनि ते कधी न हो राहती ॥

धगधगणाऱ्या चुलीपुढे भाकऱ्या बडवताना
म्हणायची माझी अशिक्षित आजी
“मंगेशा, तू पोटभर जेवलंस
म्हणजे माका देव पावला.”

प्रश्नोपनिषद सारख्या कवितात दारिद्र्यात
जगण्याऱ्या लोकांचे भीषण भवितव्य कवीला
अस्वस्थ करते.

या फूटपाथवरच्या पोरांचे राष्ट्र कुठले?

यांच्यावर पाखर धरील

असे निशाण कुठले?

यांचे पुराण कुठले ? कुराण कुठले ?

धम्मपद कुठले ?

यांच्यासाठी उषःकाल होईल

असे क्षितिज कुठले ?

असे अनुत्तरित प्रश्न कवीच्या मनात उभे
राहतात. असे असले तरी नैराश्याने कवीचे मन
ग्रासले जात नाही.

ही सारी फुले तुमची आहेत,
जे उमलतात
त्यांचाच हक्क असतो फुलांवर
यापुढचे सारे सूर्य
तुमच्यासाठी उगवतील
कारण तुमच्या कंठात
नव्या प्रकाशाच्या ऋचा आहेत,
कुढणाऱ्या काळोखाची पूजा
तुमच्या हृदयात नाही,
तुमच्या प्रत्येक पावलात
नव्या विकासाची दिशा आहे.

हा दुर्दम्य आशावाद जोपर्यंत हृदयात आहे
तोपर्यंत कवी गात राहील; शब्दातून दीप
जागवत राहील; फुलांचं, रंगांचं, गंधांचं,
झऱ्याचं, पावसाचं, प्रेमाचं, माणुसकीचं,
अवघ्या जीवनाचं काव्य त्याच्या मनाला मोहवत
राहील; आणि स्वतःबरोबर दुसऱ्यालाही
मोकळ्या मनानं गाण्याचा संदेश देत राहील,
हेच पाडगावकरांच्या कवितेचं अनमोल श्रेय !

* * *

थोडं हसूयात का?

साहेब (धोब्यास) : माझा शर्ट हरवला तो हरवला अन् वर धुलाईचे पैसे मागतोस

धोबी : साहेब तुमचा शर्ट धुऊन इस्त्री केल्यानंतरच हरवला आहे.

.....

रोगी : पण डॉक्टर, त्या दुसऱ्या डॉक्टरांचं माझ्या रोगाविषयीचं निदान तुमच्यापेक्षा अगदी
वेगळं आहे.

डॉक्टर : असू दे, काही काळजी करू नका, पोस्टमार्टेममध्ये ते डॉक्टर बरोबर आहेत की मी
हे आपोआपच सिध्द होईल.

.....

ये फुलांफळांतून विकसत रे ये ऋतुऋतूंतून रंगत तूं ये पवनासंगे वाहत तू अन् जलधारांतून नाहत तू.

दहा झेलांची साखळी

प्रा.महेंद्र सेठिया

दोन संघांमध्ये हा खेळ खेळला जातो. एका संघामध्ये किमान ५ व कमाल १० जण असतात. फूटबॉल, व्हॉलीबॉल सारखा एक चेंडू एवढेच क्रीडासाहित्य या खेळाला लागते. क्रीडांगणाचा आकार विशिष्टच असला पाहिजे असे नाही. उपलब्ध जागेप्रमाणे व खेळाडूंच्या संख्येप्रमाणे क्रीडांगणाचा आकार निश्चित करावा व तो सर्व खेळाडूंना सांगावा. या क्रीडांगणाच्या बाहेर जर चेंडू गेला तर ज्याच्या हाताने तो चेंडू बाहेर गेला त्याच्या विरुद्ध संघाच्या खेळाडूकडे हा चेंडू दिला जातो व जेथून चेंडू बाहेर गेला तेथून त्याने तो आत आपल्या खेळाडूकडे टाकायचा असतो. या खेळात चेंडू पायाने मारायला परवानगी नसते. तसेच मारामारी करून, हिसकावून चेंडू मिळवायचा नसतो. तसे झाल्यास ज्याने असा नियमभंग केला त्याच्या विरुद्ध संघाला चेंडू दिला जातो व शिट्टी वाजताच त्याने खेळ सुरू करायचा असतो.

आपल्याच संघातील खेळाडूंकडे चेंडू फेकत व झेलत, खाली जमिनीवर न पाडता सलग १० झेलांची साखळी पूर्ण करायची हा या खेळाचा मुख्य हेतू. अशी १ साखळी पूर्ण झाली की त्या गटाला ५ गुण मिळतात. असे जास्तीत जास्त गुण मिळविण्याचा प्रयत्न प्रत्येक संघाने करावयाचा असतो.

खेळ खेळून तर पाहा

साधारणपणे १५-१५ मिनिटांचे २ भाग करून मध्ये ५ मिनिटांची विश्रांती घेऊन हा खेळ खेळला जातो. पण गटातील खेळाडूंची संख्या, क्रीडांगणाचा आकार, खेळणाऱ्यांचा वयोगट लक्षात घेऊन ही वेळ कमी-जास्त करावी. शेवटी ज्या संघाने सर्वात जास्त गुण मिळवले असतील तो संघ जिंकतो.

प्रत्यक्ष खेळ

पंचाने किंवा दोन्ही गटांपैकी एकाने क्रीडांगणाच्या मध्यभागी हातात चेंडू घेऊन यावे. क्रीडांगणामध्ये सर्व खेळाडू विखुरलेले असतील. फक्त दोन्ही संघांतील एक-एक जण मध्यभागी येतील. दोन्ही संघांतील खेळाडू वेगवेगळे ओळखू यावेत यासाठी काही खुणा ठरवाव्यात. सर्वप्रथम मधल्या एकाने चेंडू दोन्ही खेळाडूंच्या मध्यभागी हवेत उंच फेकावा. खेळाडूने तो उंच उडी मारून आपल्या ताब्यात घेण्याचा प्रयत्न करावा. ज्याच्याकडे चेंडू येईल त्याने आपल्या संघातील खेळाडूकडे चेंडू टाकावा.

खेळाडूने चेंडू झेलावा, चेंडूचा जमिनीवर टप्पा पडणार नाही अशी काळजी घ्यावी. पहिल्याकडू दुसऱ्याकडे चेंडू गेला की एक झेल झाला. मग दुसऱ्याकडून तिसऱ्याकडे गेला की २ झेल झाले, असे झेल मोजत जायचे. ज्याच्याकडून आपल्याला झेल मिळाला त्याच्याकडे लगेच परत चेंडू

आज सारे भय सरे, उरी ज्योतिर्मय झरे, पहाटेचा आशीर्वाद प्राणांतून उगवेल, आता उजाडेल !

टाकायचा नाही. नाहीतर पुन्हा पहिल्यापासून झेल मोजायला सुरुवात होते. यामुळे एक महत्त्वाची गोष्ट लक्षात ठेवायची की ज्याने आपल्याकडे चेंडू फेकला तो सोडून आपल्या संघातील दुसऱ्या खेळाडूकडे चेंडू टाकावा.

चेंडू झेलल्यावर चेंडू घेऊन खेळाडू पळू शकतो व पळत अथवा थांबून तो आपल्या संघातील दुसऱ्याकडे चेंडू टाकू शकतो. चेंडू हवेतूनच एकाकडून दुसऱ्याकडे गेला पाहिजे, हातातून लगेच दुसऱ्याच्या हातात चेंडू दिल्यास झेल मोजण्यास पुन्हा १ पासून सुरुवात होते.

प्रत्येक संघाने असा प्रयत्न करायचा की आपले लागोपाठ १० झेल (जमिनीवर एकदाही चेंडू न पडता किंवा दुसऱ्या संघाच्या खेळाडूच्या हातात एकदाही चेंडू न जाता) व्हायला हवेत. अशी १० झेलांची सलग साखळी झाली की त्या संघाला ५ गुण मिळतात. चेंडू पुन्हा मध्यभागी आणला जातो. ज्या संघाला ५ गुण मिळाले त्याच्या विरुद्ध संघातील खेळाडूकडे चेंडू दिला जातो व शिट्टी वाजताच त्याने आपल्या खेळाडूकडे चेंडू फेकून पुन्हा खेळ सुरू करायचा असतो.

नियमभंग झाला किंवा चेंडू क्रीडांगणाच्या बाहेर गेला तर ज्यांच्याकडून असे झाले त्यांच्याविरुद्ध संघातील खेळाडूकडे चेंडू दिला जातो व शिट्टी वाजताच त्याने खेळ सुरू करायचा असतो.

एका संघातील खेळाडूकडे चेंडू असल्यास दुसऱ्या संघातील खेळाडूने तो

आपल्या ताब्यात मिळविण्याचा प्रयत्न करायचा. त्यासाठी जेव्हा दुसऱ्याकडे चेंडू टाकण्यासाठी तो हवेत फेकला जातो तेव्हा हवेतच चेंडू त्याने ताब्यात घ्यायचा. असे झाले म्हणजे झेलांची साखळी तुटली व पुन्हा पहिल्यापासून झेल मोजायला सुरुवात करायची. यापध्दतीने आपल्या संघाच्या दहा झेलांच्या जास्तीत जास्त साखळ्या पूर्ण करायचा प्रयत्न करायचा. तर दुसऱ्या संघाच्या साखळ्या पूर्ण होऊ नये यासाठी धडपड करायची. हा खेळ खूप पळापळीचा अन् दमवणारा खेळ आहे. आपले खेळाडू नीट हेरून अचूकपणे पळतपळत चेंडू टाकणे व साखळी पूर्ण होण्यासाठी चेंडू असलेल्या आपल्या खेळाडूच्या जवळ जायचा, गर्दीतून बाजूला जाऊन आवाज देऊन चेंडू मागण्याचा व तो झेलून पुन्हा आपल्याच दुसऱ्या गड्याकडे जमिनीवर न पाडता अचूक फेकण्याचा प्रयत्न करायचा असतो.

हा खेळ प्रत्यक्ष खेळताना खूपच मजा येते. थोड्या जागेत, असतील तेवढ्या मित्र/मैत्रिणींसह केवळ एका मोठ्या आकाराच्या चेंडूच्या साहाय्याने हा खेळ खेळता येत असल्याने तो नीट समजावून घेऊन या सुट्टीत खेळून पाहा. काही शंका असल्यास जरूर विचारा. प्रसंगी एखाद-दुसरा नियम बदलूनही हा खेळ खेळायला हरकत नाही. गल्ली-बोळातल्या कंटाळवाण्या अन् रटाळ क्रिकेटपेक्षा सगळ्यांनाच खेळण्याची संधी देणारा 'दहा झेलांची साखळी' हा दमदार खेळ तुम्हाला नक्कीच आवडेल असा विश्वास वाटतो.

* * *

शक्तीने तुझिया दिपुनी तुज करतिल सारे मुजरे, पण सांग कसे उमलावे ओठांतील गाणे हसरे ?

उपेक्षितांचे अंतरंग

सौ.सुषमा निसळ

श्री. म. माटे हे आधुनिक महाराष्ट्राच्या सांस्कृतिक जीवनातील एक महनीय व्यक्तिमत्त्व ! मानवाविषयी कणव असलेला एक कर्ता समाजसुधारक, एक वास्तववादी समाजशास्त्रज्ञ आणि संवेदनशील, जीवन-भाष्यकार साहित्यिक असे हे व्यक्तिमत्त्व ! १९४१ साली त्यांचा 'उपेक्षितांचे अंतरंग' हा कथासंग्रह प्रकाशित झाला आणि मराठी वाचकांच्या समोर एक अनोखे जग आले. उपेक्षितांच्या वेदना श्री.म.माटे यांनी जाणल्या व त्यांना शब्दरूप दिले. पशुपातळीवर जीवन जगणारी पण माणुसकीचा गहिवर असलेली माणसं येथे आपल्याला भेटतात. यातील प्रत्येक कथा म्हणजे मार्मिक जीवनभाष्याचा कलात्मक नमुना आहे. व्यापक अशी समाजजाणीव या संग्रहातील प्रत्येक कथेत प्रतीत होते. प्रगाढ करुणाबुध्दीचे दर्शन घडवणारी एक अतिशय वेगळी अशी कथा या पुस्तकाच्या निमित्ताने पुढे आली.

एकूण १३ कथांमध्ये भेटणारे उपेक्षित हे समाजात वेगवेगळ्या ठिकाणी दिसणारे आहेत. 'बन्सीधर आता तू कुठे रे जाशील?' या पहिल्याच कथेत भेटणारा बन्सी एका पोरक्या मुलाची वेदना सांगून जातो. एका सुसंस्कृत घरातला एक छोटा मुलगा हरवून कातकऱ्यांच्या वस्तीत वाढतो. त्याचे मानलेले कातकरी आई-बाप त्याला 'देवाचा

वाचलेच पाहिजे असे काही

लेक' म्हणून सांभाळतात. पण तिथे त्याची मुळं कधीच रुचत नाहीत. तिथून पळून जणू अंतःप्रेरणेने तो आपल्या खऱ्या पित्याकडे व नंतर मातेकडे जातो. परंतु बन्सीच्या मागे ती दोघेही विभक्त होऊन आपल्या विश्वात मग्न असतात. त्यांच्या नव्या विश्वात आपल्याला स्थान नाही हे उभगलेला बन्सी परत रानाकडे वळतो आणि पाहतो तर त्याच्या मानलेल्या आई-बाबांना पोलिस पकडून नेतात. शेवटी सर्वार्थाने पोरका झालेला बन्सी एका उनाड कुत्र्यासह ओढ्याकाठी बसलेला- 'माझ्या गोड बन्सीधरा, तू आता कुठे रे जाशील?' हा लेखकाने विचारलेला आर्त प्रश्न काळजाला हात घालतो.

'कृष्णा काठचा रामवंशी सत्या' व 'तारळखोऱ्यातील पिऱ्या' हे तसे दरोडेखोर, पण दोघांच्या मनातील माणुसकी जागी आहे.

त्याच्या घरी अंधार असेल, अश्रूवाचून काहीच नसेल; त्याच्या घरी एकदा तरी, एक दिवा लाव !

परमेश्वरावर निष्ठा आहे. पुरंदरावर सहलीला आलेल्या एका कनवाळू सधन कुटुंबाला भेटलेला नाम्या 'पुरंदरचा नाम्या या कथेत भेटतो. डोक्यावर उपाशीपोटी सामान नेताना त्या कुटुंबातील छोटी मुलगी डोक्यावरच्या सामानातील पदार्थाच्या खमंग वासाने अस्वस्थ होते-हा साधाच प्रसंग वाचताना मन अंतर्मुख होतं.

'हास्याचा शोध' मधील मुंबईच्या अेका उंच इमारतीतील कधीही न हसणारा लिफ्टमन लेखकाने पावली देताच खुशीत हसतो-एक गरीब मनुष्य हसला' अशा शब्दात आपल्या आनंदाचे लेखक वर्णन करतो तेव्हा श्री.म.माटे यांच्या मनाचा मोठेपणा दिसून येतो. 'तबा महारा' च्या कथेतून गरीबांची स्वप्नंही किती छोटी असतात हे जाणवतं.

'सतीचे शस्त्र' या कथेतील एक विधवा स्त्री तिची छेड काढणाऱ्या बाळ्या गवंड्यावर, कसे शब्दशस्त्र उचलते हे वाचताना वाचक तिच्या तेजाने स्तिमित होतात. सईने स्वाभिमान रक्षणासाठी जे धाडस दाखवले ते मान खाली घालून जगणाऱ्या सर्वच अवमानित स्त्रियांनी लक्षात ठेवण्यासारखे आहे. 'अखेर सावित्री मुक्यानेच मेली' या कथेत बंडात सामील झालेल्या, काळ्या पाण्यावर गेलेल्या एका ब्राम्हण तरुणाची पत्नी आयुष्यभर आपल्या पतीची वाट पाहते. पण मीलनाच्या ऐन घडीला प्लेगने तिला मृत्यू येतो. आपल्या पतीशी मनमोकळेपणी न बोलता मुक्यानेच

ती मृत्यू पावते. कथेच्या शेवटी आलेले तिच्या पतीचे व्याकुळ मनोगत हृदयाचा ठाव घेते.

'एका अस्पृष्टाची डायरी' व इंद्रायणीच्या वाळवंटात' ही लेखकाचे विचार मांडणारी मनोगते आहेत. अस्पृष्टाच्या डायरीतील पाण्यासंबंधीचे आक्रंदन आजही समाजात चालूच आहे. इंद्रायणीच्या वाळवंटातील अनुभूतीजन्य समाजचिंतन, हिंदू समाजसंस्थेचा अत्यंत सूक्ष्म वास्तववादी असा समाजशास्त्रीय मागोवा खूप बोलका आहे.

एकूणच अनुभूतील उत्कट उमाळा व तळमळ, जिवंत व्यक्तिचित्रे, मनोविकारांचे सूक्ष्म चित्रण व कुशल कथन पध्दतीमुळे या कथा आजही मनाला भावतात.

श्री.म.माट्यांनी या कथा लिहिल्या १९४१ पूर्वी ! त्यावेळी दलित साहित्य हा शब्दही प्रचारात आला नव्हता. आज अनेक दलित लेखक स्वतःच्या व्यथा-वेदना कथा-कादंबरी, आत्मचरित्र, नाटक इ. माध्यमातून मांडत आहेत. पण त्यांच्या या अभिव्यक्तीची वाट सोपी करण्याचे काम श्री.म.माटे यांच्या 'उपेक्षितांचे अंतरंग' ने केले आहे. हे पुस्तक प्रत्येक मराठी वाचकाने वाचायलाच हवे असे आहे.

उपेक्षितांचे अंतरंग

लेखक : श्री. म. माटे

प्रकाशक : पारख प्रकाशन

पृष्ठ संख्या : १४६ मूल्य : रु. २५/-

* * *

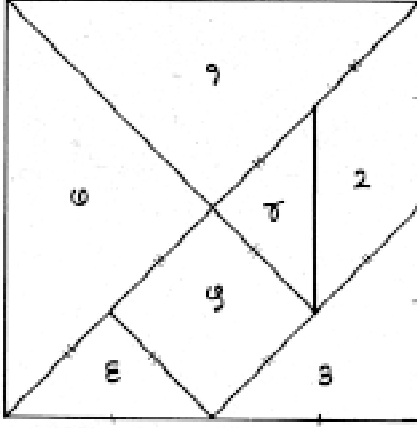
तेल नाही, वात नाही, आधाराचा हात नाही, त्याच्या घरी एकदा तरी एक दिवा लाव !

बुद्धीला खाद्य

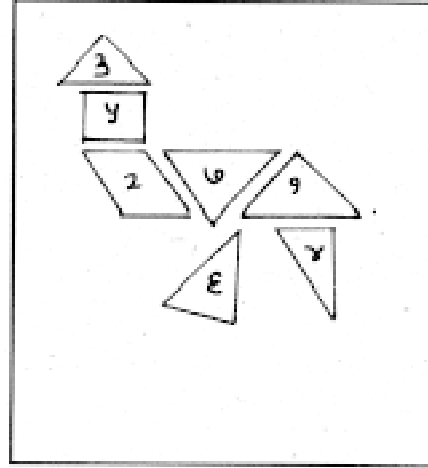
चिनी कोडे

-नीता ओसवाल

शून्यातून विश्वनिर्मिती झाली असं आपण म्हणतो. अगदी तसंच एका चौरसातून तयार केलेल्या ७ विशिष्ट प्रकाराच्या तुकड्यांमधून शेकडो आकार निर्माण करणारं हे चिनी कोडं डोक्याला छान खाद्य आहे. हे कोडे कसे तयार करायचे हे शेजारी दिले आहे. त्याचप्रमाणे योग्य आकाराचा चौरस

तुकडा देऊन आकृतीत दाखविल्याप्रमाणे रेषा आखून त्याचे तुकडे करा. आणि या तुकड्यांच्या आधारे खाली दिलेले आकार तयार करा. याव्यतिरिक्त अनेक प्रकारचे आकार तुम्ही

स्वतःहून तयार करून तुमच्या मित्रमैत्रिणींना ते तयार करण्यास सांगा. प्रवासात किंवा अन्यत्रही, एकट्याने किंवा अनेकांनी सोडवायच्या या कोड्यामध्ये खूपच रंगून जाल. आकृती कशी तयार होते याचे एक उदाहरण शेजारी दिले आहे. याचप्रमाणे खाली दिलेल्या आकृत्या तयार करण्याचा प्रयत्न करा.

शब्द अंतर्गामीच्या निःशब्द साक्षित्वासाठी, शब्द कान्हापुढे मायेने बोंबडे होण्यासाठी.

“शिवरायांचे आठवावे रूप शिवरायांचा आठवावा प्रताप”

३६६ वर्षांपूर्वी या भूमीत एक बीज अंकुरलं, इथली गुलामी उलथवून टाकण्याची इथल्या लोकांना स्वत्वाची अन् सामर्थ्याची जाणीव करून देण्याची, जबरदस्त ताकद या बीजामध्ये होती.

अनेक सवंगड्यांना बरोबर घेऊन, रणांगणावर पराक्रमाची शर्थ करत, नवनवीन डावपेचांनी शत्रूला नामोहरम करत, हिंदवी स्वराज्याची स्थापना करणाऱ्या अन् स्वराज्याचं सुराज्य करणाऱ्या छत्रपती शिवाजी महाराजांचे गुणगान अत्यंत समर्पक शब्दात समर्थ रामदासांनी केले आहे “१९ एप्रिल” हा छत्रपती शिवाजी महाराजांचा जन्मदिन ! या

निमित्त त्यांच्या गुणांचे स्मरण करूयात; त्यातले काही गुण आपल्याही अंगी यावेत यासाठी !

निश्चयाचा महामेरू । बहुत जनांसी आधारू । अखंड स्थितीचा निर्धारू । श्रीमंत योगी । परोपकाराचिया राशी । उदंड घडती जयासी । तयाचे गुणमहत्वासी । तुळणा केंची ? नरपति, हयपति, गजपति । गडपति, भूपति, जळपति । पुरंदर आणि शक्ति । पृष्ठभागीं । यशवंत, कीर्तिवंत । सामर्थ्यवंत, वरदवंत । पुण्यवंत, नीतिवंत । जाणता राजा आचारशीळ, विचारशीळ । दानशीळ, धर्मशीळ । सर्वज्ञपणे सुशीळ । सकळां ठायीं धीर उदार गंभीर । शूर क्रियेसी तपतर । सावधपणे नृपवर । तुच्छ केले तीर्थक्षेत्रे मोडिलीं । ब्राम्हणस्थानें भ्रष्ट जालीं । सकळ पृथ्वी आंदोळली । धर्म गेला देव, धर्म, गोब्राम्हण । करावया संरक्षण । हृदयस्थ जाला नारायण । प्रेरणा केली उदंड पंडित, पुराणिक । कवीश्वर, याज्ञिक, वैदिक । धूर्त, तार्किक, सभानायक । तुमच्या ठायीं । या भूमंडळाचे ठायीं । धर्मरक्षी ऐसी नाही । महाराष्ट्रधर्म राहिला कांही । तुम्हा कारणें आणिकहि धर्मकृत्यें चालती । आश्रित होऊन कित्येक राहती । धन्य धन्य तुमची कीर्ति । विश्वी विस्तारली कित्येक दृष्ट संहारिले । कित्येकांस धाक सुटले । कित्येकांसी आश्रय जाले । शिवकल्याणराजा तुमचे देशी वास्तव्य केले । परंतु वर्तमान नाहीं घेतले । ऋणानुबंधे विस्मरण जालें । काय नेणो सर्वज्ञ मंडळी धर्ममूर्ति । सांगणे काय तुम्हांप्रती ? । धर्मसंस्थापनेची कीर्ति । सांभाळिली पाहिजे उदंड राजकारण तटलें । तेणे चित्त विभागलें । प्रसंग नसतां लिहिलें । क्षमा केली पाहिजे

समर्थ रामदास

नरसिंहाचे वंशज आम्ही रिपुरक्ताचे शिंपु सडे, बलवत्तर बाहुंवर तोलू आपत्तीचे घोर कडे.

‘जाती पाती जुनाट भिंती, पाडून टाकू घडवू क्रांती’

१४ एप्रिल हा डॉ. बाबासाहेब आंबेडकर यांचा जन्मदिन ! अत्यंत हालाखीच्या परिस्थितीत, अनेक अन्याय सहन करत उच्चविद्या ग्रहण केलेल्या बाबासाहेबांनी दलितांच्या उद्धारासाठी, त्यांना माणूस म्हणून स्वाभिमानाने जगता यावं यासाठी केलेलं कार्य अतुलनीय आहे. या समाजातील तळागाळातील व्यक्ती जेव्हा आत्मसन्मानाने जगू लागले तेव्हाच हा देश वैभवशाली पदावर पोहोचू शकेल. हे लक्षात ठेवून बाबासाहेबांचे विचार समजून घेण्याचा, तसे कृतीत आणण्याचा आपण प्रयत्न करूया !

आदरांजली

बाबा तूच शिकवलास आम्हाला
ठामपणे नकार द्यायला
छाती काढून वर्दळीतून
सिंहासारखं चालायला...१

बाबा किती शतकं आम्ही
खितपत होतो गावकुसाबाहेर
पिढ्यानपिढ्या बाळगत राहिलो
कमरेला झाडू आणि हाती खापर...३

ओंजळभर पाण्याची चव घ्यायचाही
मज्जाव होता बाबा आम्हाला
तूच केलंस मोकळं आमच्यासाठी
चवदार तळ्याच्या पाण्याला...५

घटनेनं माणूसपणा देऊन
तूच संपवलास आमची दुःखं
शिब्या-शेण झेलणाऱ्यांना
तूच वाटलीस ही सुगंधी सुखं...७

कोण होतो बाबा आम्ही ?
माणूस मात्र नक्की नव्हतो
जनावरं, कुत्री-मांजरं
ह्यांच्याहूनही हीन होतो...२

बाबा आज आम्ही जगतोय
आत्मभानानं अभिमानानं माणूस म्हणून
तुम्हीच दिलात हा हक्क आम्हाला
अग्नीफुलांचा भडिमार सोसून...४

धर्माच्या जोखडाखाली वाकलो असताना
बाबा तूच दाखवलास शांतीचा नवा धर्म
आणि मोठे होण्यास सांगितलेस
शिकून सवरून सुधारण्यास कर्म...६

हे महामानवा, दलितोध्दारका,
तुझे ऋण फिटणार नाहीत
विझणार नाहीत लावलेले दीप
देतील प्रेरणा ते अनेक पिढ्यांना...८

विनायकराव कचरे (‘अतः दिपंमनं’ : खंडकाव्यातून संपादित)

घनतमात जळता तुम्ही ठेविला दीप, तो अमर जाहला येथे क्रांतीचा स्तूप !

पेजर या सेवेचा संबंध आपल्या दूरभाषशी आहे. “काल संध्याकाळी तुम्ही सगळेजण बाहेर गेला होतात काय? किती वेळ कुणी फोन उचलतच नव्हतं!” किंवा “साहेब बाहेर गेले, थोड्या वेळानं पुन्हा फोन करा.” असे संवाद आपण नेहमी ऐकतो. हे टाळण्याची संधी आता पेजर सेवेमुळे भारतातील काही शहरांमध्ये उपलब्ध झाली आहे.

समजा ‘क्ष’ ला ‘य’ शी संपर्क साधायचा आहे. ‘य’ कडे दूरभाषप्रमाणेच पेजर क्रमांकही आहे. जेव्हा ‘क्ष’ ला काही संदेश ‘य’ पर्यंत पोहोचवायचा असेल व ‘य’ त्याच्या दूरभाषपाशी नसेल तेव्हा ‘क्ष’ संबंधित ‘paging Control Terminal ला दूरभाषने ‘य’ चा पेजरक्रमांक व पाठवायचा संदेश कळवतो. मग इथला कर्मचारी ‘य’ चा पेजरक्रमांक जोडून घेतो. सर्वसाधारणपणे आकाशवाणीच्या FM प्रक्षेपकाच्या व संदेशवाहक उपग्रहाच्या मदतीने ‘क्ष’ चा संदेश पाठवला जातो. ‘य’ कडे सदैव बाळगण्यासाठी कॅल्क्युलेटरप्रमाणे एक ‘पेजर’ दिलेला असतो. आपल्या नावाने आलेला संदेश हा पेजर ओळखतो व ग्रहण करतो. ज्याप्रमाणे आपल्या घरातील रेडियो संच आकाशवाणीकडून आलेला संदेश ‘ध्वनी’ स्वरूपात आपल्यापर्यंत पोहोचवतात, त्याचप्रमाणे हा पेजर काम करतो. ‘य’ चे लक्ष वेधून घेण्यासाठी तो आधी एक कर्कश शिट्टी वाजवतो. आता ‘य’ आपल्या पेजरवर उमटलेला संदेश वाचतो. हा संदेश फक्त आकडे (उदा ‘क्ष’ चा दूरभाष क्रमांक) अथवा अक्षरे व आकडे (उदा. अमुक व्यक्तीस अमुक वेळी भेटणे इ.) अशा स्वरूपात असू शकतो. म्हणजेच पेजरमुळे ‘क्ष’ चा महत्त्वाचा संदेश ‘य’ला योग्यवेळी मिळू शकतो. आजच्या धावत्या जगात मोठेमोठे उद्योगपती, व्यापारी, व्यावसायिक, डॉक्टर्स यांना तर हे साधन मोठे वरदानच ठरत आहे !

सोडवून तर पाहा

बी.डी.कुलकर्णी, अहमदनगर

कोडी गणितातील

१) $८+८+८+=२४$. या ठिकाणी ८ चा वापर तीनदा करून उत्तर २४ काढले आहे. ३ तीनदा वापरून व गणितातील कोणतीही चिन्हे वापरून उत्तर २४ काढा,

२) अशी दोन अंकी संख्या सांगा की जिचे वर्गमूल हे एका संख्येचा घन असेल आणि घनमूल एका संख्येचा वर्ग असेल.

३) १ ते ९ या संख्यांपैकी प्रत्येक संख्या एकदाच वापरा. तीन अंकी तीन संख्या अशा तयार करा की, दुसरी पहिलीच्या दुप्पट व तिसरी पहिलीच्या तिप्पट असेल.

४) आपल्या भारतीय गणितामध्ये महाभारतीतील कोणते तीन पुरुष वरचेवर डोकावतात.

१५५ १५५ १५५ (२ १७१ २५३ १०६६ (३ १०५ १७१ २५३ १०६६ (४ ६ १३ ८ १६ = ६ - ६६ (५ : ५५

हसत दुःखाचा केला मी स्वीकार, वर्धिले चांदणे पिऊन अंधार, प्रकाशाचे गाणे अवसेच्या रात्री, आनंदयात्री मी आनंदयात्री

उत्सुक, अस्वस्थ मनांसाठी

डॉ. कौमुदी गोडबोले

परिसरातील आरोग्य

मित्रमैत्रिणींनो, हा अंक मिळेल, तेव्हा बहुतेकांच्या परीक्षा संपल्या असतील. शेवटची उत्तरपत्रिका लिहिताना वारंवार मनात मुसंडी मारणारे, पुढच्या महिन्या-दोन महिन्यांच्या सुट्टीचे विचार, थोड्याच वेळाने प्रत्यक्षात येतात. कोणी गावाला जाणार, कोणी छंदवर्गाना जाणार, कोणी खेळणार-हुंदडणार, तर कोणी नुसतं ताणून देणार !पण दोस्तांनो, हे सगळं केल्यावरही सुट्टीत अशी वेळ येतेच जेव्हा खेळ, खाणं-पिणं नेहमीचं होतं आणि आपल्याला काहीतरी वेगळं करावंसं वाटतं !

सगळ्यांपेक्षा निराळं, अधिक अर्थपूर्ण ! तर ह्यावेळेचा हा लेख अशा अस्वस्थ, उत्सुक मनांसाठीच आहे खास ! आपल्या जगण्याला, विशेषतः आरोग्याच्या परीघाला स्पर्श करणारे काही उपक्रम तुमच्या समोर मांडते आहे. एकट्याने किंवा गटागटाने हे उपक्रम तुम्ही राबवू शकता. आपल्या शिक्षकांच्या, घरातल्या आसपासच्या जाणत्यांच्या, ग्रामपंचायत किंवा वेगवेगळ्या आरोग्य-केंद्रांच्या, विशेष संस्थांच्या सहकार्याने हे सहजसाध्य आहे. बघा तर, तुम्हाला यातलं काही जमतं का? आणि महत्त्वाचं, काही करायचं ठरवलंत, पुरं केलंत

कधी पाहतो मी माझ्यातच विराट मानव, पावलांतुनि उमले ज्याच्या उषाच अभिनव !

किंवा काही सल्ला घ्यावासा वाटला, तर आम्हाला जरूर कळवायचं.

अ. पाहणी व प्रदर्शन:-

- व्यसनांचे दुष्परिणाम -शारीरिक, मानसिक, आर्थिक, सामाजिक व व्यसनमुक्ती केंद्रांचा अल्प परिचय.
- खाद्यपदार्थांतील भेसळ, ती ओळखण्याच्या पध्दती.
- अन्नपदार्थ टिकवण्याच्या विविध पद्धती व त्यांचे फायदे-तोटे.
- आसपासच्या झाडांची शास्त्रीय माहिती व उपयोग.
- एकपेशीय प्राणी ते मानव या उत्क्रांतीचे टप्पे.
- नेहमीच्या वापरातील जंतुनाशके, कीटकनाशके यांच्यापासूनचे धोके व त्यावरील तातडीचे उपाय.

यासाठी, थोडं वाचन, अभ्यास आवश्यक आहे. एखादा विषय ठरवला की त्यासंबंधी भेटून, वाचनालयाच्या आधारे किंवा काही विशेष संस्थांना भेट देऊन माहिती मिळवायची. माहितीचं संकलन करून तक्ते बनवायचे. आलेख, रेखांकनं, छायाचित्र आणि जरूरीपुरती नेमकी माहिती ह्या आधारे लोकांना नेमकं, दृष्टीक्षेपात कळेल अशी मांडणी करायची. शाळेत जवळच्या छोट्या सभागृहात, अंगणवाडीत किंवा घराखालच्या पार्किंगच्या जागेतही हे छोटंसं प्रदर्शन तुम्ही मांडू शकता. अर्थात घरोघरी हिंडून, पत्रकं वाटून प्रेक्षक मिळवणंही विसरू नका हं !

ब. सर्वेक्षणे:-

- १) जवळचे हॉस्पिटल, आरोग्यकेंद्र किंवा

डॉक्टरांच्या सहकार्याने, वजन व उंची यांच्या आधारे ५ वर्षांखालील मुलांमध्ये कुपोषणाचे प्रमाण पाहणे. यासाठी विशेष तक्ते दवाखान्यात उपलब्ध असतात. मोठ्यांच्या मदतीने उपलब्ध तज्ज्ञांचे आहार, आरोग्यासंबंधी व्याख्यान आयोजित करणे.

- गावात किंवा आपल्या भागात/वस्तीत ५ वर्षांखालील मुलांमध्ये लसीकरणेचे प्रमाण किती आहे ते पाहणे. लसीकरण झाले नसेल तर त्या पालकांना आग्रहपूर्वक लस घेण्यास सांगणे.
 - गावात/वस्तीत/भागात, बालकांच्या सांसर्गिक रोगांचा प्रादुर्भाव किती आहे ते बघणे. कोणते आजार जास्त आढळतात, लसीकरण, कुपोषण व आजाराचे प्रमाण यात काही संबंध आहे का ते पाहणे.
 - आपल्या भागात/वस्तीत रोजच्या जेवणात येणारे पदार्थ व त्यांचे प्रमाण पाहणे. पोषणमूल्ये, जीवनसत्वे यादृष्टीने तो आहार संतुलित आहे वा नाही यांचा अंदाज घेणे.
- २) गेल्या वर्षभरात गावात किती वृक्षतोड झाली, त्याप्रमाणात गावाच्या पडीक जमिनीत, शेतांच्या बांधांवर वृक्षारोपण करणे व त्यांचे संगोपन करणे.
 - ३) आपल्या वस्तीत/वसाहतीतील स्वयंचलित वाहनांचे प्रमाण प्रदूषणाची जवळच्या पेट्रोलपंपाच्या साहाय्याने तपासणी करणे.
 - ४) गावातील, परिसरातील कारखाने, लघुउद्योगांचा भेट देऊन त्यामुळे होणाऱ्या

कळले ज्या क्षण अंधाराला नक्षत्रांशी अपुले नाते, त्या क्षण भेदुनि भूमीचा थर रुजून आले हिरवे पाते !

प्रदूषणाची व त्यासाठी केलेल्या उपाययोजनांची माहिती घेणे.

- ५) गावामध्ये स्वयंपाकासाठी कोणकोणती ऊर्जासाधने वापरली जातात ते पाहणे. त्यातील किती शास्त्रशुध्द आहेत, त्यांचे फायदे-तोटे यांचा अभ्यास करणे.
- ६) गावाला/परिसराला पाणीपुरवठा कोणकोणत्या प्रकारे होतो ते पाहणे. पाण्याचे शुद्धीकरण, क्लोरिनेशन करण्याच्या योजना पाहणे. दुष्काळाचा सामना करण्यासाठी काही विशेष सोयी असल्यास त्यांची माहिती घेणे.
- ७) गावातील मलमूत्र विसर्जनासाठीच्या योजनांची पाहणी करणे. त्यांची उपलब्धता. शास्त्रशुद्धता व आरोग्याच्या दृष्टीने होणारे परिणाम यांची माहिती मिळवणे.

क. वैयक्तिक माहिती/कृती:-

- जवळच्या हॉस्पिटलच्या क्ष किरण (X-ray) विभागास भेट देऊन तेथील कामकाजाची, क्ष किरणांचे उपयोग व अपायंची माहिती घेणे.
- पॅथॉलॉजी प्रयोगशाळेत / प्राथमिक आरोग्यकेंद्रात मलेरिआ, क्षयरोग यांचे जंतू

सूक्ष्मदर्शकाखाली पाहणे व त्यासंबंधी अधिक माहिती मिळवणे.

- जवळच्या अंध/मूकबधिर/अपंग/ मतिमंद विद्यार्थ्यांच्या पुनर्वसन केंद्राला भेट देणे.
- जवळच्या डॉक्टरांकडून, प्राथमिक आरोग्यकेंद्रातून प्रथममोपचारांसंबंधी माहिती मिळवणे.
- दूध प्रक्रिया केंद्राला भेट देऊन स्निग्धांशाचे प्रमाणीकरण, निर्जंतुकीकरण इ. प्रक्रिया पाहणे. दुग्धजन्य पदार्थ कोणते व कसे बनतात ते समजावून घेणे.
- वस्तीतील/गावातील अपंग, मतिमंद मुलांची काही मोठ्यांच्या मदतीने जवळपास छोटीशी सहल नेणे, वा खास त्यांच्या गरजा ओळखून एखादा विविधगुणदर्शनाचा कार्यक्रम सादर करणे. काय मंडळी थकलात नं ही भलीमोठी यादी वाचून? यातलं काही जमलं तर छानच ! किंवा यापासून स्फूर्ती मिळून अशा इतर काही योजना तुम्हाला सुचल्या आणि तुम्ही त्या राबवल्यात तर आनंदच आहे. जे काही कराल, ते छात्र प्रबोधनाला नक्की कळवा. तुमची ही उन्हाळ्याची सुट्टी घराबरोबरच मनाचे दरवाजेही उघडायला मदत करणारी ठरो ही शुभेच्छा !

* *

लवुनि घेतले आषाढाने ज्या क्षणि मातीचे चुंबन, विसरून मीपण आकाशाने दिले धरेला दृढ आलिंगन !

पाढे तयार करण्याची वेगळी पध्दत

गणितातील गमती जमती

१ ते १५ पर्यंतचे पाढे बहुतेक सर्वांचे पाठ असतात पण नंतरचे पाढे मात्र फारच क्वचित पाठ केलेले असतात. घोकंपट्टीचा कंटाळा हे त्यातले मुख्य कारण ! पण आपणच आपले पाढे वेगळ्या पद्धतीने तयार करू शकलो तर ! खाली एकस्थानी ९ असल्यास पाढे तयार करण्याची एक पध्दत दिली आहे. ती नीट लक्षात घ्या. त्यातला नियम शोधून काढा. त्याप्रमाणे अर्धवट पाढे पूर्ण करा. इतर पाढ्यांचा सराव करा. अन् त्याच पद्धतीने एकस्थानी १-२-३-४-५-६-७-८ असल्यास पाढे तयार करण्याची युक्ती, नियम सापडतो का पाहा. असा नियम आमच्याकडे लिहून पाठवा.

	०	९		१	९		२	९		४	९		७	९
+ १	[+ २	[+ ३	[
	१	८		३	८		५	८		९	८		
+ १	[+ २	[+ ३	[
	२	७		५	७		८	७		१४	७		
	३	६		७	६		११	६		१९	६		३१	६
	४	५		९	५		१४	५		
	५	४		११	४		१७	४		
	६	३		१३	३		२०	३			५५	३
	७	२		१५	२		२३	२		
	८	१		१७	१		२६	१		
	९	०		१९	०		२९	०			७९	०

मन मोकळं होण्यासाठी.....

‘विनोद’ घडणे, घडविणे आणि त्यामुळे हसणे. कोणाला आवडणार नाही? मोठ्या साहित्यिकांनाही विनोदाचा मोह आवरता आला नाही. ना. सी. फडके आणि प्र. के. अत्रे हे एकमेकांचे साहित्यिक शत्रू ! एका मोठ्या जाहीर सभेत बोलताना प्र. के. अत्रे म्हणाले, “ ना. सी. फडके हे सर्वश्रेष्ठ लेखक आहेत.” ह्या वाक्यावर श्रोत्यांच्या खूपच टाळ्या पडल्या, सर्वांना वाटले की, आता दोहोंमधील दुरावा प्रथम नष्ट झाला. हास्याचा जोर ओसरल्यावर अत्रे पुढे म्हणाले, “असे त्यांचे स्वतःचे मत आहे.”

संकलन-जे. व्ही. राणे

फुलपाखरू होऊन माझे शब्द उडू लागतात ! माझे शब्द रंग होऊन स्वतःतच बुडू लागतात !

डॉ. अभय बंग

व

डॉ. राणी बंग

H&A in QnA

अकबराने एकदा बिरबलला आपल्या राज्यातील १० मूर्ख शोधायला सांगितले. नऊजणांचा शोध घेतल्यानंतर बिरबल १० व्या मूर्खाच्या शोधात होता. एका रात्री दिल्लीच्या रस्त्यावरील दिव्याखाली एक माणूस बराच वेळ काहीतरी शोधत होता.

“काय शोधतोस ?” बिरबलाने विचारले.

“माझी हरवलेली अंगठी शोधतोय,” त्या माणसाने उत्तर दिले.

“कुठे हरवली?”

“दूर जंगलात.”

“मग इथे का शोधतोयस ?”

“जंगलात अंधार आहे. इथे छान प्रकाश आहे म्हणून !”

आणि बिरबलला १० वा मूर्ख मिळाला. डॉ. अभय बंग सांगत असलेली ही कथा किती अर्थपूर्ण आहे !

गरीब-ग्रामीण प्रश्नांवर संशोधन करायचं असल्यास तिथे जाऊन शोध घ्यायला हवा; शहरात नव्हे. या विचारातून डॉ. अभय बंग व डॉ. राणी बंग हे तरुण, तडफदार, अतिशय बुद्धिमान आणि सेवाभावी जोडपं गडचिरोलीला काम करू लागलं. अभ्यास करता करता संशोधनापासून समाजआरोग्यापर्यंत किती वेगवेगळ्या आघाड्यांवर काम करता येईल ते

जीवन यांना कळले हो....

नजरेस येऊ लागलं. कामाच्या कक्षा रुंदावत गेल्या. ‘सर्च’ या संस्थेची स्थापना झाली आणि त्यांच्यातील ‘मी’ ला ‘आम्ही’ चं रूप प्राप्त झालं. अनेक कार्यकर्ते भोवती कसे गोळा झाले अन् वैयक्तिक पातळीवर सुरू केलेलं काम आंदोलनात कधी बदललं हे न समजण्याइतक्या वेगानं घडलं.

डॉ. अभय बंग यांचे आईवडील दोघंही गांधीवादी विचारसरणीचे ! शिक्षणाही सेवाग्रामाच्या ‘नई तालीम’ विद्यालयात झाले. त्यामुळे घरचे व शाळेतील संस्कार इतके खोलवर होते की अभय बंग यांचं गांधीजींशी जवळचं नातं निर्माण झालं. ‘समाज परिवर्तनाचा मार्ग शोधणारी’ म्हणून आपल्या संस्थेला त्यांनी ‘सर्च’ हे यथार्थ नाव दिलं.

स्वतःचे विचार तपासून पाहण्यासाठी आयुष्यभर प्रयोग करून पाहणारे म.गांधी त्यांना वैज्ञानिक वाटतात. ‘जीवनात छोटीछोटी पावलंच परिवर्तन घडवून आणतात.’ हा गांधीजींचा विचार त्यांना खूप भावला आणि ‘जो विचार लोकांपर्यंत पोहोचवायचा तो स्वतःच्या आचरणातून !’ असं मानणारे कृतिशील गांधी त्यांचा आदर्श ठरले.

आज मागे वळून पाहताना ‘नई तालीम’ विद्यालयातील आठवणी त्यांना हुरहूर लावतात. आजच्या शिक्षणपद्धतीतील फोलपणा अधिकच प्रकर्षाने जाणवतो. वनस्पतीशास्त्र शिकायचं ते

नशिबाच्या भिंतीतून हिरवंगार पान फुटलं ! सोनेरी गिरक्या घेत मनात गाणं नाचत सुटलं !

साक्षात् वनस्पतींच्या सात्रिध्यात ! गणित शिकायचं ते काल्पनिक उदाहरणातून नव्हे तर रोजच्या समस्यातून ! शाळेच्या रसोईघरात स्वयंपाकाची जबाबदारी पार पाडताना आहारशास्त्र, अर्थशास्त्र व पाककला या तीनही शास्त्रांचं शिक्षण नकळत मिळून जायचं ! पुस्तकांतून विविध देशांची माहिती न शिकता प्रत्यक्ष मुलाखती, प्रश्नोत्तरे, प्रवासवर्णने, ललित सहित्यातील सुंदर स्थलवर्णने यातून भूगोल सजीव आणि रोचक व्हायचा. सर्व विषयांसाठी एकाच वर्गात बसण्याऐवजी प्रत्येक विषयातील विद्यार्थ्यांच्या पातळीनुसार त्या त्या विषयांसाठी वेगवेगळ्या वर्गात बसण्याची सोय होती. समाजपरिवर्तनाच्या व्यापक चळवळीत विद्यार्थ्यांचा सहभाग असायचा. अशा या “अनुभवातून शिक्षण” तत्त्वावर अभ्यासक्रमाची अनौपचारिक आखणी असलेल्या शाळेत डॉ. अभय बंग यांचे शिक्षण झाले. पुढे महाविद्यालयातील शिक्षण संपल्यावर डॉ. अभय बंग यांनी जे कार्य उभं केलं त्याची पाळंमुळं निश्चितच या अनमोल शिक्षणात आहेत.

वैद्यकीय शिक्षण संपल्यानंतर वर्ध्याजवळ या दोघांनी आपलं काम सुरू केलं. तेव्हा मालकाकडे कामावर असताना एका मजूराचा हात तुटला याप्रसंगाने त्याला नुकसानभरपाई मिळायला हवी असा आग्रह या डॉक्टर जोडण्याने धरला. पण व्यर्थ ! त्याच गावातील लोकांनी त्यांच्यावर दगडफेक केली. तेव्हा निव्वळ सेवेने समाजपरिवर्तन होत नाही हे लक्षात आलं आणि संघटन व संघर्षाचा मार्ग त्यांनी स्वीकारला.

त्यासाठी डॉ. बंग यांनी अनेक सभा घेऊन योग्य मजुरी मिळावी यासाठी त्यांना लढायला शिकवलं. आणीबाणीच्या काळात उपयोगी

कोऱ्या कागदावर असलं जरी छापलं, ओठावर आल्याखेरीज गाणं नसतं आपलं !

पडावी म्हणून धान्याची बँक सुरू केली. तरीही यावर उपाय म्हणून किमान मजुरीवेतन वाढायला हवे हा आग्रह धरला. कष्ट करणाऱ्या मजूर कुटुंबाला एकूण किती कॅलरी लागतात याचा हिशेब शहरात राहणाऱ्या सरकारी अधिकाऱ्यांनी अतिशय चुकीच्या पद्धतीने केला होता. कोणत्याही प्रश्नाला भिडायचं तर त्याचा सविस्तर, खोलवर अभ्यास करायचा हा अभय बंग यांचा स्वभाव ! त्यामुळे याही प्रश्नाचा अभ्यास करून, सविस्तर अहवाल सादर करून, किमान मजुरी-वेतन रु.४ वरून रु.१२ पर्यंत वाढवून घेण्यात त्यांनी यश मिळवले.

नागपूरला एम्.डी. करून वर्ध्याला परतल्यावर त्यांना जाणवलं की एखादा दुर्लक्षित ग्रामीण भाग पाहून तेथे आपण काम करायला हवं. तत्पूर्वी बाल्टिमोरच्या जॉन हाफकिन्स युनिव्हर्सिटीत कार्ल टेलर यांच्या हाताखाली त्यांनी प्रशिक्षण घेतलं. कार्ल टेलर यांच्या एका वाक्याने त्यांच्या विचारांना एक दिशा दिली. ते म्हणाले होते, 'तुमच्या डोक्यातील प्रश्न घेऊन ते दिसताहेत का हे पाहायला लोकांमध्ये जाऊ नका. लोकांमध्ये जा आणि कुठले प्रश्न आहेत ते शोधा.'

हाफकिन्स युनिव्हर्सिटीत दैदीप्यमान यश मिळवून परत आल्यावर खऱ्या कामाला सुरुवात झाली. अमेरिकेत मिळत असलेल्या उत्तम नोकरीचा, संपन्न जीवनाचा मोह दोघांनाही पडला नाही. डोळ्यांसमोर निश्चित ध्येय होतं, निर्णय पक्का होता. गडचिरोलीसारख्या दुर्लक्षित, मागासलेल्या भागात राहून काम

करायचं होतं.

१९८६ साली प्रत्यक्ष कामाला सुरुवात झाली. या भागातला पाऊण भाग जंगलाने व्यापलेला, रस्ते नाहीत, डॉक्टर्स नाहीत, सरकारी रुग्णालयाची पुरी दैना झालेली, तेथे या दोघांनी काम करायला सुरुवात केली. व्यवस्थापनात लक्ष घातलं. आवश्यक ती औषधं आणायची, अनावश्यक साठ्याला विरोध करायचा. या सगळ्यामुळे तेथील प्रस्थापितांचे हितसंबंध दुखावले गेले. पण त्याला न जुमानता बंग कुटुंबाचे सेवान्वत चालूच राहिले. समाजसेवकांना लोकापवादाची जी अनेक दिव्ये करावी लागतात त्यातून त्यांचीही सुटका झाली नाही पण सत्य पुढे येऊन प्रतिमा आणखीच उजळ झाली. ग्रामीण भागांत स्त्रिया या दुर्लक्षित घटक असतात. त्यांच्या अनेक आरोग्य प्रश्नांकडे डॉ. राणी बंग यांनी लक्ष दिले. डॉ. बंग यांनी मुलांचे आजार या विषयाकडे विशेष लक्ष दिले. अज्ञान, अंधश्रध्दांचे प्रश्न होतेच. तेथील सामाजिक परिस्थितीला आवश्यक काही स्वस्त वैद्यकीय उपकरणे बनवली. गावोगाव काम करणाऱ्या सुईर्णांना प्रशिक्षण दिले. अड्डावन गावातील अड्डेचाळीस हजार लोकसंख्येसाठी 'सर्च' ने आरोग्यदूत व दयांची निदान व उपचार यंत्रणा १९८८ मध्ये उभी केली. सोपी, सामान्य औषधं देऊन हे आरोग्यदूत दया उपचार करू शकतात. त्यांची वारंवार शिबिर घेणं, प्रशिक्षण देणं चालू असतं. आज त्यांनाही गावातून प्रतिष्ठा मिळत आहे व त्यामुळे कामाचा उत्साहही वाढलाय.

फुलपाखरू झाल्याखेरीज फुल नसतं आपलं ! ओठांवर आल्याखेरीज गाणं नसतं आपलं !

स्त्रियांच्या प्रश्नांचा विचार करताना. त्यांच्या मनोगतातून एक मोठी सामाजिक समस्या पुढे आली ती म्हणजे 'नवऱ्याचे दारू पिणे.' या प्रश्नावर डॉक्टरांनी मार्गदर्शन करावे हा त्यांचा आग्रह होता. प्रश्न समोर आल्यावर पद्धतशीर अभ्यास सुरू झाला. अभ्यासात समोर आकडेवारी परिस्थितीचं विदारक दर्शन घडवत होती. मागासलेल्या गडचिरोली जिल्ह्याच्या विकासाचं वार्षिक बजेट होतं १४ कोटी रुपायचं ! व दारूवर वार्षिक खर्च होता २० कोटी रुपये ! सुमारे १,००,००० लोक दारू पित होते. या दारूच्या उलाढालीत सुमारे ४ कोटी रुपयांचं अबकारी कर सरकाला मिळत होता. जागृत स्त्रीशक्ती व लोकांचा सहभाग यामुळे या आंदोलनाला टोक आले. दारूवाले, काही गुंड यांनी नेहमीप्रमाणे जोरदार विरोध केलाच पण

मन असं भरून येतं, डोळ्यांतून झरून येतं, डोळ्यांत जेव्हा आसवे असतात, तेव्हा माणसं माणसं असतात.

शेवटी जनआंदोलनशक्तीचा विजय झाला आणि सरकारला गडचिरोली जिल्ह्यात दारूबंदी करावीच लागली.

आपल्या एका व्याख्यानात डॉ. बंग म्हणतात, 'कोणत्याही प्रश्नाला हात घातला तरी शेवटी तुम्ही माणसापर्यंत पोहोचता. दारूच्या प्रश्नातून शोध घेतघेत आम्ही आता दारूड्यांचं व्यसन सोडवण्याचा मार्ग शोधतो आहोत. त्यासाठी 'मुक्तिपथ व्यसनमुक्ती केंद्र' कार्यरत आहे.

'सर्च' चं कार्यक्षेत्र हे आदिवासी भागात असल्याने 'शोधग्राम' या वसाहतीत सौंदर्यदृष्टी आहे पण भपका नाही. आदिवासींच्या प्रश्नानुसार त्यांच्यासाठी वेगळं हॉस्पिटल आहे. बंग दांपत्य निसर्गाच्या सान्निध्यात दैन्य, दारिद्र्य, अज्ञान यांची शिकार असलेल्या आदिवासींची सेवा करण्याच्या व्रतात दंग आहेत.

'लोक' हा केंद्रबिंदू समजून काम करणं, हरतऱ्हेच्या संघर्षाला न डगमगता तोंड देणं, प्रचंड आशावाद उराशी बाळगून उत्साहात कार्यरत असणं हे डॉ. बंग या पतिपत्नींचं वैशिष्ट्य. समाजाच्या अनेक प्रश्नांवर मूलभूत संशोधन करून त्यांना थेट भिडणं हे त्यांचं जीवनध्येयच आहे. अशा प्रेरणेने काम करणारे अनेक डॉक्टर्स जेव्हा निर्माण होतील तेव्हा आपण सुराज्याची वात चालायला सुरुवात केलेली असेल. तुम्हीही त्यांच्यातले एक असाल ना!

* * *

डॉ. अभय बंग, डॉ. राणी बंग
शोधग्राम, गडचिरोली.

बहुरूपी घोसाळे

सौ.रत्ना करमरकर, जळगाव

पिवळ्या धमक फुलांनी सजलेला, हिरव्यागार मोठाल्या पानांनी डवरलेला घोसाळ्यांचा लंबाचौडा वे, जेव्हा घरावर एसपैस पसरतो, तेव्हा घर कसं पिवळ्या बुट्ट्यांचा हिरवा शेला पांघरतं. ही 'घोसाळी' उर्फ 'गिलकी' लुसलुशीत, गोडुल्या, खमंग भज्यांसाठी सर्वांनाच आवडतात.

ही गिलकी वेळोवेळी काढून वापरली जातात. वेल थकत गजातो, सुकत जातो. त्याची पानं, जून झालेली गिलकी, खाकी रंगाची बनतात आणि एक दिवस हा लवाजमा कचऱ्यात जातो. जपून ठेवल्या जातात त्या गिलक्यांच्या फक्त बिया !

पण तुम्हाला आहे ठाऊक? ही वाळकी गिलकी खूपदा बहुउपयोगी वस्तू बनवण्यासाठी वापरतात ते?

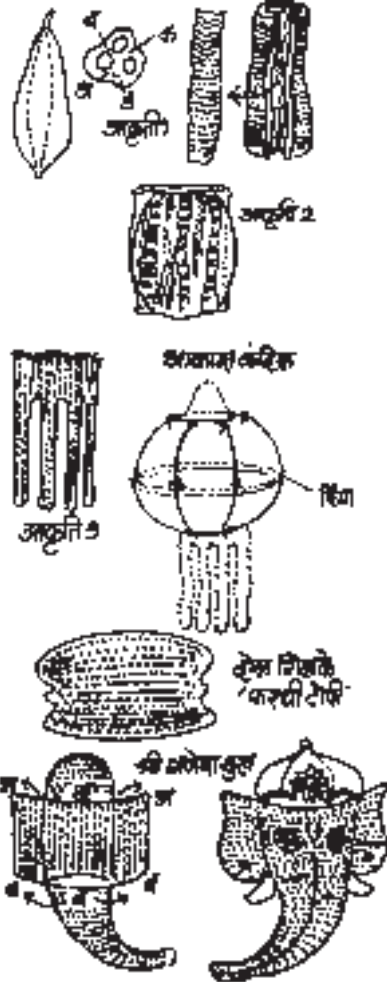
आतापर्यंत फक्त मनीपर्सचं वेष्टण म्हणून लावलेली गिलक्याची जाळी पाहिली असतील. हा तर फारच मामुली वापर झाला. त्याहून कितीतरी अनोख्या कलाकृती त्यापासून बनवता येतात. त्या कशा? ते आता समजून घेऊया.

वाळक्या गिलक्याला बाहेरून एक पातळ टरफल असतं. त्यांच्याआत सुग्रीणीच्या खोप्यासारखा चिवट जाळीचा पिंजरा असतो. बियाणं सुरक्षित ठेवण्यासाठी देवाची ही करणी !

अशी वाळकी गिलकी जमवा. गिलक्याच्या खालच्या टोकाला जरासा ठोका मारला की बिया भराभर बाहेर पडतील. त्या

कृती कौशल्यांचे धडे

बाजूला ठेवा. आता गिलकी पाण्यात अर्धा तास बुडवून ठेवा. आधी अत्यंत टणक असलेली गिलकी अगदी मऊ होतात. ती निथळून बाहेर काढा. हलक्या हातानं टरफल काढून टाका.

काळोखात कुढायचं की प्रकाशात उडायचं तुम्हीच ठरवा !

करवतीच्या धारेची सुरी व अरुंद धारदार पात्यांची कात्री आता वापरायचीय गिलक्याला आडवा छेद दिला तर आकृती १ दाखविल्याप्रमाणे रचना वरपासून खालपर्यंत सलगपणे असते.

उभ्या गिलक्याला 'अ' ठिकाणी चीर द्या. ब, क आणि ड ह्या ठिकाणी मधला भाग बाजूच्या पडद्याला जोडलेला असतो. तिथे कापून मधला दांडा वेगळा काढा. आता आपल्या हाती १ सें.मी. जाडीचा सपाट जाळीदार ताव येईल तोच आपल्या उपयोगाचा. चला तर; त्यातून काही करूया.

आकाशकंदील

एक साधा आकाशकंदील आधी बनवू. नंतर तुम्ही विविध आकर्षक आकाराचे आकाशदिवे बनवू शकाल.

सहा गिलक्यांचे ताव घ्या. त्यांना आकृती २ प्रमाणे जरासा आकार द्या. सुई-दोऱ्यांनं हे सहा ताव पाच ठिकाणी एकमेकांना जोडून घ्या. सहावा जोड शिवण्यापूर्वी कडक तारेचं कडं बनवून अथवा दुधाच्या/चाळणीच्या जाळीची रिंग मध्ये ठेवून बाजूनी गिलकी ठेवून सहावा जोड शिवून घ्या. जेणेकरून मध्यभागी रुंद (फुगीर) व वर-खाली अरुंद गोल आकार होतील.

आता चार-पाच छोटी गिलकी घेवून त्याच्या जाळीला आकृती ३ प्रमाणे आकार द्या. ते आपल्या भोपळ्याच्या आकाराच्या आकाशदिव्याला खालून टाचून बांधा. आता हा 'अवलिया' दिवाळीची शोभा वाढविण्यासाठी झालाय तयार !

रात्री एखादा लाल दिवा-बल्ब लावून हा कंदील दाराशी लावा. एकेक सें.मी. लांबीचे हजारो तंतू रंगीत प्रकाशानं झगमगून कसे मन मोहून घेतात ते बघतच राहा !

एकंदर लक्षात ठेवायच्या बाबी म्हणजे पाण्यानं ओलं झालं की गिलकं मऊ बनतं, कापायला सोपं जातं. हवा तो आकार-वळणं घेतं आणि ज्या आकारात असताना ते वाळतं (दहा/पंधरा मिनिटात) त्याच आकारात स्थिर व कडक बनतं. तोच त्याच आकार कायम राहतो. हो पण पुन्हा भिजेपर्यंत !

ह्या जाळ्यांचा मूळचा सोनेरी पिवळा किंवा शुभ्र हस्तीदंती रंगच छान दिसतो. पण, त्यांना तुम्ही हवा तो रंगही देऊ शकता, प्रथम पांढरा जलरंग वा तैलरंगाच्या 'प्रायमर' या द्रावणात जाळ्या बुचकळून काढा. वाळल्या की रंगाच्या द्रावणात पुन्हा बुडवून घ्या अथवा कुंचल्यानं, कापडी बोळ्यानं, स्पंजनं रंगरूप द्या. आणखीनच चांगला दिसेल.

अशा पध्दतीनं जाळ्या वापरून फरची टोपी, फेल्ट हॅट, पिसारा फुलवून नाचणारा मोर, ससा, हत्ती, फुलं, खऱ्या वा शोभेच्या फुलांची परडी (दांडीसाठी गिलक्याच्या मधल्या दांड्याचा वापर), पेन-पेन्सिल स्टॅंड, फ्लॉवर पॉट आणि तुम्हाला सुचतील तितक्या वस्तू बनवू शकता. एकदम मजेशीर !

श्री गणेशमुख

गिलक्यांचे विविध आकारातले गजाननाचे मुखवटे बनवता येतात. त्यातल्या एका गजमुखाचं छायाचित्र तर पुढे दिले आहे.

आपलं गाणं आपल्याला पटलं पाहिजे, फांदीतून पान तसं फुटलं पाहिजे, गाण्यावर प्रेम करीत म्हटलं पाहिजे !

गंडस्थळ व सोंड एका अखंड गिलक्याची. दोन्ही दात, मुकुट आणि कान सारं काही अन्य गिलकी वापरून, कापून शिवून बनवलेलं. भुवया-डोळे यांसाठी लयपत्रिका वा शुभेच्छापत्रांमधून, कापून घेतलेले आकार वापरलेत.

मुकुटांसाठी उदबत्तीचे अर्थातच वाया जाणारे नक्षीदार पुड्यांचे कागद आकार देऊन वापरतात.

उपलब्धता

हल्लीचे आकाशदिवे ज्या पदार्थांचे करतात, ते बनवताना पर्यावरणाचे प्रदूषण होते. शिवाय ते दिवे महागडे असतात. अन् अविनाशी, त्यामुळं जन्मभर (?) एकच एक दिवा दर दिवाळीत लावायचा. किती कंटाळवाणं !

आपला दिवा मात्र, 'अमूल्य' पण वाया जाणाऱ्या वस्तूंचा बनतो. दरवर्षी नवनवे आकार देता येतात. वाट्टेल तेवढे मोठेही करता येतात.

महत्त्वाचं म्हणजे त्यासाठी लागणारं 'गिलकं' मिळविण्यासाठी वेलींची जोपासना होते आणि पर्यावरणरक्षणही होतं.

सिमेटचं पोटं भरून (२० किलो) माती एका वेलीला घसशीत घोसाळी देते. पोटभर भजीही खावीत आणि 'खास' कामासाठी काही गिलकी राखून बाळसेदार करावीत. मग ती पूर्णपणे; कोरडी होईपर्यंत त्यांना पावसाचं

इ. पाणी लागू देऊ नये, म्हणजे त्यांची जाळी काळी पडत नाही. तेव्हा इकडे तिकडे गिलकी मागत फिरण्यापेक्षा आपल्या परसात अथवा गच्चीतच वेल का लावू नये?

एक अभिनव छंद ह्या स्वरूपात ही रूपेष्वा अगदी प्राथमिक व ढोबळ स्वरूपात मांडलीय. पण त्याचं रूपांतर लघुउद्योगाच्या स्वरूपात कुणा धडपड्याचं भाग्यही उजळू शकेल !

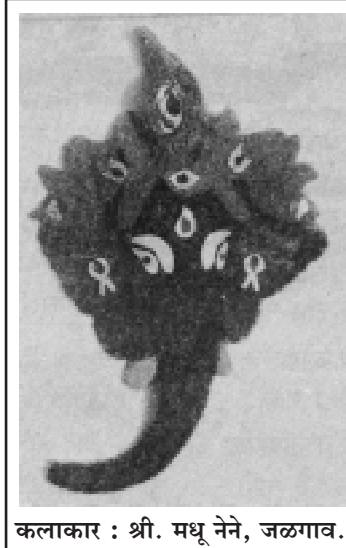
गिलक्याचा एक

छोटासा उपयोग सांगायचाच राहिला की ! टरफल काढलेल्या गिलक्याचे मध्यम आकाराचे तुकडे. करून ठेवावेत. आंघोळीचे वेळी अंग चोळून स्वच्छ करण्याचं काम त्यानं बनतं. विशेषतः थंडीत काळी पडणारी कोपरं, पावलं, हळुवारपणे घासून स्वच्छ होतात.

आता गिलक्या प्रमाणे, दोडक्यांची सुधदा

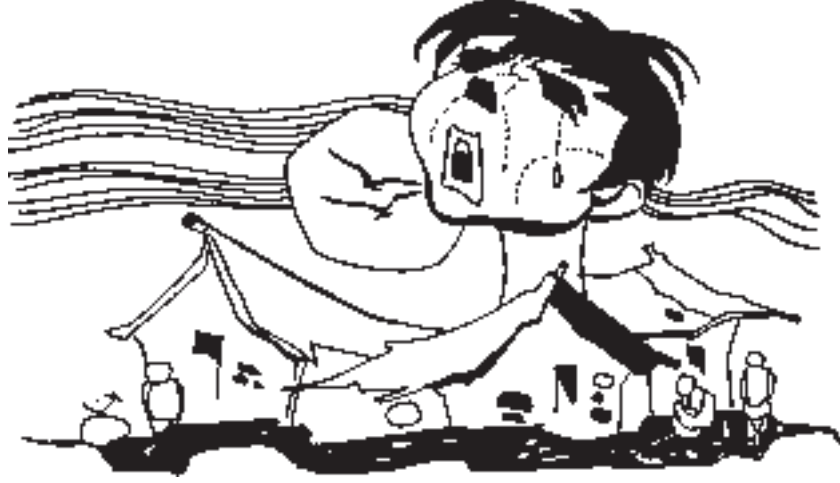
जाळी वापरता येते. आणखी कुठल्या फळांपासून असे टिकाऊ उपयोग करता येतील? त्यांचा शोध घ्या. त्यांचा असा वापर करता येतोय का ते पाहा. तुमच्या शंका, अडचणी, अनुभव, संशोधन सारं काही मला जरूर कळवा हं !

* * *

कलाकार : श्री. मधू नेने, जळगाव.

हिरवं हिरवं रोप कधी रुजायचं थावतं का ? सुकून जाणार म्हणून फुलू फुलायचं थावतं का ?

झाड सावल्यांचा लळा

सफर कवितेच्या दुनिघेतील

बालमजूरांचा आक्रोश...

अंधाराच्या सावलीत अभ्यास करणारे आम्ही
 फ्लुरोसंट प्रकाश कधी पाहिलाच नाही.
 पाहिला सूर्य सदा मेघांनी काळोखलेला
 मोकळे आकाश कधी दिसलेच नाही.
 एअर-कूलर तुमचे घर नकोच आम्हाला
 घामाशिवाय अश्रू कधी गाळलेच नाही.
 छंद-फंद तुमच्याजवळचे भरल्या पोटी
 भाकरीवरचा घामाचा थेंब पुसलाच नाही.
 तुम्ही म्हणता आमची खूप थोर संस्कृती
 भुकेपोटी आज आम्ही, 'आम्ही' उरलोच नाही.
 मदतीसाठी हात सगळे सदा कंबर मोडलेले
 प्रकाशाने सरळ हात कधी दिलाच नाही.
 पण ताठ मानेने आयुष्य जगणार आहोत आम्ही
 काट्यांवरून चाललो तरी फुलेच उधळणार आम्ही

निलेश महाजन, बारामती

झाड हालले हालले.....

फुले टपटपली ही
 वर, निळ्या आभाळाच्या
 सायसुखी दिशा दाही

झाड बोलले बोलले.....

आला कोळिळांचा थवा
 स्वर रानोमाळ गेला.
 आत-आतला हळवा

झाड रुसले रुसले.....

भुई सैरभैर झाली
 जणू पाखरांची आई
 पंखावर रागावली

झाड सावल्यांचा लळा.....

झाड उन्हाचे सांत्वन
 झाड सुखदुःखापोटी
 एक विणलेली वीण.

कल्याण इनादार

मरण येणार म्हणून कोणी जगायचं थांबतं का ? जीव जडून प्रेम कोणी करायचं थांबतं का ?

षट्पादांची दुनिया

प्रा.प्र.के.घाणेकर

आपल्या भटकंतीत कितीतरी षट्पाद आपल्याला दर्शन देत असतात. यामध्ये आवर्जून लक्षात राहतात. ती फुलपाखरं-

‘रंग तऱ्हेचे मजे मजेचे ।

फुलावर उडती फुलपाखरे ॥’

अशा काव्यपंक्तीही शालेय जीवनात आपल्या ओळखीच्या झालेल्या असतात. तपकिरी, पिवळी, काळी, पांढरी, ठिपक्यांची रेषांची, रंगीबेरंगी यापलीकडे फुलपाखरांची ओळख काही पटविता येत नाही. फुलपाखरू अन् पतंग (बटरफ्लाइज् आणि मॉथस्) यांच्यातील भेदही आपल्याला माहिती नसतात.

मातीतच परमेश्वर हिरवागार रुजून येतो । मातीच्या मारदातच फुलांनी सजून येतो !

डोळस भटकंती

येके सुकुमारे, येके कठोरे,
निर्माण केली जगदीश्वरे ।

सुवर्णासारिखी शरीरे,

दैदिय्यमान ॥

नाना वर्ण, नाना रंग,

नाना जीवनाचे तरंग।

येक सुरंग, येक विरंग,

किती म्हणोनी सांगावे ? ॥

अशी नोंद समर्थ रामदास स्वामींनी घेतली असल्याचे आपणास आढळते. पण आपल्या या फुलपाखरांच्या दुनियेबद्दल पाश्चात्य संशोधकांनी बरंच काही काम करून ठेवलं आहे.

विश्वप्रकृती निधी-भारत म्हणजे ‘वर्ल्ड वाइड फंड फॉर नेचर’ यांनी ऑक्सफर्ड

युनिव्हर्सिटी प्रेस यांच्या सहकार्याने नेचर गाइडस् मालिकेत “कॉमन बटरफ्लाइज ऑफ इंडिया” हे पुस्तक गे, केहिमकर आणि पुनेठा या तीन लेखकांकडून लिहून घेऊन प्रसिध्द केले आहे. फुलपाखरांच्या विश्वाबद्दल, त्यांच्या जीवनक्रमाबद्दल, प्रकारांबद्दल आणि ओळखण्याच्या खुणांबद्दल सचित्र माहिती देऊन स्वॅलो टेलस्, व्हाइटस् अँड यलोज, ब्ल्यूज, मिल्कवीड बटरफ्लाइज, ब्राऊन्स्, निम्फॅलिडस्, स्कीपर्स अशा वर्गात त्यांची गटवारी करून त्यांच्या खाद्य वनस्पतींची नावेही दिली आहेत. ८ पानांवर ६०-७० रंगीत चित्रे देऊन आपल्या भोवतालची फुलपाखरे ओळखायला मदत केली आहे.

कीटक संग्रहालय किंवा ‘संधिपाद संग्रहालय’ म्हणजे ‘म्युझियम ऑफ आर्थ्रोपोडा’ ही पुण्याच्या शनिवार पेठेतील संस्था म्हणजे पुण्याचे भूषणच आहे. त्याचे अभिरक्षक श्री. अ. स. जोशी यांनी “फुलपाखरांच्या जगात” हे १२० पानांचे पुस्तक लिहून तुमची-आमची सोय केली आहे. या रंगिल्या दुनियेचा अधिक खोलात जाऊन परिचय करून घ्यायचा तर या पुस्तकाला आज तरी मराठीत समर्थ पर्याय नाही. १६ प्रकरणे आणि दोन परिशिष्टे यामुळे हे पुस्तक वरदानच ठरले आहे. अवघ्या रु.५०/- मध्ये हा खजिना उपलब्ध आहे.

ठाण्याच्या फुलराणी प्रकाशनाचं “छान किती दिसते” हे युवराज गुर्जर लिखित रु.२५/- चे पुस्तक प्राथमिक ओळख करून घ्यायला उपयुक्त ठरते.

माझ्या पुस्तकसंग्रहालयात १९२५ साली प्रकाशित झालेलं बाळकृष्ण श्रीधर कोलटकर यांचं “कीटकशास्त्र” हे ४२ पानांचे पुस्तक आहे. त्याकाळात असं काही पुस्तक लिहिणं व प्रसिध्द करणं हे कौतुकास्पदच होतं

“कीटकांच्या दुनियेत” हे प्रसाद प्रकाशन, पुणे यांच्या “नवे अंकुर-नवी पालवी” मालेतील श्री. अ. स. जोशी लिखित पुस्तक महत्त्वाचे आहे. कमी किंमतीत अनेक पैलूमधून एकत्रित माहिती देणारं कीटकांसंबंधीचं हे बहुधा एकमेव पुस्तक असावं. जलकीटक, आवाज करणारे कीटक, प्रकाश बाहेर टाकणारे कीटक, उपयुक्त कीटक, उपद्रवी कीटक असं ढोबळ वर्गीकरण करून त्यांच्याबद्दल उपयुक्त नि सहग कळेल अशी माहिती सचित्र दिली आहे.

भारत सरकारच्या नॅशनल बुक ट्रस्ट-इंडिया या संस्थेनं एम्. एम्. मणी यांनी लिहिलेलं “इन्सेक्टस्” हे इंग्लिशमधील पुस्तक अवघ्या दहा रुपयात उपलब्ध केलं आहे. १३३ पानांच्या या पुस्तकात चित्रे, रंगीत फोटो, काळे-पांढरे फोटो यांची जोड दिल्याने या उपेक्षित कीटकवर्गियांचा परिचय करून घेणे सुलभ होते.

“प्राणीसृष्टी भाग १” -डॉ.म.वि. आपटे, “महाराष्ट्रची प्राणीसृष्टी भाग १” - प्रा. संजीव नलावडे आणि “आपली सृष्टी आपले धन” हे फ्रेंडस् ऑफ ॲनिमल्स् यांचं प्रकाशन यांचाही उपयोग कीटक परिचय करून घेण्यासाठी निश्चित होतो.

भारतात थंडगार-बर्फाळ प्रदेशापासून ते वालुकामय रेताड प्रदेशापर्यंत सर्व त-हेचे

हवामान आढळते. पाऊसमानातही लक्षणीय फरक आहेत. हिंदुस्तान हा प्रामुख्याने कृषीप्रधान देश आहे. शेतीमध्ये कीटकांना महत्त्वाचे स्थान आहे. त्यांची उपद्रवी शक्ती आणि प्रचंड पुनरुत्पादनक्षमता पाहता कीटकांच्या अभ्यासाला वरचे स्थान आहे. घराबाहेर आपण जरी पडलो नाही. तरी डास, ढेकूण, पिसवा, झुरळे, टोळ, चिलटं आदी मंडळी आपल्या घरात येतात. त्यांची ओळख पटवून घेणंही तितकंच महत्त्वाचं आहे. जीवसृष्टीतील सर्वात जास्त वैविध्ये असणारा कीटकवर्ग मानवाचा पृथ्वीवर संचार होण्यापूर्वीपासून भूतलावर वास करून आहे.

मधमाशा-गांधिलमाशा-कुंभारमाशा यांचे दंश नि चावे आपली आठवण ठेऊन जातात. अशा या सृष्टीची माहिती करून घेणं महत्त्वाचं आहे. घराबाहेर हिंडणा-फिरणाऱ्यांना ते तर अधिकच महत्त्वाचे आहे. जीवसृष्टीच्या अनेक अविष्कारांमध्ये (पक्षी, उभयचर प्राणी इ.) कीटक हे इतर प्राण्यांचे अन्न बनतात. त्याही दृष्टीने कीटकांचा परिचय असणे महत्त्वाचे ठरते.

तुमच्या भटकंतीत या सृष्टीचा परिचय करून घेतलात व आपली अचूक वैज्ञानिक माहिती इतरांना करून दिलीत तर ती मोलाची गोष्ट ठरणार आहे. तुम्हीच ते मनावर घ्यायला हवं.

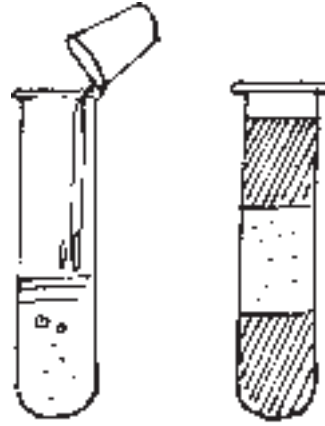
* * *

बाटलीत तिरंगी झेंडा तयार करा

प्रा. सविता देशपांडे

साहित्य: - बाटली, ग्लिसरीन, पाणी, रॉकेल, हिरवा-पांढरा-केशरी असे वॉटर कलर अथवा पोस्टर कलर

कृती : - एका छोट्या आकाराच्या उभट बाटलीत हिरवा रंग मिसळलेले ग्लिसरीन १/३ उंचीपर्यंत घाला. आता पाण्यात पांढरा रंग कालवून त्याचे थेंब बाटलीच्या आतील कडेने हळूहळू ग्लिसरीनच्या तेवढ्याच उंचीपर्यंत ओता. त्यानंतर केशरी रंग मिसळलेले रॉकेल असेच थेंब-थेंब ओता. तिरंगा झेंडा तयार होईल. असे का घडले? अन्य वेगवेगळी द्रव्ये वापरून किती रंगांचे पट्टे एकावर एक तयार करता येतील. ६-७ रंगांचे पट्टे तयार करून

बाटली बंद करून आपल्या शोभेच्या कपाटात ठेवून द्या. रंगांसोबत त्या द्रव्यात तरंगणाऱ्या काही वस्तू आत घालतत येतील का? करून पाहा अन् आम्हाला कळवा.

मूल जसं घर सगळं भरून टाकतं, झाड तसं अंगण सगळं भरून टाकतं !

(पान ६ वरून पुढे चालू)

मारला. त्या प्रहारासरशी ते एकदम मागे सरलं. पण तीक्ष्ण सुळेवाल्या त्या रानडुक्कराचा नू काही निराळाच होता. त्यानं माघार घेतली नाही. उलट मोठ्यानं डुरकत ते पुन्हा आल्फ्रेडवर चालून गेलं. आता त्यानं उताण्या पडलेल्या आल्फ्रेडच्या डाव्या मांडीवर जोरानं धडक मारली आणि ते त्याला घोसळू लागलं. त्याचे दर्शनी सुळे आल्फ्रेडच्या मांडीत घुसले. जोराचा हिसका देऊन डुरकरानं मान झटकली तेव्हा आल्फ्रेडच्या मांडीचं मांस ओरबाडलं गेलं आणि तिथलं हाड उघडं पडलं. तीव्र वेदनेची एक जोरदार सणक आल्फ्रेडच्या मस्तकात गेली आणि तो मोठ्यानं ओरडला. त्याच्या मांडीला मोठी जखम झाली होती आणि लक्तरांप्रमाणे तिथलं मांस लोंबत होतं. त्या जखमेतून रक्ताच्या चिळकांड्या उडल्या नि ते भळभळ वाहू लागलं. ते भयंकर रानडुक्कर आपला पिच्छा सोडणार नाही अशी पक्की जाणीव आता आल्फ्रेडला झाली. ते आता आपल्या पोटावर हल्ला चढवणार अशी भिंती त्याला वाटू लागली.

या भयंकर डुक्करापासून बचाव करण्याचा आता एकच मार्ग आहे ! न घाबरता आपल्या डोळ्यांचा आणि पोटाचा याच्या तीक्ष्ण सुळ्यांपासून बचाव करायचा ! आल्फ्रेडच्या मनात आलं. पूर्वी त्यानं अनेक मारकुट्या नि आडदांड बैलांना वठणीवर आणलेलं होत, त्यांच्याशी झुंज घेतली होती. एका हातानं दंगामस्ती करणाऱ्या बैलाचा कान पकडायचा. दुसऱ्या हाताची पकड त्याच्या खालच्या जबड्यावर आवळायची आणि त्याच्या मानेला झटका द्यायचा की झालं! कितीही मस्तवाल बैल असला तरी तो या युक्तीनं पाठीवर

रानडुक्कराशी झुंजणारा बालवीर

कोलमडून हतबल होतो हे त्याला अनुभवांनं ठाऊक होतं. पण बैलाशी झुंज घेणं वेगळं आणि एका रानडुक्कराशी झुंजणं वेगळं ! असल्या जंगली प्राण्याशी त्याचा आजवर कधी सामना झाला नव्हता. पण तरीही आल्फ्रेडनं तत्क्षणी निर्णय घेतला ! 'याचा खालचा जबडा पकड ! आणि बैलासारखी त्याची मान मुरगळ !' त्याचं मन त्याला म्हणालं आणि मागचा पुढचा काही एक विचार न करता त्या रानडुक्कराचा खालचा जबडा पकडण्यासाठी त्यानं सरळ त्याच्या तोंडात हात घातला. पण दुसऱ्याच क्षणी रक्तानं माखलेला आपला हात त्याला मागे घ्यावा लागला. कारण त्या रानडुक्कराचे दात बैलाच्या दातांपेक्षा खूपच तीक्ष्ण नि धारदार होते...!

ते भयानक डुक्कर माघार घ्यायला तयार नव्हतं. आल्फ्रेडेवर चाल करून जात, मोठ्यानं डुरकत ते त्याच्यावर सारखं हल्ला करत होतं. त्याला जमिनीवर घोसळून काढत होतं. या झटापटीत आल्फ्रेडचे दोन्ही गुडघे आणि दुसरी मांडीही जायबंदी झाली. आता मात्र त्याचा धीर सुटला ! त्याक्षणी त्याच्या पासून काही अंतरावर उभ्या असलेल्या आपल्या मुलाची-आल्फची त्याला एकाएकी आठवण झाली आणि तो मोठ्यानं ओरडला, "आल्फ SS ! हे डुक्कर मला सोडत नाहीये. याच्यापासून मला वाचव SS ... मला वाचव ... !"

आपल्या वडिलांवर त्या रानडुक्करानं चढवलेल्या त्या आकस्मिक हल्ल्यामुळे घाबरून नऊ वर्षांचं ते पोरगं एका झाडाच्या बुंध्याआड

बंधुतेचे श्रेष्ठ नाते हृदय हृदया जोडिले, भेदभाव तोडूनिया ऐक्य तेथे नांदते.

भेदरून उभं होतं !... आल्फ खरोखरच इतका विलक्षण हादरून गेला होता की काय करावं हेच त्याला सुचत नव्हतं. भयानं तो अक्षरशः थिजून गेला होता. पण आता आपल्या वडिलांनी मदतीसाठी मारलेल्या हाका ऐकून तो एकदम भानावर आला. त्यानं चटकन आजूबाजूला पाहिलं आणि जमिनीवर पडलेली बांबूसारखी जाड अशी झाडाची एक लांब फांदी त्याच्या दृष्टीस पडली. ती त्यानं भरिदशी उचलली आणि लाठीसारखी फिरवत, मोठ्यानं गर्जना करत तो त्या रानडुक्करावर तुटून पडला. त्या जाडजूड दांडक्याचा एक जोरदार प्रहार त्यानं डुक्कराच्या मस्तकावर केला. लगेचच त्याच्या जाड काळ्या कातडीवर तो लाथा बुक्क्यांची सरबत्तीही करू लागला. त्याच्यामध्ये कसलं अवसान संचारलं कुणास ठाऊक ! जरासुध्दा न घाबरता त्या रानडुक्करास बदडण्यास त्यानं सुरुवात केली आणि सर्वात महत्त्वाची गोष्ट म्हणजे तो सतत मोठमोठ्यानं ओरडत होता ! हा प्रकार किती वेळ चालला कुणास ठाऊक! काही सेकंद किंवा कदाचित काही मिनिटंही असे ! पण जमिनीवर जायबंदी अवस्थेत पसरलेल्या आल्फ्रेडला ते क्षण युगानुयुगासारखे वाटले एवढं मात्र खरं ! आल्फनं चढवलेल्या हल्ल्यामुळे नि त्याच्या हातामधल्या दांडक्याच्या तडाख्यामुळे ते रानडुक्कर एकदम थबकलं आणि काहीक्षण एकदम सुन्नबधीर झालं ! पण पुन्हा ते जमिनीवर पडलेल्या आल्फ्रेडवर चालून गेलं. ते बघून आल्फनं मोठमोठ्यानं ओरडत, हातातल्या दांडक्यानं त्याच्यावर त्वेषानं प्रहार करण्यास पुन्हा एकदा सुरुवात केली. त्याच्या दांडक्याचा एक जोरदार

फटका त्या रानडुक्कराच्या मस्तकावर अगदी वर्मी बसला आणि त्यासरशी ते एकदम गर्कन वळलं ! ' आता हे आल्फवर हल्ला करणार ! जर त्यानं त्याला जायबंदी केलं तर खेळ खलास ! ' जायबंदी नि असहाय अवस्थेत जीमनीवर पडलेल्या आल्फ्रेडच्या मनात हा भयकारी विचार आला आणि त्याच्या काळजाचा एक ठोकाच चुकला ! जीवन मरणाच्या संघर्षाचेच ते अवघड क्षण होते आणि-

गर्दिशी वळलेलं ते भयानक रानडुक्कर मोठ्यानं डुरकत अकस्मात छोट्या आल्फवर चाल करून गेलं ! पण ते बहाद्दर पोरगं थोडंसुध्दा डगमगलं नाही ! मोठ्यानं आरोळ्या ठोकत अंगावर चालून आलेल्या त्या रानडुक्कराच्या तोंडावर हातातल्या भक्कम दांडक्याचे चार-पाच जोरदार तडाखे त्यानं एका पाठोपाठ सटासट लगावले ! त्या अनपेक्षित हल्ल्यानं ते रानडुक्कर एकदम जागच्याजागी थबकलं ! आपल्या तांबड्या-भडक डोळ्यांनी

लकाकशील तू ज्या विजेपरी, आता शब्दशब्द मंतरून जा ! जिवंत माणसे जरा बघून जा, तुझे इमान तूच पारखून जा !

त्यानं समोर उभ्या असलेल्या आल्फकडे काहीक्षण पाहिलं ! आणि मग विशाल देहाचा तो वन्यप्राणी सटकन बाजूला वळला आणि एक वेगवान मुसंडी मारत बाजूच्या झाडीमध्ये घुसून तिथून पसार झाला!... डोळ्यात प्राण आणून ती जीवघेणी लढाई पाहणाऱ्या आल्फ्रेडनं आपलं इतकावेळ वर उचललेलं मस्तक जमिदीवर टेकवलं आणि कष्टानं डोळे मिटले. त्याला बेशुध्दी येऊ पाहात होती. पण त्याच क्षणी आपल्या ट्रकच्या कॅबिनमध्ये बसलेल्या तिघा लहान मुलांचा विचार त्याच्या डोक्यात आला! ती तिघंजण ट्रकमध्येच बसली असतील...? की आपल्या आरोळ्या ऐकून त्यातून बाहेर पडली असतील ? हा भयंकर विचार मनात येताच येणारी बेहोषी त्यानं प्रयत्नपूर्वक झटकली. आल्फनं मग एक क्षणही वाया घालवला नाही ! जायबंदी झालेल्या आपल्या वडिलांना त्यानं आधार देऊन उठवलं, उभं केलं आणि दाट झाली असलेल्या त्या जंगलातून बाहेर नेण्यास सुरुवात केली. एकेक पाऊल टाकताना आल्फ्रेडला ब्रह्मांड आवडत होतं. डुकराच्या हल्ल्यामुळे त्याच्या शरीरावर डझनावारी जखमा झाल्या होत्या नि त्याला भयंकर वेदना होत होत्या. काहीत मिनिटात ते दोघं त्या वनराईतून बाहेर पडले आणि ट्रकपाशी पोहोचले. सुदैवानं आल्फची तिन्ही भावंडं अद्यापही ट्रकच्या कॅबिनमध्येच बसून होती. वडिलांना रक्तबंबाळ स्थितीत बघून ती एकदम कावरीबावरी झाली. डलासच्या मदतीनं आल्फनं जायबंदी आल्फ्रेडला ट्रकमध्ये चढविलं. मग ड्रायव्हिंग सीटवर बसून ट्रकचं इंजिन सुरू करून आल्फनं ते आपल्या फार्महाऊसच्या दिशेनं हाकारलं! वडिलांनी

त्याला ट्रक चालवण्याचं दिलेलं शिक्षण अशा तऱ्हेनं उपयोगाला आलं होतं..!

पाचच मिनिटांनी ती सगळीजण मळ्यावरच्या आपल्या घरी पोहोचली. आल्फ्रेडला जायबंदी अवस्थेत पाहून त्याची पत्नी वेंडी हादरलीच ! पण तिनं त्याच्या जखमांवर तातडीनं प्रथमोपचार केले. मग आपल्या मोटारीतून तिनं त्याला सुमारे सव्वाशे किलोमीटर अंतरावर असलेल्या 'रॉक हॅम्पटन' या हॉस्पिटलात नेलं. तिथल्या कुशल शल्यतज्ज्ञांनी आल्फ्रेडच्या देहावर झालेल्या मोठ्या जखमांवर टाके घातले, त्यांच्यावर मलमपट्टी केली. रानडुकरानं केलेल्या भयानक इजेमुळे त्याला बराच रक्तस्राव झाला होता. बँडेजेस बांधल्यानंतर तिथल्या नर्सनी मज त्याला काही बाटल्या रक्त दिलं. हॉस्पिटलात आठ-दहा दिवस राहिल्यानंतर आल्फ्रेड बरा झाला आणि पुन्हा आपल्या मळ्यावर परतला. त्या घटनेबद्दल बोलताना तो म्हणाला, "त्या रानडुकराशी झुंज घेण्यात आल्फनं त्यादिवशी असामान्य धैर्य दाखवलं. त्यादिवशी जर तो माझ्या समवेत नसता तर कदाचित मी जिवंत राहिलो नसतो...!"

छोट्या आल्फनं दाखवलेल्या या असामान्य साहसाबद्दल महाराणी एलिझाबेथनं त्याला 'स्टार ऑफ करेज', 'क्लार्क गोल्ड मेडल' आणि 'रुपर्ट विलिज ट्रॉफी' हे ऑस्ट्रेलियामधीले तीन सर्वोच्च पुरस्कार देऊन त्याचा गौरव केला.

अवघ्या नऊ वर्षांच्या मुलानं दाखवलेल्या अलौकिक धैर्याची ही कहाणी 'बेलाह' दरीखोऱ्यात राहणाऱ्या ऑस्ट्रेलियनांच्या कौतुकाचा विषय बनून राहिली आहे.

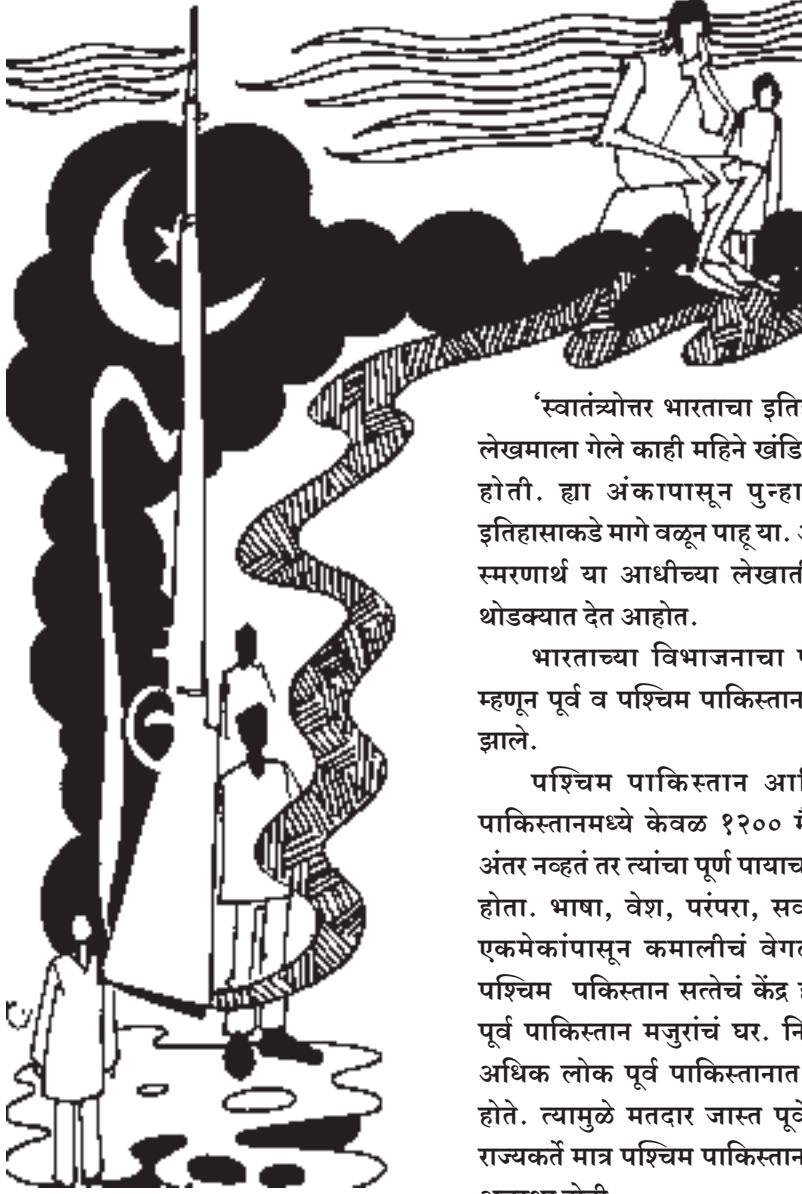
* * *

कर्तृत्वाला उधाण यावे, ममतेला यावी भरती । एकत्वाचे दर्शन व्हावे, अशी असावी सदा कृती ॥

पूर्वेकडचा स्वातंत्र्य सूर्य

प्रा. अनघा लवळेकर

स्वातंत्र्योत्तर भारताचा इतिहास

‘स्वातंत्र्योत्तर भारताचा इतिहास’ ही लेखमाला गेले काही महिने खंडित झाली होती. ह्या अंकापासून पुन्हा एकदा इतिहासाकडे मागे वळून पाहू या. आपल्या स्मरणार्थ या आधीच्या लेखातील सूत्र थोडक्यात देत आहोत.

भारताच्या विभाजनाचा परिणाम म्हणून पूर्व व पश्चिम पाकिस्तान निर्माण झाले.

पश्चिम पाकिस्तान आणि पूर्व पाकिस्तानमध्ये केवळ १२०० मैलांचंच अंतर नव्हतं तर त्यांचा पूर्ण पायाच निराळा होता. भाषा, वेश, परंपरा, सवयी सर्व एकमेकांपासून कमालीचं वेगळं होतं. पश्चिम पाकिस्तान सत्तेचं केंद्र होतं. तर पूर्व पाकिस्तान मजुरांचं घर. निम्म्याहून अधिक लोक पूर्व पाकिस्तानात राहणारे होते. त्यामुळे मतदार जास्त पूर्वेचे परंतु राज्यकर्ते मात्र पश्चिम पाकिस्तानचे अशी अवस्था होती.

कर्तव्याची जाणीव ठेवुनि कष्टांची नच खंत करू, या देशाच्या उज्वलतेस्तव रात्रीचाही दिवस करू

पश्चिम पाकिस्तानच्या शिरजोरीने पूर्व पाकिस्तानातील जनता त्रासली होती. जोडीला होत्या-महापूर, दुष्काळ अशा नित्यनेमाने येणाऱ्या नैसर्गिक आपत्ती. पूर्वबंगालमध्ये हळूहळू साचत गेलेल्या असंतोषाला प्रथम तोंड फुटले ते बंगाली भाषेच्या आंदोलनामुळे ! शेख मुजीबूर रहमान यांच्या नेतृत्वाखाली १९४८ मध्ये भाषिक आंदोलनाच्या निमित्ताने एक उग्र चळवळ सरकारविरुद्ध आवाज उठवू लागली. ती पध्दतशीरपणे दडपण्याचे प्रयत्न वेगात सुरू झाले.

याचाच परिणाम म्हणजे राष्ट्राध्यक्ष 'मिर्झानी' १९५८ ला लागू केला लष्करी कायदा! नवे प्रधानमंत्री झाले उद्दाम अहंकारी म्हणून प्रसिध्द असलेले 'जनरल अयुब खान!' संपूर्ण पाकिस्तान एका दहशतीने भरलेला ! सामान्य लोकांची होरपळ करणाऱ्या राजवटीला सुरुवात झाली. येथपर्यंतचा घटनांचा परिचय आपण ह्यापूर्वीच्या लेखात करून घेतला आहे. यापुढे नेमंक काय झालं ? पूर्व पाकिस्तानातील क्रांतीने कसा जोर धरला? या प्रश्नांची उत्तरं पाहू या लेखात आणि पुढील अंकातही.

पाकिस्तानात जनरल अयुबखानांचा मनमानी कारभार सुरू झाला. पूर्व पाकिस्तान मधील नाजूक परिस्थितीची जाण असल्याने त्यांनी तिथल्या जनतेवर आश्वासनाची उधळण केली. 'आवश्यकतेखेरीज इथे पश्चिम पाकिस्तानचा अधिकारी पाठवणार नाही', 'आर्थिक विकासाला प्राधान्य' इत्यादि घोषणा देऊनही प्रत्यक्ष कृतीच्या अपेक्षेत असलेली बंगाली जनता त्यांना भुलली नाही. याचवेळी १९६२ मध्ये अयुबखानांनी एक घटना तयार केली. त्यातही स्वतःच्या स्थानाला, पदाला धक्का पोचू नये असे कायदे घातलेले होते. ही घटना साहजिकच बंगाली नागरिकांना अमान्य होती. परिस्थिती चिघळत असतानाच निवडणूक झाली आणि लष्करी प्रशासनाचा तात्पुरता शेवट झाला. पण अयुबखानांनी नाना लटपटी करून १९६५ मध्ये पुन्हा सत्ता

मिळवली. अनेक राजकीय प्रतिस्पर्ध्यांचा क्रूरपणे काटा काढून ! (त्यानंतरच्या भारत-पाक युद्धाचा इतिहास आपण यापूर्वी 'छात्र प्रबोधन' मध्ये वाचला आहेच.)

या युद्धाच्या दरम्यान पश्चिम पाकिस्तानचा पूर्व पाकशी जवळजवळ काहीच संपर्क नव्हता. भारताने बंगालवर हल्ला केला नाही हे त्यांचं सुदैव. पण बंगाली लोकांना स्वतःच्या असुरक्षिततेची जाणीव झालीच ! याच दरम्यान शेख मुजीबूर रहमान यांनी आपली स्वायत्ततेची चळवळ अधिक तीव्र केली. याचा परिणाम म्हणून त्यांना अटक झाली. त्याचे पडसाद बंगालमध्ये ठिकठिकाणी उमटले. कडकडीत हरताळ पाळला गेला. आणि पश्चिम व पूर्व पाकिस्तानात एका अघोषित युध्दाला सुरुवात झाली.

नसानसातुनि वाहू लागले चैतन्याचे रूप नवे । घडवू अमुच्या कर्तृत्वाने भारताचे रूप नवे ।

एकीकडे बंगालवर लष्करी पकड ठेवून अयुबखान दुसरीकडे धर्मांधतेला चेतवण्याचेही काम करित होते. बंगाली लोकांना प्राणप्रिय असणाऱ्या रवींद्र संगीतावर त्यांनी बंदी घातली. यामुळेही बंगाली लोक प्रक्षुब्ध झाले. त्यांना पूर्व बंगाल ही पश्चिम पाकिस्तानची वसाहत बनत असल्याचा अनुभव पदोपदी येऊ लागला. अर्थोत्पादन, शिक्षण, वैद्यकीय सुविधा, साऱ्यातच पश्चिम पाकिस्तानला दुप्पट सवलती-संधी मिळत होत्या. दोन्ही प्रदेशातल्या दरडोई उत्पन्नातही ५०% फरक होता. या सर्व पक्षपातामुळे लोकांच्या मनात असमाधान, तीव्र निराशा, संताप निर्माण झाला. तो दडपण्याकरता अयुबखानांनी एका काल्पनिक बंडाचा आरोप ठेवून नुकत्याच सुटलेल्या शेख मुजीबूरांसह अनेक बंगाली नेत्यांना अटक केली. गाजलेला आगरतळा कटाचा खटला तो हाच. दुदैवाने त्यांच्या (अयुबखानांच्या) ढासळत्या प्रकृतीमुळे तो पूर्ण झाला नाही. पण जनमत चिघळले ते चिघळलेच.

१९६९ साल आले ते राजकीय क्रांतीच्या वाऱ्याची चाहूल देतच. निवडणुका जवळ येऊन ठेपल्या होत्या. अयुबखानांनाही कोसळत्या सत्तेची कल्पना येऊ लागली होती. विद्यार्थी नेत्याशी बोलणी अयशस्वी ठरली आणि डाक्क्यामध्ये एकच गडबड झाली. त्यावेळच्या दंगलीत शंभराहून अधिक विद्यार्थी निदर्शने करताना बळी पडले. याच सुमाराला लष्कराचे प्रमुख म्हणून याह्याखान राजकीय पटावर पुढे येत होते. त्यांनी या संधीचा फायदा उठवून

लष्कराच्या मोठ्या तुकड्या समुद्रमार्गे पूर्वेकडे पाठविल्या. दंगलीचे निमित्त करून २५ मार्च ६९ ला लष्करी कायदा पूर्व पाकिस्तानवर लागू झाला.

अयुबखानांना पदच्युत करून याह्याखान राष्ट्राध्यक्ष झाले. बंगालमधील वातावरण काहीसे निवळले. शेख मुजीबूर व 'अवामी लीग' शांत होते. ते वाट पाहत होते भावी निवडणुकांची. मात्र याच वेळी एक भयंकर नैसर्गिक आपत्ती पूर्व बंगालवर कोसळली. २३ ऑक्टोबर १९७० या दिवशी झालेल्या महाभयंकर चक्रीवादळाने सुमारे दोन लाख लोकांना एकाच झपाट्यात गिळून टाकले. विसाव्या शतकातील सर्वात मोठी नैसर्गिक शोकांतिका! त्यावर याह्याखान म्हणाले, 'अल्लाची मर्जी ! वादकाला आपण कसे थोपवणार?' अपघातग्रस्त असलेल्या लाखो नागरिकांबद्दल जी तुटक वृत्ती, सहानुभूतीचा पूर्ण अभाव त्यांनी दाखवला त्याने बंगालच्या जखमांवर जणू मीठच चोळले. त्यांचा ह्या राज्यकर्त्यांवरचा उरलासुरला विश्वास नष्ट झाला. शेख मुजीबूरांनी असल्या संवेदनाहीन, माणुसकी विसरलेल्या सरकारविरुद्ध सर्वस्व पणाला लावून आंदोलन उभारण्याचे आवाहन लोकांना केले. लोक मतदानाच्या दिवसाची आतुरतेने वाट पाहू लागले. त्यांच्या उरात धगधगणारा अंगार जणू बाहेर फुटून त्या मतपत्रिकांवर कोसळणार होता.

आणि निवडणुका झाल्या ! नुसत्या झाला नाहीत तर अभूतपूर्व विजय अवामी लीगच्या

पदरात पडला. पूर्व पाकिस्तानातील १६२ जागांपैकी १६० जागा तिने जिंकल्या. तर पश्चिम पाकिस्तानमध्ये भुट्टोंच्या जनतापक्षाने १३८ पैकी ८१ जागा जिंकून यश मिळवले. संपूर्ण देशाच्या विधीमंडळातही अवामी लीगला निर्विवाद बहुमत मिळाले होते. बंगालचा वाघ आता पूर्व-पश्चिम दोन्हीकडे राज्य करू शकणार होता. हे तर याह्याखान व पश्चिम पाकच्या मुजोर राज्यकर्त्यांना उघड उघड आव्हान होते.

निवडणुका इतक्या धक्कादायक निकाल देतील याची कल्पना याह्याखानांना मुळीच नसावी. त्यामुळेच इतक्या खुल्या व निर्भय वातावरणात त्या झाल्या. मग मात्र याह्याखानांनी जनमत दडण्याचे धोरण स्वीकारले. मार्च ७१ पर्यंत त्यांनी लोकसभेचे अधिवेशनच बोलावले नाही. बांगला देशमध्ये 'अवामी लीग' च्या कार्यकर्त्यांची धरपकड सुरू झाली. शेख मुजीबूर रहमान यांनी शांततामय असहकार करण्याची घोषणा केली. शेकडो, हजारो लोकांच्या निषेध सभा होऊ लागल्या. मिरवणुका निघू लागल्या. लोकांची वाढती शक्ती दडपण्याकरता याह्याखानांनी अधिकच दडपशाहीचे धोरण स्वीकारले. अनेक ठिकाणी गोळीबार झाला. शेख मुजीबुर रहमान यांचा व त्यांच्या अनुयायांचा निर्धार अजूनच कडवा, प्रखर झाला. 'हा लढा म्हणजे स्वातंत्र्ययुद्धच' असल्याची त्यांनी घोषणा केली. अखेर याह्याखानांना तात्पुरता नरमाईचा पवित्रा घेऊन चर्चेकरिता डाक्क्याला यावे लागले. पण लोक पाकिस्तानच्या विरोधात

इतके चवताळले होते की देशभरच्या कामगारांनी उत्स्फूर्तपणे संग्राम समित्या स्थापन केल्या. बंगाली सैनिकांमध्येही स्वातंत्र्याची ठिणगी पसरली.

मुजीबूर व याह्याखान यांच्यातील वाटाघाटी यशस्वी होऊ शकल्या नाहीत. याह्याखान २४ मार्चला गुप्तपणे कराचीला निघून गेले. त्यापूर्वीपासून पाक लष्करांनं पूर्व बंगालमध्ये हिंसाचाराने बंड सुरू केले होते. जगाच्या इतिहासात ज्या रक्तपाताला हिटलरच्या क्रौर्याचीच उपमा देता वेईल असे पर्व पूर्व बंगालमध्ये सुरू झाले.

आणि याच क्षणी भारताचा ह्या राजकीय रंगमंचावरचा प्रवेश इतिहासाला कलाटणी देणारा ठरला. एका स्वतंत्र सार्वभौम राष्ट्राला निर्माण करण्याचे पुण्य भारताला मिळाले. त्याचबरोबर स्वतःच्या पारंपरिक प्रतिस्पर्ध्याला रणांगणावर पाणी चाखण्याची संधीही मिळाली. कशी ? ह्या रणात कोणत्या रोमांचकारी घटना घडल्या? अवघ्या बारा दिवसात भारताने पाकिस्तानला नाक मुठीत धरून कसे शरण आणले-वाचू या पुढील दोन भागात.

शब्दांसाठी कृती घडते, तेव्हा शब्दांना अर्थ लाभतो । कृतीनंतर शब्द स्फुरतात, तेव्हा स्वयंसिद्ध अर्थ असतो.

मूळकथा : रवीन्द्रनाथ टागोर

अनुवाद : सुषमा देशपांडे

रायचरण जेव्हा नोकरीला लागला तेव्हा तो बारा वर्षांचा होता. मालकाच्या मुलाला, अनुकूलला सांभाळण्याचे काम त्याच्यावर सोपवण्यात आले. हळूहळू तो मुलगा मोठा झाला तसतसा तो रायचरणपासून दूर जाऊ लागला. शाळा कॉलेजच्या शिक्षणानंतर तो वकील झाला. त्याचे लग्न होईपर्यंत रायचरण त्याचा एकमेव सोबती होता.

पण जेव्हा अनुकूलचे लग्न झाले तेव्हा रायचरण एकाएवजी दोन मालकांची सेवा करू लागला. आता मालकाचे (अनुकूलचे) सर्व लक्ष आपल्या संसारात लागले. रायचरण

एकाकी झाला. पण त्याचे हे एकटेपण थोड्याच दिवसात संपले कारण मालकाला छोटा मुलगा झाला. त्या मुलाचे कोडकौतुक करण्यात, त्याला जीव लावून सांभाळण्यात रायचरणला दिवस अपुरा वाटू लागला. तो त्याच्या बाललीला पाहण्यात व त्याच्याशी खेळण्यात आपले वय विसरून गेला.

हळूहळू बाळ रांगत रांगत घराबाहेर जाऊ लागला. रायचरण जेव्हा त्याला पकडायला धावे तेव्हा बाळ खट्याळपणे हसून त्याला चपळाईने चकवत असे. तो आपल्या मालकिणीला म्हणे, “एवढी चपळता व

चाणक्षपणा असलेला हा मुलगा एक ना एक दिवस बॅरिस्टर होणार बघा.”

काही दिवसांनी अनुकूलची बदली पद्मा नदीच्या काठी असलेल्या एका गावात झाली.

पावसाळा सुरू झाला. दिवस अन् दिवस पाऊस नुसता कोसळत राही. फोफावणाऱ्या नदीच्या पुराने एखाद्या भुकेल्या अजगरासारखे गावे, घरे, शेते, गवताची कुरणे व झाडे गिळायला सुरुवात केली. एके दिवशी दुपारी हा धुवाँधार पडणारा पाऊस एकदाचा थांबला परंतु अजूनही मळभ होतेच. त्या निःस्तब्ध शांत व गंभीर वातावरणात, बाळाने बाहेर जाण्याचा हट्ट धरला. रायचरण त्याला बाबागाडीत बसवून फिरवायला निघाला. वाटेमध्ये बाळाने एकदम फुललेल्या कदंब वृक्षाकडे बोट दाखवले व ‘मला फू पाहिजे मला फू पाहिजे’ असा एकच हेका धरला. थोड्याच वेळापूर्वी रायचरणने त्याला फुलांची गड्डी करून दिली होती. त्यात बाळ इतका रंगून गेला होता की आज रायचरणला ‘घोडा घोडा’ करण्याची आठवण सुद्धा आली नाही.

परंतु आता मात्र गुडघ्याएवढ्या पाण्यातून जाऊन फुले तोडून आणायचा रायचरणला मुळीच उत्साह वाटत नव्हता. म्हणून त्याने बाळाचे लक्ष पक्ष्यांकडे वेधण्याचा प्रयत्न केला; पण छे ! बाळ काही आपला हेका सोडायला तयारच होईना. मग मात्र रायचरणचा नाईलाज झाला. त्याने बाळाला सांगितले की, “हे बघ, मी तुला

फुलं आणून देतो पण तू इथंच थांब, गाडीत बसून राहा, पाण्याजवळ जाऊ नकोस हं, ऐकशील ना माझं ? तरच मी फुलं आणतो.” असे म्हणून रायचरणने आपले धोतर वर खोचले व तो चिखलातून झाडाकडे जाऊ लागला.

रायचरण जाताक्षणीच त्या बाळाला ते पाणी जवळून पाहण्याचा मोह अनावर झाला. ती खळाखणारी, फेसाळणारी नदी त्याला खुणावू लागली. ते पाहून बाळ हळूच आवाज न करता गाडीतून उतरला व पाण्याच्या दिशेने धावू लागला. जाताना त्याने एक काटकी उचलून घेतली व तो मासे पकडताना वाकतात तसा पाण्यावर ओणवू लागला.

रायचरणाने ओंजळभर फुलं गोळा केली. ती धोतराच्या सोग्यात घेतली आणि तो गाडीपाशी पोहोचला. बघतो तर काय ? गाडी रिकामी ! बाळाचा कुठेच पत्ता नाही! शरीर थिजल्यासारखा तो एका जागी स्तब्ध उभा राहिला. सर्व परिसर आपल्या भोवती गरगर फिरतोय असा त्याला भास होऊ लागला.

इकडे घरी, जसजसा अंधार पडू लागला तसतशी रायचरणची मालकीण, त्या बाळाची आई अस्वस्थ होऊ लागली. बाळाच्या शोधार्थ तिने सर्व नोकरांना सगळीकडे पिटाळले. ते हातात कंदील घेऊन पद्मा नदीच्या काठावर पोहोचले. पाहतात तर काय रायचरण बेभान अवस्थेत ‘मालक’, ‘धाकले मालक’ असे हाका मारीत नदीकाठीच्या शेतातून फिरतोय. त्यांनी त्याला घरी आणलं व बाळाबद्दल विचारलं तेव्हा तो फक्त एकच वाक्य परत परत म्हणत होता, “ मला काही

ज्यांची हृदये झाडांची; त्यांनाच फक्त फुले येतात. तेच वाढतात, प्रकाश पितात, तेच ऋतू झेलून घेतात.

माहीत नाही !”

आता जरी सगळ्यांची खात्री पटली की पद्मा नदीने बाळाला गिळंकृत केले. तरी काही जणांच्या मनात शंका होतीच. कारण त्या दिवशी दुपारी काही लोकांनी एका जिप्सीच्या टोळीला पाहिले होते व त्यांनी बाळाला पळवले असावे असाही एक संशय होता. मालकिणीला तर वाटले की ‘रायचरणनेच माझ्या बाळाला पळवले असावे.’

अनुकूलने आपल्या पत्नीची खूप समजूत घालायचा प्रयत्न केला व तिला सांगितले की, “तुझा हा संशय व्यर्थ आहे, रायचरण असं कसं करेल ? त्याला पण बाळाचा खूप लळा होता.”

ह्या घटनेनंतर रायचरण आपल्या गावी परत गेला. त्याला स्वतःला आत्तापर्यंत मूलबाळ झालं नव्हतं पण ह्यावर्षी चमत्कारच झाला. त्याच्या मुलाला जन्म देऊन त्याची बायको देवाघरी गेली.

त्या मुलाला पाहिल्यानंतर का कुणास ठाऊक रायचरणच्या मनात तिरस्काराची भावना निर्माण झाली. रायचरणची निराधार बहीण बाळाची काळजी घ्यायला होती म्हणूनच तो मुलगा दिसामासी मोठा होत होता.

परंतु कालंतराने रायचरणच्या वागणुकीत बदल होऊ लागला. बाळाचा खट्याळपणा, निर्व्याज हसणं बघून रायचरणला ‘धाकट्या मालकाची’ आठवण होऊन भरून यायचं. मुलांचे बोंबडे बोल ऐकून त्याला वाटू लागले की मालकाच्या मुलाने आपल्या घरी जन्म

घेतला आहे. त्याला आपल्या मालकिणीने केलेल्या आरोपांची आठवण झाली. मालकिणीचा मुलगा फैलानच्या रूपात आपल्या घरी वाढतो आहे.

काही दिवसांनी तो मुलगा शाळेत जाण्याची वेळ आली. त्यावेळेस रायचरणने आपला जमिनीचा तुकडा विकून पैसे उभे केले व कलकत्ता गाठले. तिथे त्याने एका मोठ्या घरी नोकरी पत्कारली व फैलानला शाळेत घातले. त्याने फैलानला चांगले शिक्षण देण्यात, चांगले कपडे देण्यात, चांगले चुंगले खाऊ-पू घालण्यात कशा कशशात म्हणून कसर ठेवली नाही. स्वतः मात्र पोटाला चिमटा घेऊन राहात असे मधून मधून स्वतःशीच पुटपुटत असे, “धाकटे मालक, खरंच तुम्हाला माझा खूप लळा होता म्हणूनच तुम्ही परत माझ्या घरी आलात तुमच्या सेवेत मी जरासुद्धा उणीव ठेवणार नाही.”

अशा प्रकारे हां हां म्हणता १२ वर्षे निघून गेली. फैलान आता अतिशय तेजस्वी, सुंदर व सुदृढ दिसू लागला. मात्र तो कधीही रायचरणला वडिलांचा मान देत नसे. कारण रायचरणच त्याच्याशी जरी मनात पितृवात्सल्य असले तरी नोकरासारखे वागत असे. आणखी एक म्हणजे रायचरण कधीही कुणाला सांगत नसे की तो फैलानचा बाप आहे. आणखी एक म्हणजे रायचरण कधीही कुणाला सांगत नसे की तो फैलानचा बाप आहे. त्याने ते कायमच गुपित ठेवले होते. वसतिगृहातले फैलानचे मित्र रायचरणच्या खेडवळ दिसण्या-बोलण्याची टर उडवीत

असत.

जसजसा रायचरण वयस्कर होऊ लागला तसतसा त्याचा मालक त्याच्या कामात दोष काढू लागला. दिवसेंदिवस रायचरणची प्रकृती खंगत चालली. हातापायात शक्ती राहिली नाही. त्यामुळे त्याच्या कामात ढिलेपणा येऊ लागला. रोजचे काम तो व्यवस्थितपणे पार पाडू शकेना. त्याला नीट आठवण राहीना. त्यामुळे मालकाच्या दृष्टीने तो निरुपयोगी व आळशी ठरला. त्याच्याकडून कुठलेही कारण ऐकायला मालक तयार नव्हता. जमीन विकून आलेला पैसा संपुष्टात आला व फैलान तर रोज नव्या मागण्या करू लागला. त्या पूर्ण करण्यासाठी पैसा आणायचा कोटून ? रायचरण मोठ्या विचित्र पेचात सापडला. शेवटी रायचरणने काही एक निश्चय केला.

त्याने त्याच्याजवळ जे थोडे फार पैसे होते ते फैलानला दिले, नोकरी सोडून दिली व काही जरूरीच्या कामाकरिता गावाला जातो असे सांगून तो निघाला.

बारशेत ह्या गावी अनुकूल मॅजिस्ट्रेट होता. तिथे रायचरण येऊन पोहोचला. अनुकूलला दुसरं मूलबाळ काही नसल्याने त्याची बायको दुःखी कष्टीच होती.

एके दिवशी संध्याकाळी दमून भागून आल्यामुळे अनुकूल विश्रांती घेत बसला होता. दाराशी आलेल्या जडी-बुटी-वाल्याकडून मूल होण्यासाठी काही औषध मिळते का हे पाहण्यात त्याची बायको गढून गेली होती. तेवढ्यात अनुकूलला अंगणात

कुणीतरी आल्याची चाहूल लागली म्हणून तो उठून बघायला गेला. पाहतो तर काय; समोर रायचरण-त्याचा जुना नोकर उभा ! त्याला पाहिल्यावर त्याचं मन भरून आलं. त्याने त्याची सर्व चौकशी केली व त्याला पुन्हा कामावर रूजू व्हायला सांगितलं.

रायचरण हसून म्हणाला, “मला फक्त मोलकिणीची माफी मागायची आहे.”

अनुकूल रायचरणला घेऊन आत गेला. रायचरणला पाहताच मालकिणीचा चेहरा किंचित तुटक झाला. अनुकूलसारखे रायचरणचे तिने मनापासून स्वागत केले नाही. तरीही तुटकपणाकडे दुर्लक्ष करून रायचरण दोन्ही हात जोडून विनवणीच्या सुरात म्हणाला, “बाईसाहेब, तुमचा मुलगा पद्मा नदीत बुडाला नसून मीच त्याला पळवला होता.”

“कमाल आहे आणि तू हे आत्ता सांगतोयस. कुठे आहे माझा मुलगा ?” अनुकूल म्हणाला.

रायचरण उत्तरला, “तो माझ्याजवळ आहे मी त्याला परवा तुमच्याकडे घेऊन येईन.”

त्या दिवशी रविवार असल्याने कोर्टाला सुट्टी होती. अनुकूल व त्याची बायको अगदी आतुरतेने रायचरणच्या वाटेकडे डोळे लावून बसले होते. दहा वाजता रायचरण फैलानला घेऊन आला.

त्याला पाहिल्याबरोबर अनुकूलची बायको पुढे सरसावली तिने फैलानला जवळ घेतले, त्याच्या डोक्यावरून, तोंडावरून हात फिरवून त्याला मायेने गोंजारले. ती त्याच्याकडे

जाळीत जावे, घडवीत यावे । संहाराने उभविता यावे ॥ विराट श्रमसूर्यांच्या कक्षेत । स्वतःस उजळीत मुक्त फिरावे ॥

अतिशय वात्सल्याने पाहत होती. फैलान अतिशय छान दिसत होता व एखाद्या सुसंस्कृत मुलासारखा व्यवस्थित कपडे करून आला होता. त्याला पाहताच अनुकूलचे पित्याचे हृदय मायेने भरून आले.

इतक्या हळव्या प्रसंगीसुद्धा अनुकूलच्या मनातला मॅजिस्ट्रेट जागा झाला व त्याने रायचरणला विचारले, “हा मुलगा माझाच आहे ह्याला काय पुरावा?” रायचरण उत्तरला, “पुरावा ? ह्याला काय पुरावा असणार? तुमच्या मुलाला मीच नेले ह्याला सर्व शक्तिमान असा देवच साक्षीदार आहे. दुसऱ्या कुणालाच ते माहीत नाही.”

आपली बायको त्या मुलाला इतक्या मायेने गोंजारते आहे हे बघून पुरावा मागणे हे किती निरर्थक आहे हे अनुकूलच्या लक्षात आले म्हणून त्याने रायचरणच्या सांगण्यावर विश्वास ठेवला. परंतु तरीही रायचरणच्या चुकीला माफ करायला तो तयार नव्हता. म्हणून ताबडतोब त्याने रायचरणला फर्मावले “माझ्या मुलाला पळवल्याबद्दल तुला शिक्षा. निघून जा इथून! तुझ्या गुन्ह्याला क्षमा नाही.”

त्यावर रायचरण हवालदिल होऊन म्हणाला, “मालक मी कुठे जाऊ ? मला म्हातान्याला आता ह्या वयात कोण थारा देणार?”

मालकीण म्हणाली, “राहू दे त्याला, त्याच्यामुळे माझा मुलगा आनंदी राहील. मी माफ करते त्याला.”

अनुकूलची न्यायप्रिय वृत्ती मात्र त्याला माफ करायला तयार होईना. तो म्हणाला, “नाही, हे कदापि शक्य नाही, त्याच्या गुन्ह्याला माफी नाही.”

रायचरणे मालकाचे पाय पकडले व तो अजीजीच्या स्वरात म्हणाला, “मालक मी तो गुन्हा केला नाही, देवानेच मला तशी बुध्दी दिली.”

“नाही, मी परवागनी देणार नाही.तू इथे राहता कामा नयेस, तू आम्हाला फसवलंस,” अनुकूल म्हणाला.

जेव्हा फैलानच्या लक्षात आलं की आपण एका श्रीमंत मॅजिस्ट्रेटचा मुलगा असूनही आपल्याला जन्मभर गरिबात राहावं लागलं व जन्मजात श्रीमंतीपासून आपल्याला वंचित राहावे लागले तेव्हा त्याला अतिशय संताप आला. परंतु रायचरण दुःखी झालेला पाहून तो अगदी उदारपणाचा आव आणून म्हणाला, “बाबा, झालं गेलं विसरून जा. आपल्याजवळ ठेवलं नाहीत तरी त्याला मासिक पेन्शन तरी देत जा.”

ते ऐकून रायचरण हतबुद्धच झाला. त्याने आपल्या मुलाकडे एक शेवटचा कटाक्ष टाकला. आपल्या मालक-मालकिणीला नमस्कार केला व एका क्षणात तो तिथून निघून गेला.

महिन्याच्या शेवटी अनुकूलने त्याच्या गावी काही पैसे मनिऑर्डरने पाठवले, ते ‘रायचरण नावाचा कोणीही माणूस इथे राहत नाही’ ह्या सबबीवर परत आले.

* * *

१	२		३		४	५
६			७	८		
९		१०				
		११			१२	
१३	१४			१५		१६
			१७			
१८					१९	

शब्दकोडे

निश्चल गोप्हे, १० वी, ज्ञा.प्र.प्र.

आडवे शब्द : १) किल्ल्याभोवती संरक्षणासाठी उभारलेली भिंत ४) विशेष, न्यारा ६) लाडूसाठी वापरतात तो पदार्थ ७) मुसळधार, अव्याहत पावसाचे विशेषण ९) पायाचा एक भाग ११) जंगलात जाऊन राहणे, पांडवांनी द्युतात हरल्यानंतर भोगला १३) एक फुलझाड १५) जुन्या काळचं एक वाद्य, वेशीवर असणारं, धोक्याची सूचना देणारं १७) शेतकऱ्यांच्या दृष्टीने चांगला, पिकाचा हंगाम १८) (चिडून) जाण्याचे विशेषण

१९) कुस्तीतील एक डाव, बुद्धिबळाचा डाव याच्यावर चालतो.

उभे शब्द : १) हुशार, चंट २) मवाली, टारगट ३) नवऱ्याचा भाऊ ४) एक छोटा प्राणी, रामफळाशी संबंधित ५) अळणी, अगोड ८) अनुमति १०) जाणे-येणे, वर्दळ, शेत १२) सोबती, भाऊ १४ फुलांची माळ, १६)दणकट, रानटी १७) धारदार शस्त्र

शब्द कोड्याची उत्तरे मित्र मैत्रिणींशी तपासून पाहा.

तुम्हीही स्वतःची शब्द कोडी तयार करून पाठवा.

जरा डोक चालवा

उत्तरे

प्रश्न १ : कोणत्याही ७ क्रमित संख्या सोबतच्या चौकानांमध्ये बसवता येतात व त्यांची उभी, आडवी, तिरकी बेरीज सारखी येते.

प्रश्न २ : सर्वात लहान संख्या 'ए' मध्ये तर सर्वात मोठी संख्या 'अ' मध्ये लिहावी.

अ	आ	इ
१७	१२	१३
	१४	
१५	१६	१९
उ	ऊ	ए

उर्वरित संख्या चढत्या क्रमाने आ, इ, ई, उ, ऊ या चौकटीत लिहाव्यात म्हणजे कोडे सुटेल.

प्रश्न ३ : ७ क्रमित संख्यापैकी सर्वात लहान व सर्वात मोठ्या संख्येची बेरीज करा व त्याच्या दीडपट करा. म्हणजे उभ्या-आडव्या-तिरक्या संख्यांची बेरीज मिळेल

$$\text{उदा. } ११ + १७ = २८,$$

$$२८ \times ३/२ = ४२$$

म्हणून बेरीज ४२ यायला हवी.

रंग जीवनाला चढू द्या, गंध मातीला सुटू द्या । दडपलेल्या भावनांना कोंब आशेचे फुटू द्या !

विज्ञानकथा लेखन स्पर्धा

डॉ. नलिनी गुजराथी

छान प्रबोधनमध्ये येणाऱ्या विविध प्रकारच्या कथा तुम्ही वाचत असता. छात्र प्रबोधनचे सदस्य हे केवळ 'वाचक' राहून चालणार नाही तर त्यांनी लेखक व्हायला, हवंय, चिंतक व्हायला हवंय, अशी एक संधी तुमच्यापुढे ठेवत आहोत-विज्ञानकथा लिहिण्याची !

आम्हाला जी विज्ञानकथा हवी आहे ती मात्र नावीन्यपूर्ण हवीय. साधारणपणे असा अनुभव येतो की मुलं टी.व्ही. वरील 'स्टारट्रेक' सारख्या मालिकांचं अनुकरण करित कथा लिहितात. त्यात परग्रहांवरील सजीवसृष्टी, अंतराळयान, कॉम्प्युटर, रोबो, टाईममशीन हे असतातच. आपल्याला या पलीकडे सुचायला हवंय. विज्ञानकथेचा मुख्य आधार म्हणजे विज्ञानावर आधारित कल्पना कथेत वापरता येणं. म्हणजेच विज्ञानामुळे जीवनाच्या विविध क्षेत्रात जे शोध लागतील व त्यामुळे जे बदल घडतील, परिणाम घडतील ते कल्पनेनं डोळ्यापुढे आणून त्यावर आधारित कथा रचता येणं.

तुम्हाला स्वतःला खूप वेगवेगळ्या कल्पना सुचव्यात म्हणून काही उपाय येथे सुचवित आहोत. 'पुढील काळात हे शोध लागावेत'... हा विषय घेऊन किमान ५० कल्पना एकट्याने किंवा मित्रांबरोबर बसून लिहून काढा. सकाळी उठल्यापासून ते झोपेपर्यंत आपण कोणकोणत्या वस्तू वापरतो त्या आठवा. त्यात काय बदल हवे आहेत त्याचा विचार करा. उदा: तुमचा दात घासायचा ब्रश-

गोष्ट लिहून तर पाहा

तो ऑटोमॅटिक काम करू लागेल. तुमच्या घरातील गॅस, नळ, रिमोट कंट्रोलने सुरू-बंद करता येतील. स्वयंपाकासाठी गॅसऐवजी वेगळे इंधन असेल ! कदाचित पाण्यावर चालणारे ! तुम्हाला शाळेत किंवा ऑफीसमध्ये जावं लागणार नाही-तुम्ही घरी बसूनच शिक्षण घेऊ शकल, काम करू शकाल, याप्रमाणे तुमच्या जीवनक्रमातील बदल डोळ्यापुढे आणा. दुसरी विचाराची दिशा म्हणजे वेगवेगळ्या क्षेत्रात काय काय शोध लागतील ते डोळ्यापुढे आणा. जसे, शेतीत काय बदल घडतील? - पाणी देण्याची पध्दत, जीन्सवर आधारित हायब्रीड रोपे, खते, कीटकनाशके, फळांचे आकार यात काय बदल घडतील? याचप्रमाणे संरक्षण क्षेत्र, मेडिसीनस्-औषधे, घरबांधणी-एकूण सर्वतऱ्हेचे बांधकाम, धातूकाम, सर्व तऱ्हेची वाहने व वाहतूक, पर्यावरण, कलाक्षेत्र-नृत्य, नाट्य, संगीत, चित्रपट टी.व्ही., टेलिफोन, सेल्युलर फोन, पेजर इ. दळणवळण यंत्रणा अशा वीस एक क्षेत्रांची तरी आधी यादी करा व प्रत्येक क्षेत्रातील शोधांचा विचार करा. क्षेत्रांच्या नोंदीमुळे विविधता वाढेल व कथेसाठी एखादे वेगळेच क्षेत्र निवडणे तुम्हाला शक्य होईल.

विज्ञानाच्या विविध शाखा व त्यातील घटक यात काय शोध लागतील याप्रमाणेही विचार करा. विज्ञान रसायन, जीवशास्त्र, वनस्पती/प्राणीशास्त्र इ. शाखांमध्ये कोणते शोध लागतील ? उदा. विज्ञानातील वीज, चुंबक, प्रकाश, उष्णता, ध्वनी, अणुशक्ती इ.

मध्ये पुढील संशोधन काय होईल याची मित्रांबरोबर, अध्यापकांबरोबर चर्चा करा. जसे मृत्यू, पुनर्जन्म, आत्म्याचे अस्तित्व विश्वाची सुरुवात व शेवट इ.

कोणतीही कथा चांगली होण्यासाठी जे घटक लागतात ते इथेही लागतीलच. जसे - कथेत पात्रे हवीत, पात्रांमध्ये संवाद हवा, पात्रांमधील भावभावनांचे चढउतार हवेत. कथेची सुरुवात-शेवट हे धक्कादायक, ज्यामुळे आश्चर्य वाटेल असे वेगळे असावेत. कथेत संघर्षाचे, नाट्यमय घटनांचे वर्णन असावे. कथेला पोषक अशी भाषाशैली असावी. कदाचित विनोदी - कदाचित गंभीर - कदाचित प्रासादिक. कथेची मांडणी करताना काही नवीन पद्धत. तुम्हाला सापडू शकेल - जसे दैनंदिनी लेखन आत्मचरित्रपर, फ्लॅशबॅक पद्धतीने इ. या कथेला भविष्यातील विज्ञानातील

शोधाचे सूत्र हवे तेव्हाच ती विज्ञानकथा होईल. **तर मग कथेचे बीज शोधून कथा लेखनास प्रारंभ करा.** तुमची विज्ञानकथा तुमच्या कल्पनेवर आधारित, तुमची स्वतःची असावी. कथेची शब्दमर्यादा १००० ते १२०० शब्द ! (फुलस्केपची ४ ते ५ पाने) विज्ञानकथा सुवाच्य अक्षरात, समास सोडून, कागदाच्या एकाच बाजूला लिहून पाठवावी. कथेला शीर्षक असावे. कागदावर स्वतःचे नाव, पत्ता, शाळा, इयत्ता लिहावी. **विज्ञानकथा पाठविण्याची अंतिम मुदत ३१ मे १६ ! पहिल्या तीन क्रमांकांना प्रत्येकी रु. ५१/- रु. ३१/- रु. २५/- अशी बक्षीसे पाठविली जातील.** शिवाय उत्तेजनार्थ बक्षीसेही ! क्रमांकप्राप्त कथांना अंकात प्रसिद्धीही दिली जाईल.

* * *

गेल्यावर्षीचे गुण	बक्षीस मिळविण्यासाठी यावर्षीच्या गुणांमध्ये अपेक्षित किमान वाढ
६०% पेक्षा कमी	१५%
६१% ते ७५%	१०%
७६% ते ८०%	७%
८१% च्या पुढे	५%

९०% व त्याच्या पुढे गुण मिळविणाऱ्या विद्यार्थ्यांनी इती क्षेत्रात (खेळ, वक्तृत्व, नाट्य, संगीत, वाचन इ.) काही विशेष सहभाग घेतला असल्यास तपशिलासह कळवावा. त्याआधारे त्यांनाही स्वतंत्र बक्षीसे पाठविली जातील.

प्रगतीला बक्षीस

गेल्या वर्षी एक बक्षीस योजना आपण जाहीर केली होती. ज्या विद्यार्थ्यांनी मागच्या वर्षीच्या गुणांपेक्षा यावर्षीच्या गुणांमध्ये सोबत दिलेल्या तक्त्या प्रमाणे वाढ केली असेल अशांसाठी खास बक्षीसे आपण देणार आहोत.

तुमच्यापैकी ज्यांनी अशी प्रगती केली आहे अशांनी गेल्यावर्षीच्या व यावर्षीच्या प्रगती पुस्तकांची छायामुद्रित प्रत (झेरॉक्स) आमच्याकडे पाठवावी. प्रगती होण्यासाठी काय प्रयत्न केले? प्रगती ठरवून केली की आपोआप झाली? याबाबत थोडक्यात लिहून

तो कागदही आमच्याकडे पाठवावा. कागदावर स्वतःचे पूर्ण नाव, पत्ता, शाळा, इयत्ता व सभासद क्रमांक लिहावा २० मे पर्यंत तुमचा प्रतिसाद अपेक्षित आहे.

घणाचे घाव झेलण्या; जीवनास फुलवण्या; विश्व नवे, गीत नवे, प्राण नवा ओतण्या; जाग मना, चल रणा !

दहावी नंतर पुढे काय ?

व्यक्तिमत्त्वाचा

बहुदिश

विकास

डॉ. गिरीश बापट

संचालक,

ज्ञान प्रबोधनी

दहावीनंतर पुढे काय ?

प्रत्येक वर्षी जून नंतर “आता पुढे काय?” हा प्रश्न दहावी उत्तीर्ण होणाऱ्या काही लाख विद्यार्थ्यांना तरी पडतो. पुढे काय शिकायचे ? त्याचा काय उपयोग होणार आहे ? आपण हा पुढचा अभ्यासक्रम पूर्ण करू शकू का? असे अनेक प्रश्न “पुढे काय?” च्या पोट्यात असतात. जे दहावी उत्तीर्ण होऊ शकत नाहीत किंवा उत्तीर्ण होऊनही पुढे शिकू शकणार

नसतात त्यांचेही काही प्रश्न असतात. जे एक पदवी तरी मिळवली पाहिजे असे म्हणू शकतात त्यांच्यापुढे सुध्दा प्रश्न असतातच. ज्यांची दोन-तीन पदव्या घेण्याइतकी आर्थिक व बौद्धिक क्षमता असते त्यांनाही काही समस्या असतात. या सर्वांचेच वय तर वाढणार असते. त्यामुळे १६ ते २० वयोगटासाठी व्यक्तिमत्त्व विकसन म्हणताना या सगळ्यांचाच विचार करावा लागेल. यातील बरेचजण विसाव्या वर्षी

आपली दिशा, आपला रस्ता कळेल तुम्हाला ! जेव्हा आपले डोळे आपलेच होऊन सोबत करतील तुम्हाला !

पदवीच्या वर्षाला असतात. घरी राहून किंवा वसतिगृहात राहून अकरावी ते पदवीपर्यंतचे शिक्षण घेणाऱ्यांचे व्यक्तिमत्त्व विकसन अशी विषयाची व्याप्ती निश्चित करू.

मी कसा आहे?

मी जसे व्हावे असे वाटते तसे बनणे आणि मी जसा आहे तसाच त्या त्या वेळी इतरांनी मला ओळखणे म्हणजे व्यक्तिमत्त्व विकसन असे शास्त्रीय व्याख्यांमध्ये न शिरता म्हणता येईल. असे व्यक्तिमत्त्व विकसन व्हायचे असेल तर आज मी कसा आहे? हे कळायला पाहिजे. मी कसा बदलू शकेन? हे कळायला पाहिजे. असे बदलण्यासाठी काय प्रयत्न करायला लागतील हे समजून घेऊन त्याप्रमाणे मुद्दाम त्यासाठी वेळ काढून प्रयत्न करायला पाहिजे. 'कसा आहे? कसा होऊ? प्रयत्न कोणते?' या तिन्ही गोष्टी अकरावी ते पदवीपर्यंतच्या कोणत्याच शाखेच्या अभ्यासक्रमात नसतात. विद्यार्थ्यांच्या गटांनी स्वतःहून किंवा युवक संघटनांनी किंवा महाविद्यालयाच्या संचालकांनी वसतिगृहांच्या व्यवस्थापकांनी यासाठी पूरक मदतीची व मार्गदर्शनाची योजना करायला हवी.

संकल्प व्याख्यानमाला

ज्ञान प्रबोधिनीच्या "प्रचीती" या महाविद्यालयीन गटातर्फे पुण्याच्या काही महाविद्यालयांमध्ये गेली पाच वर्षे "संकल्प व्याख्यानमाला" योजण्यात येते. उद्योजक, प्रशासकीय अधिकारी, संशोधक, शास्त्रज्ञ, सामाजिक कार्यकर्ते यांच्यापैकी काही जणांना

'आज ते करत असलेले काम करण्याचा संकल्प कधी व कसा स्फुरला? संकल्पपूर्तीसाठी त्यांनी काय काय प्रयत्न केले? त्यात अडचणी काय आल्या?' यासंबंधी बोलायला सांगण्यात येते. वक्त्यांना अशा पद्धतीने बोलयला आनंद वाटतो. महाविद्यालयीन विद्यार्थ्यांनाही यापैकी कोणाचे तरी अनुभव निश्चितच बोधक व मार्गदर्शक वाटतात. स्वतःही असे काही संकल्प केले पाहिजेत असे वाटू लागते. **व्यक्तिमत्त्व विकसनासाठी जे काही प्रयत्न होतील ते सदिश असावे लागतात.** पाच वर्षे महाविद्यालयात चुटकीसरशी जाऊ शकतात. त्याच काळात जर स्वतः कसे बनायचे याची काही दिशा निश्चित केली तर तीच पाच वर्षे मोलाची ठरतात. महाविद्यालयात किंवा वसतिगृहात अशा व्याख्यानमाला योजता येतील. शक्य नसेल तर अशा व्यक्ती मनात निश्चित करून, त्यांचे व्याख्यान जिथे, जेव्हा असेल तिथे, तेव्हा जाऊन ऐकता येईल.

आर्थिक स्वावलंबन

जागरूक राहून अनेक घडामोडी पाहणे, अनेक व्यक्तींशी बोलणे, अनेकांबरोबर एकत्र शिकणे वा काम करणे यातून व्यक्तिमत्त्व विकसन होत असते. स्वतःची इच्छा आणि उत्साह यानेच अनेक गोष्टी सुलभ होतात. परंतु काही वेळा थोडे पैसेही खर्च करावे लागतात. योजनापूर्वक खर्च केला तर होणाऱ्या बचतीतूनच बराचसा खर्च होऊ शकतो. पण काही विशेष अनुभव घ्यायचा झाला तर काही वेळा जास्त आर्थिक तरतूद करण्याची

आवश्यकता पडते. बचत करणे हा जसा एक मार्ग आहे त्याचप्रमाणेच रोज दोन-तीन तास अर्थार्जन करणे हाही मार्ग आहे. बहुतेक विद्यार्थ्यांना इच्छा असेल तर एवढा वेळ निश्चित काढता येतो.

गरजेप्रमाणे स्वतः काम करून पैसे मिळविणे व ते स्वतःच्या व्यक्तिमत्त्व विकसनासाठी वापरणे हे सगळ्यात उत्तम.

अभ्याससहल - अभ्यासदौरा

ज्यासाठी आर्थिक तरतूद निश्चित करावी लागते असा व्यक्तिमत्त्व विकसनासाठीचा उपक्रम म्हणजे अभ्यास सहल. एकाच ठिकाणी जायचे असेल वा दोन-तीन दिवसात परत यायचे असेल तर ती अभ्याससहल. अनेक ठिकाणी व चार-पाच दिवसांपेक्षा जास्त दिवस जायचे असेल तर तो अभ्यासदौरा. संकल्प व्याख्यानमालेत ज्यांची भाषणे ऐकली त्यांची कामाची जागा बघायला जाणे, ही अभ्याससहलींची सुरुवात होऊ शकेल. अनेक रचनात्मक कामे, संशोधन केंद्रे, उद्योग केंद्रे एक-दोन दिवसात पाहून येता येतात, जे भाषणातून सांगता येत नाही, सांगितले तरी समजत नाही असे अभ्याससहलीतून समजते. वर्षातून एक तरी अभ्याससहल व पाच वर्षात एक-दोन अभ्यासदौरे एवढे सगळ्यांनाच करणे शक्य आहे.

लष्करच्या भाकऱ्या

हा शब्दप्रयोग थोडासा कुचेष्टेने वापरला जातो. परंतु या वर्षी अमरनाथ यात्रेच्या वेळी लष्कराने यात्रेकरूंच्या सुरक्षा व्यवस्थेबरोबरच

लंगर लावून त्यांना खरोखर भाकऱ्या व जेवणही पुरवले. कोणतीही अडचण आली की लष्कराला पाचारण करण्यात येते. सगळ्या कामांसाठी लष्कराची तयारी असते. त्यामुळे निवृत्त झालेल्या जवानांनाही संवेदनशील भागात जमिनी देतात. इतरांना त्यांच्यावरील अडचणीत काही करता आले नाही की मदतीसाठी लष्कर बोलावतात.

आपल्या व्यक्तिमत्त्व विकसनातही इतरांची दखल घेणे हा किमान भाग असायला हवा. एकेकट्याने किंवा गटाने मिळून शहरातल्या अनेक गरजू व्यक्तींना आणि वस्त्यांना मदत करणे शक्य आहे. विशेषतः आरोग्य आणि शिक्षणाबाबतच्या अनेक गरजा महाविद्यालयीन विद्यार्थी पूर्ण करू शकतात. आठवड्यातून एक किंवा दोन दिवशी काही तास नियमितपणे केवळ कृतज्ञताबुध्दीने इतरांच्या कामासाठी वेळ देणे महत्त्वाचे आहे. व्यक्तिमत्त्व विकसन जसे सदिश असायला पाहिजे तसे ते समाजाभिमुखही असायला हवे

केवळ अभ्यास करून व्यक्तिमत्त्व विकसन होत नाही. अभ्याससहलीनंतर पाहिलेल्यापैकी काहीतरी आपणही करायचेच असे ठरवून प्रयत्न करावे लागतात.

श्रमकार्य शिबिर

आठवड्यातून काही तास इतरांसाठी वापरणे यातून समाजाभिमुखता वाढू शकते. पण होणारे काम बरेचसे अदृश्य असते. ठराविक

काळात अनेकांनी एकत्र काम करून काही दृश्य काम उभे केल्याचाही उपयोग होतो. गटात काम करताना इतरांशी जुळवून घ्यायला जमते. इतरांच्या स्वभावाची पारख जमायला लागते. त्याचबरोबरच समूहशक्तीचा प्रत्यय येतो. परस्परालंबित्वाचा साक्षात्कार होतो. काही नव्हते तिथे काही तरी उभे राहू शकले याने आत्मविश्वास वाढतो. रस्ता करणे, बांध घालणे, ताल घालणे, वृक्षारोपणासाठी खड्डे खणणे, विहीर खोल किंवा रुंद करणे अशा कामात जाणीवपूर्वक घाम गाळण्याचा निश्चित उपयोग होतो. सोळा ते वीस वर्षे या काळात अशा दोन तरी शिबिरांचा अनुभव प्रत्येकाने जरूर घ्यावा.

अभिव्यक्ती कौशल्ये

अनेक कामांचा, सहलींचा, शिबिरांचा अनुभव गोळा करणे ही व्यक्तिमत्त्व विकसनाची एक दिशा आहे. आपले अनुभव, विचार, भावना इतरांना पारिणामकारक रीतीने सांगणे हेही व्यक्तिमत्त्व विकसनाचेच अंग आहे. इतरांचे बोलणे लक्षपूर्वक ऐकणे, त्यांना योग्य तसा प्रतिसाद देणे ही सुद्धा अभिव्यक्तीचीच पद्धत आहे. यांना श्रवणकौशल्ये म्हणतात याशिवाय संभाषणकौशल्ये, गटात चर्चा करतानाची कौशल्ये, लेखनकौशल्ये, वक्तृत्वकौशल्ये ही सर्व अभिव्यक्तीकौशल्ये वारंवार लागतात. फार थोड्या जणांकडे ती उपजत असतात. या कौशल्यांची माहिती एखाद्या प्रशिक्षण वर्गात घेणे व त्यानुसार जाणीवपूर्वक सराव करणे व्यक्तिमत्त्व विकसनासाठी आवश्यक आहे.

चिट्ठी लिहिणे, निरोप लिहिणे, पत्र लिहिणे ही लेखनकौशल्ये सुद्धा शिकावी लागतात. स्वतःची ओळख करून देणे, दूरभाषवर थोडक्यात व्यवस्थित निरोप देणे. औपचारिक प्रस्तावना किंवा आभार मानणे ही वक्तृत्वकौशल्ये सरावाने वाढवता येतात. मुलाखत देणे व मुलाखत घेणे ही संभाषणकौशल्ये आज अत्यावश्यक झाली आहेत. **आपण जसे आहोत तसे आपल्याला इतरांनी ओळखणे यासाठी आपली अभिव्यक्ती उत्तम असणे आवश्यक आहे. पदश्रमण ते साहसी मोहिमा**

वय वर्षे सोळा ते वीस या काळात जसे अभ्यासासाठी हिंडणे शक्य असते, तसेच देश पाहत स्वतःच्या शारीरिक क्षमतांची ओळख करून घेणे शक्य असते. हिमालयातले गिर्यारोहण सगळ्यांना जमणार नाही. धरमतरची खाडी पोहणे सगळ्यांना जमणार नाही. छंद म्हणून सह्याद्रीतले सुळे सर करणे आणि गुहा-घळींचा ठाव घेणे सगळ्यांना जमणार नाही. हे न जमले तरी स्वतःचे सामान स्वतःवाहून पंधरा-वीस किलोमीटर चालणे, दिवसा किंवा रात्री, उन्हात किंवा पावसात, वाऱ्यात किंवा धुक्यात आपण एकट्याने किंवा गटात चालणे, सायकलने प्रवास करणे, याचा अनुभव व्यक्तिमत्त्व विकसनात आवश्यक आहे. **सगळ्या पंचमहाभूतांशी मैत्री असणे, निर्सगाशी आपले नाते व तुटणे, निर्सगाची सगळी रूपे आपली वाटणे हे विकसित व्यक्तिमत्त्वाचेच लक्षण आहे. अनेक पदश्रमणमंडळे व**

देशासाठी कर्तृत्वाचे सर्वस्वाचे दान हवे । आपल्याच हातांनी घडवू भवितव्याचे शिल्प नवे !

गिर्यारोहणमंडळे योजनापूर्वक असे कार्यक्रम आखत असतात. त्यात सहभागी होऊन असे अनुभव मुद्दाम मिळवता येतील.

शिकविता शिकविता विकसावे

फार पूर्वीपासून आपली परंपरा सांगते की आयुष्यात कोणतेही काम केले तरी स्वाध्याय प्रवचन सोडू नका. **स्वतः नवीन शिकत राहणे म्हणजे स्वाध्याय. आपल्याला समजलेले इतरांना शिकविणे म्हणजे प्रवचन.** प्रत्येकजणच इतरांना काहीतरी देऊ शकतो. देण्याने आपला आत्मविश्वासही वाढतो आणि येत असलेल्याचा सरावही होतो.

गावातून शहरात शिकायला गेलेल्यांनी सुट्टीत आपापल्या गावी किंवा शहरातील विद्यार्थ्यांनी जवळपासच्या गावी किंवा शहरातही इतरांना शिकविणे शक्य आहे. यासाठी एखादा वर्ग किंवा शिबिर योजणे काहीजणांनाच शक्य होईल. परंतु अशा वर्गात किंवा शिबिरात आपल्याला येत असलेली कला, हस्तकौशल्य, खेळ किंवा व्यायाम प्रकार, अभ्यासातील काही भाग ज्यांना येत नाही त्यांना शिकविणे शक्य आहे. अशा ठिकाणी कथाकथन करणे, गाणी सादर करणे, जादूचे प्रयोग करणे असेही काही करून दाखवणे हा स्वाध्याय- प्रवचनाचाच भाग आहे.

प्रौढ मतदाराची कर्तव्ये

ज्या वयोगटाचा आपण विचार करत आहोत त्या काळातच अठरा वर्षे पूर्ण झाल्यावर प्रत्येकजण प्रौढ मतदार बनतो. ग्रामपंचायतीपासून लोकसभेपर्यंत कोणकोणत्या निवडणुकीत आपण मतदान करू शकतो याची

जाणीव आज सहजच विविध पक्षांच्या प्रचार यंत्रणेमुळे होते. पण त्या त्या वेळच्या निवडणुकांमध्ये कोणते प्रश्न महत्त्वाचे आहोत. त्यांना असे महत्त्व का आले आहे. त्यावर वेगवेगळ्या उमेदवारांनी किंवा त्यांच्या पक्षांनी काय उत्तरे सुचवली आहेत. त्यातली योग्य आणि व्यवहार्य कोणती हे समजून घेण्यासाठी प्रसारमाध्यातून उपलब्ध माहिती कशी स्वीकारायची हे शिकणेही व्यक्तिमत्त्व विकसनाचा भाग आहे.

स्वाध्याय – कौशल्ये

विद्यार्थी-दशा चालू असणाऱ्यांच्या व्यक्तिमत्त्व-विकसनाचा विचार आपण करत आहोत. त्यांना परीक्षा-तंत्र आत्मसात करायला लागेलच. **परीक्षेसाठी अभ्यास करणे ही विकासनाची पहिली पायरी आहे. परीक्षा द्यायची नसताना अभ्यास करणे ही पुढची पायरी आहे.** विकसित व्यक्तिमत्त्वाची व्यक्ती आधी पाठ्य-पुस्तके आणि नंतर संदर्भ-पुस्तके व वृत्तपत्रे यांचा उपयोग स्वतःचे ज्ञान वाढविण्यासाठी करू शकली पाहिजे. वाचणे, टिपणे काढणे, मुद्दे काढणे, संक्षेप करणे, विस्तार करणे, परस्पर-संबंध शोधणे, नवीन संबंध जोडून पाहणे ही सगळी स्वाध्यायकौशल्ये आहेत. ही अवगत झाली तर यापुढे वाढत जाणाऱ्या माहितीच्या भडिमारात तगून राहणे शक्य होणार आहे.

नियोजन व कार्यवाहीची कौशल्ये

एखादी कृती किंवा कार्यक्रम स्वतःआखता येणे व आखणीप्रमाणे पार पाडता येणे हेही विकसित व्यक्तिमत्त्वाचे

गमक आहे. आपल्या कृतीचे संभाव्य परिणाम कोणते, त्यातील आपल्याला कोणते हवे आहे. कोणते नको, ते कसे टाळायचे, सर्व घटकांची अनुकूलता कशी मिळवायची हे सर्वच शिकावे लागते व शिकता येते. स्वतःचा प्रवास आखणे, सुट्टीची योजना करणे हे नकळत काही प्रमाणात आपण करत असतोच. ते जाणीवपूर्वक केले की असलेल्या वेळातच बरेच काही करता येते. महाविद्यालयातील स्पर्धा, विविध मंडळांचे कार्यक्रम, संमेलन, एन्.एस्.एस्. चे उपक्रम, यांच्या विविध व्यवस्थांमध्ये नियोजन व कार्यवाहीची संधी शोधता येते.

लवचिक आणि समतोल व्यक्तिमत्त्व

अनेक कौशल्ये व उपक्रमांचा विचार आपण केला. त्यातून गतिशीलता आणि कार्यक्षमता, अनेक जणांशी संबंध व उत्तम अभिव्यक्ती या दिशांनी विकास निश्चित होतो. हा विकास हवा असला तरी तो एकांगी आहे. या दिशांनी सतत पुढे जाण्याला अंत नाही. उलट पाहिजे तेव्हा या विरुद्ध दिशेने जाण्याची क्षमता आपल्याकडे असणे याचा जास्त उपयोग आहे. **गतिमानतेबरोबरच कधीतरी निवांत बसता येणे, मोठ्या लोकसंपर्काबरोबरच एकांतातही राहता येणे आणि प्रभावी अभिव्यक्तीबरोबरच मौन राहता येणे याने व्यक्तिमत्त्व विकसन जास्त परिपूर्ण होते.**

कधीतरी निवांत, एकांत, मौन याचाही सराव व्हायला हवा. याची भीती किंवा कंटाळा नको. यासाठी काहीजणांना ध्यानाचा उपयोग होतो. काहीजणांना संगीताचा उपयोग होतो.

काही जणांना आकाशदर्शन किंवा पक्षीनिरीक्षणाचा उपयोग होतो. काही जणांना पहाटे किंवा रात्री फिरण्याचा उपयोग होतो. वाचनामध्येही असा अनुभव काहीजण घेऊ शकतात. कोणत्याही निरपेक्ष कृतीतून आनंद मिळत असेल तर व्यक्तिमत्त्व विकसनाच्या या बाजूचीही दखल आपण घेतली असे होईल. अनेकजणांना घरी परंपरेने चालत आलेल्या उपासनेचाही उपयोग होऊ शकतो.

व्यक्तिमत्त्व विकसन अखंड आहे

ज्ञान प्रबोधिनीमध्ये गेली अनेक वर्षे १० ते १५ वयोगटातील विद्यार्थ्यांसाठी १६ ते २० वयोगटातील त्यांचे ज्येष्ठ मित्र व त्याहूनही मोठे कार्यकर्ते-मार्गदर्शक जे अनेक उपक्रम करत आले आहेत त्यातून व्यक्तिमत्त्व विकसनाची एक रूपरेखा आकार घेते आहे. त्यातील १६ ते २० वयोगटातील महाविद्यालयीन विद्यार्थी उपक्रम योजतही होते व अनुभवतही होते. वय वर्षे १५ पर्यंतच्या व्यक्तिमत्त्व विकसनासंबंधीच्या कल्पना ज्ञान प्रबोधिनीने प्रकाशित केलेल्या “व्यक्तिविकासासाठी विद्याव्रत” या पुस्तकात मांडल्या आहेत. गेली पाच वर्षे ‘प्रचीती’ या महाविद्यालयीन विद्यार्थ्यांच्या गटामध्ये १६ ते २० वयोगटासाठी व्यक्तिमत्त्व विकसनाच्या उपक्रमांचे प्रयोग चालू आहेत. ‘समाजाच्या विकासासाठी व्यक्तिमत्त्व विकसन’ असे “प्रचीती” चे घोष वाक्य आहे. त्यातील व त्यापूर्वीच्या अनुभवातून या लेखाची मांडणी केली आहे.

* * *

गिरिकुहरातील, गर्द वनातील सिंहाच्या छाव्यांनो, तुमच्या शुभकर सामर्थ्याची आज प्रचीती द्या !

मे १९९६ च्या सुट्टीत इ. ८वी ता १०वी च्या
विद्यार्थ्यांसाठी विशेष संधी !
ज्ञान प्रबोधिनीद्वारा आयोजित प्रशिक्षण वर्ग

स्वयं अध्ययन कौशल्ये

अभ्यास कसा करावा हे जाणून घेऊ
इच्छिणाऱ्या विद्यार्थ्यांसाठी या वर्गाचे आयोजन !
आधुनिक तंत्रे, प्रात्यक्षिके व सराव पाठ यांच्या
साहाय्याने या वर्गात येऊन शिका.....

प्रतिभा विकसन

अमेरिके सारख्या पाश्चात्य देशातील
शिक्षणामध्ये शिकविली जाणारी प्रतिभा विकसनाची
आधुनिक तंत्रे आपल्याही विद्यार्थ्यांनी आत्मसात
करावीत म्हणून या वर्गाचे आयोजन !

विज्ञान प्रकल्प शिबिर

विज्ञानयुगात वावरायचे तर वैज्ञानिक दृष्टिकोन हवाच ! असा दृष्टिकोन स्वतः प्रयोग करून तयार व्हावा
व त्याचबरोबर प्रयोगशाळेतील अनुभव, संशोधनाचा आनंद, वैज्ञानिक तत्त्वांचे अचूक आकलन अन् कौशल्यांचे
प्रशिक्षण यासाठी प्रकल्प शिबिरात सहभागी व्हा.

- * अचूक व चौकस निरीशणाद्वारा स्वतःप्रयोग करून निष्कर्ष काढणे.
- * विविध शास्त्रीय तत्त्वे तपासून पाहणे.
- * संदर्भ ग्रंथांचा वापर करून माहितीचे संकलन करण्याचे कौशल्ये मिळविणे.
- * प्रयोगशाळेतील निरानिराळी उपकरणे वापरण्याची संधी घेणे.

स्वतःची गुणवत्ता वाढविण्याची अमूल्य संधी दवडू नका.

वरील तीनही वर्ग स्वतंत्रपणे पण एकाच वेळेस चालू असतील.

सर्व वर्ग दररोज दुपारी तीन तास याप्रमाणे सहा-सहा दिवसांचे असतील.

वर्गांचा प्रारंभ : ६ मे, १३ मे, २० मे, २७ मे, ३ जून १९९६

शुल्क : प्रत्येक वर्गासाठी रु. १००/-

स्थळ : ज्ञान प्रबोधिनी प्रशाला, ५१० सदाशिव पेठ, पुणे-३०

नावनोंदणी : छात्र प्रबोधन कार्यालय, ज्ञान प्रबोधिनी, पुणे.

पालक शिक्षकांसाठी प्रशिक्षण शिबिर

स्वयं अध्ययन कौशल्य

कालावधी : १३ मे ते १८ मे १९९६ **शुल्क :** रु. ३००/-

NTS मार्गदर्शन शिबिर

९ वीतून १० वीत गेलेल्या विद्यार्थ्यांसाठी १८ मे ते २५ मे ९६, रोज ८ तास

शुल्क : रु. ३००/- **स्थान :** ज्ञान प्रबोधिनी पुणे संपर्क : छात्र प्रबोधन, ज्ञान प्रबोधिनी, पुणे

बाहेरगावच्या विद्यार्थ्यांची या वर्गासाठी राहण्याची सोय होू शकेल. त्यासाठी त्यांना रु.२००/-

जादा भरावे लागतील

परिसरातल्या अणुरेणूतून अविरत वेचुनि तेजाचे कण रसगंधांशी समरस होऊन, हृदय कमल फुलवावे

मुलांसाठी नेतृत्व शिबिर : २५ मे ते ३० मे १६, शुल्क रु. ३००/-

इ.८वी तून ९ वीत गेलेल्या व त्यावरील सभासदांसाठी ! शिबिर पुणे येथे निवासी असेल. अधिक माहितीसाठी स्थानिक अथवा मुख्य कार्यालयात संपर्क साधूया. अथवा यापूर्वीचे अंक पाहावेत. १५ मे पर्यंत शिबिराचे शुल्क भरून नाव निश्चित करावे. प्रवेशसंख्या मर्यादित.

व्यक्तिमत्त्व विकसन शिबिर : महाराष्ट्रात १८ ठिकाणी होणारी व्यक्तिमत्त्व विकसन शिबिरे निवासी असणार नाहीत. ही सर्व शिबिरे स. १० ते संध्या. ६ या वेळेमध्ये होतील. दुपारच्या जेवणाचा डबा प्रत्येकाने सकाळी येताना बरोबर घेऊन यावा. शिबिराचे ठिकाण स्थानिक कार्यालयामध्ये कळेल. शिबिर सुरु होण्याच्या आदल्या दिवशी सायं ५.०० वाजता शिबिरस्थानी सर्वांनी जमावे. त्यावेळी शिबिरामध्ये काय काय आणायचे आहे ते कळेल. ज्या गावी शिबिरे होणार नाहीत त्यांनी इतर गावी जेथे त्यांची निवास-भोजनाची स्वतंत्र व्यवस्था होऊ शकेल अशा ठिकाणी शिबिरात सहभागी व्हायला हरकत नाही.

'छात्र प्रबोधन' ची स्थानिक कार्यालये

निगडी	: ज्ञान प्रबोधिनी नवनगर विद्यालय, पेटक्र. २५, निगडी, पुणे ४४ □ ८४३८०
सोलापूर	: ज्ञान प्रबोधिनी बाल विकास मंदिर, डफरिन चौक, सोलापूर □ २५७८२
सातारा	: श्री सतीश कुलकर्णी, फ्लॉट नं. ५१, सर्व्हे नं. ३२७/१ अ, अंजली कॉलनी, करंजे तर्फे, सातारा. □ ५०५०४
सांगली	: श्री शैलेंद्र केळकर, ६९२ गावभाग, खाडिलकर गल्ली, सांगली. □ ७७३८२
कोल्हापूर	: डॉ. शुभांगी कुलकर्णी, आशीर्वाद हॉस्पिटल, बिनखांबी गणेश मंदिराजवळ, कोल्हापूर □ २१५३४
नाशिक	: सौ. साधना गाडगीळ, रामकृष्णधाम, श्रीरामवाडी, म.गांधीरोड, नाशिक □ ५७४८३०
ठाणे	: डॉ. अजित दातार, बी-२० अहिल्या सोसा., घंटाळी रोड, ठाणे (प.) □ ५४२१०८७
डोंबिवली	: सौ. ज्योती औटी, ३-श्री बिल्डींग, टिळकनगर हायस्कूल जवळ, डोंबिवली (पूर्व) □ ४७४१३९
पनवेल	: सौ. मेधा मयुरेश सोहोनी, पी. एल-६-१३-६ सेक्टर १७ सिडको कॉलनी, नवीन पनवेल.
रत्नागिरी	: कु. नीता अ. श्रीखंडे, २९२३, जोशीवाडा, नवी मंडई रस्ता, रत्नागिरी. □ २२४८७
धुळे	: सौ. उषा पाठक, धुळे अर्बन बँक, गरूड बाग धुळे.
चाळीसगाव	: श्री. विंचूकर, मुख्याध्यापक, गुरुकुल माध्यामिक विद्यालय, चाळीसगाव
परभणी	: श्री. दिलीप राके, 'पारस', नाथनगर, परभणी किंवा बाल विद्यामंदिर, परभणी.
लातूर	: डॉ. अरुणा देवधर, विद्यानगर, विवेकानंद रुग्णालय, लातूर. □ ४३६१४
औरंगाबाद	: १) कर्नल पी. एन. मोडक, फ्लॉट नं. ३०६/३०७, सेक्टर नं. 'C'N-1 भक्तीनगर, गणेश मंदिराजवळ, सिडको, नवीन औरंगाबाद. □ ४८२६२६ २) सौ. स्वाती शरद पळसकर, सनी कॉर्नर, दुसरा मजला, पैठण गेट, औरंगाबाद ३.
बेळगाव	: अमित कुलकर्णी, ३७५ नेहरु रस्ता, टिळकवाडी, सोमवार पेठ, बेळगाव.

या कार्यालयामध्ये मासिकाची वर्गणी भरून सभासद होता येईल. ज्ञान प्रबोधिनी व छात्र प्रबोधन द्वारा प्रकाशित विविध पुस्तके या कार्यालयांमध्ये विक्रीसाठी उपलब्ध आहेत. छात्र प्रबोधन द्वारा आयोजित विविध शिबिरांची व उपक्रमांची माहिती व नाव नावनोंदणी येथे करता येईल.

याव्यतिरिक्त मुंबई, अहमदनगर, जालना, जळगाव, रायगड, सिंधुदुर्ग, बीड, उस्मानाबाद या ठिकाणी छात्र प्रबोधनची स्थानिक कार्यालये सुरू करावयाची आहेत. इच्छुकांनी मुख्य कार्यालयाशी संपर्क साधावा.

हे मासिक ज्ञान प्रबोधिनी या संस्थेच्या मालकीचे असून सौर वैशाख १ शके १९१८, २१ एप्रिल १९९६ या दिवशी प्रभात प्रिंटिंग प्रेस येथे छापून ज्ञान प्रबोधिनी पुणे येथून प्रसिद्ध केले आहे.

दाही दिशांना जाऊ फिरू, मेघासम आकाश भरू, अथक निरंतर परिश्रमाने, या भूमीचा स्वर्ग करू !

॥ सर्व दिशांनी विकसित होवी व्यक्तिमत्त्व येथे ॥

छात्र प्रबोधन निव्वळ मासिक नव्हे ! कृतिशील उपक्रमांचा स्रोत !

५ वी ते १० वी तील विद्यार्थ्यांसाठी महाराष्ट्रात १८ ठिकाणी शिबिरे !

मुलांसाठी शिबिरे

कालावधी : २३ ते २९ एप्रिल ९६
ठिकाणे : परभणी, रत्नागिरी
कालावधी : १ ते ७ जून ९६
ठिकाणे : सांगली, सातारा, कोल्हापूर, धुळे,
नाशिक, ठाणे, लातूर, औरंगाबाद

मुलींसाठी शिबिरे

कालावधी : ३ मे ते १० मे ९६
ठिकाणे : सांगली, सातारा, कोल्हापूर,
धुळे, नाशिक, ठाणे,
लातूर, पुणे.

शिबिराचे शुल्क : रु. ५०/- (सभासदांसाठी रु. ४०/-)

शिबिरस्थान, नावनोंदणी व अन्य तपशिलांसाठी छात्र प्रबोधनच्या स्थानिक कार्यालयाशी संपर्क साधावा.

शिबिराचे शुल्क भरून लवकरात लवकर आपले नाव निश्चित करा.

आपल्या मित्रमैत्रिणींनाही शिबिरात सामील करून घ्या !

व्यक्तिमत्त्वाच्या विविध अंगांना स्पर्श करणाऱ्या शिबिरांमध्ये सहभागी व्हा !

नेतृत्व प्रशिक्षण शिबिरे, १० वी N.T.S. मार्गदर्शन शिबिर व संयोजक प्रशिक्षण शिबिर (पालक-शिक्षकांसाठी) या शिबिरांची माहिती आतील पानावर दिली आहे.

स्वतंत्रतेच्या स्वर्गामध्ये

निर्भय असते चित्र सर्वदा उन्नत असतो माथा
स्वतंत्रतेच्या स्वर्गामध्ये अम्हा जागवी नाथा !

अनिर्बंध ज्या स्थळी वाहते धारा ज्ञानसुधेची
द्वंद्वापासुनि जिथे सुरक्षित सीमा एकत्वाची
केवल सत्यामधून स्फुरते जिथे मुखींची गाथा
स्वतंत्रतेच्या स्वर्गामध्ये अम्हा जागवी नाथा !

परिश्रमांना ध्यास लागतो
जेथे परिपूर्तीचा
तर्काला ग्रासितो न राहू
जेथे परंपरांचा
पुण्यप्रद संकल्पा जेथे
तूच सिद्धिचा दाता
स्वतंत्रतेच्या स्वर्गामध्ये
अम्हा जागवी नाथा !

- संजीवनी मराठे

('Let my country awake'
या गुरुदेव टागोर यांच्या
काव्याचा स्वर अनुवाद)

संपर्क पत्ता :

संपादक, छात्र प्रबोधन

ज्ञान प्रबोधिनी, ५१०, सदाशिव पेठ,

पुणे ४११ ०३० ☎ २७७६९९

कार्यालयाची वेळ : स. १० ते संध्या. ७

या अंकाची किंमत : रुपये ८/-

वार्षिक वर्गणी : रुपये १००/-

प्रकाशन दिनांक : राष्ट्रीय सोर १ वैशाख, शके १९१८

२१ एप्रिल, १९९६